

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

AZ IDŐSZAKI SAJTÓ A DUNATÁJ ORSZÁGAIBAN

1. A hírlapirodalom kialakulása a 18. század végéig

II. Rákóczi György erdélyi fejedelem meghívására 1650-ben vette át a sárospataki főiskola vezetését Jan Amos Komenský. A középeurópai humanizmus szellemét egész Európában méltó módon képviselő morvaországi származású filozófus és pedagógus számára egy magyar város nyitott teret, hogy eszméit kifejthesse s mindjárt a gyakorlatba is áttegye. Komenský 1651-ben írja meg alapvető humanista tanítási rendszerét, a Schola Pansophicat és Rákóczi Györgynek ajánlva valószínűleg Sárospatakon nyomtatja ki először. Tanítási tervébe a történeti és földrajzi ismeretekben való gyakorlás végett ő veszi fel először az újságolvasást: hetenként egy órában a „kereskedői újságot“ vagy a „Francia-belga Merkurt“ kívánja olvastatni diákjaival.

Az újságolvasás, mint iskolai tantárgy, a Dunatáj gondolatvilágára jellemző eszme. Visszatér majd a pietisták által közvetített újabb pedagógiai törekvések sorában s ismét Magyarországon a Ratio Educationisban (1777) ölt testet, miután előbb már ugyancsak Magyarország fővárosában, Pozsonyban, a pietista szellemű felvilágosodás egyik kisugárzó központjában életet ad az ottani evangélikus líceumhoz fűződő jellegzetes lapalapításnak, a Nova Posoniensiának (1721), a Béctől délkeletre fekvő országok első rendszeres újságjának. Az iskolai újságolvasás gondolatában tükröződik talán Dunatáj nemzeteinek állásfoglalása is az időszaki sajtóval szemben: az újság kulturális, szellemi hivatása lép előtérbe az üzleti-gazdasági és a gyakorlati politikai tényezőkkel szemben.

Comenius sárospataki tanítása idején már néhány évtizedes multra tekint vissza az európai időszaki sajtó. Kialakulásában a Dunatájnak cselekvő és — mondhatnánk — szenvedő része is van; szenvedő részvételnek tekinthetjük azt, hogy a Duna, Visztula, a Kárpátok és a Földközi-tenger keleti öblei által körülvelt népek saját újságjait néhány évtizeddel megelőző nyugateurópai újságok, meg ezek elődei, az írott és nyomtatott hírlevelek, bőséges helyet szentelnek a mi országaink mozgalmas és számos bajjal küzködő életének. A művelődést demokratizáló mozgalmak: humanizmus és reformáció, végül a könyvnyomtatás felfedezése felébresztik a közügyek iránt való érdeklődést s az egyre követelőzőbb hírhetség a nagy felfedezésekről hozott újságokon kívül legélénkebb figyelemmel a Közép-Európa felől leskelődő török veszedelmet veszi körül. A hírlapok előfutárai, a hírközlő nyomtatványok a török háborúkkal, majd a harmincéves háború középeurópai vonatkozásaival foglalkoznak. Német, francia, olasz és flamand röpiratok magyarországi fegyvertények zajától hangosak, a legrégibb angol újságlevél csaknem teljes egészében Magyarország 1526. évi történetével foglalkozik.

Nemcsak az időszaki sajtó kialakulását, hanem a könyvnyomtatás felfedezését is megelőzi az írott újság, a hírközlő levél. Két nevezetes gyűjteményét ennek a kéziratos hírlapirodalomnak középeurópai könyvtárak őrzik: a bécsi Hofbibliothek és az 1364-ben Nagy Kázmér által alapított lengyel Jagelló-egyetem könyvtára. A bécsi gyűjtemény 27 kötete az úgynevezett „Fugger-Zeitung”-okat foglalja magába: 11.500 levélből áll, amelyekben különböző országok különböző nyelvein értesítették a híres augsburgi kereskedő-családot a politikai és gazdasági eseményekről. A lengyel gyűjtemény címe „Relationes Publicae”; darabjai az 1568—1573 közti időkből valók s legalább egy részük lengyel eredetű, sőt megállapítható belőlük, hogy már jóval előbb is voltak lengyel kéziratos újságok. Ezeket eleinte latin, majd lengyel nyelven írták; címük relatio, aviso, nova, listy, pisma, opisy, kopie pism, relacye, awizy, nowiny, nowości. A hírek gyűjtőhelyei a kolostorok voltak, onnan hordták szét a futárok az írott újságleveleket. Csehországban már 1495-ben volt csehnyelvű írott újságlevél; 14 rövid hírt hozott Európa minden részéből. Magyarországon Kestler Márton pozsonyi főjegyző 1600—1613 között állott összeköttetésben az egyik újságlevél-„szerkesztővel”, Crispinus Lamparterrel.

Az írott újságlevelek, az újság megjelenésével sem enyésznek el: valahányszor a nyomtatott betűt külső vagy belső kényszer gúzsba köti, újra felbukkannak és jogaikat követelik. Ausztriában, ahol a legéberebb a cenzúra, egészen a 19. századig él az írott újság s csak II. József alatt teszi feleslegessé a szabadabban kezelt sajtójog. Az írott újságleveleket egyesek kiegészítésként egybekötötték a nyomtatott *Wienerisches Diariummal*. 1671-ben császári rendelet kívánja, hogy az írott újságokat is mutassák be a könyvvizsgáló hivatalnak; de I. Lipót mozgalmas korát nem elégíti ki a hivatalosan engedélyezett hírszolgálat: a legszigorúbb rendeletek ellenére is kiteszik a kéziratos „Wiener Gassenblättel”-eket a kávéházak asztalaira, sőt vidéki előfizetőkhez is eljuttatják. 1672-ben ismét császári rendelet figyelmezteti a bécsieket, hogy mást, mint nyomtatott hírt ne merjenek olvasni. A porosz megszállás alatt élő Varsónak az 1800-as évek elején valóságos élő újságja volt egy Franciszek Gugenmus nevű órás, aki berlini, hamburgi és párisi újságokból merített híreit az óváros asztalai mellett terjesztette. Már az európai időszaki sajtó virágkorára esik Kossuth Lajos fellépése kéziratos lapjaival, az *Országgyűlési és Törvényhatósági Tudósításokkal*.

Az írott újságlevelek közül az érdekesebbeket, meg azokat, amelyek nem tartalmazzak üzleti vagy státustitkot, az első nyomdák sokszorosítják és átadják a szélesebb nyilvánosságnak. A könyvnyomtatás feltalálása a levelezés és a vele összefüggő postai szolgálat után történeti sorrendben az időszaki sajtó kialakulásának második alapvető tényezője. Középeurópa könyvnyomdái szorosan nyomon követik a német és olasz nyomdákat; Lengyel- és Magyarország több nyugati államot megelőznek, így Angliát is. Az első párisi és az első budai (1473) nyomda után két évtizeddel Györgye Crnojević zétai vajda már Cetinjében állít nyomdát. A műhelyt Makarije nevű szerzetes vezette, aki a török előnyomulás előtt a román Kárpátok aljába, Targovistébe költözik s itt ismét nyomdát állít fel. Bécs megkerülésével így jut el a könyvnyomtatás magyar, lengyel, sőt délszláv és román földre.

A legrégebb középeurópai — s egyszersmind általános viszonylatban

is egyik legelső — hírközlő nyomtatvány mégis a bécsi Hans Winterburger nyomdájában készült: „Hofmär aus dem Niederlande“ (1488). Ugyancsak Bécsben jelent meg III. Frigyes halála alkalmából a „Begencnus kaiserlicher Maiestat“ címet viselő nyomtatvány 1493-ban. 1515-ben már csehnyelvű „Zeitung“ is lát napvilágot a három császár bécsi találkozásáról. 1520-ban ugyancsak cseh röpiratok ismertetik a török háború híreit. A jezsuitáknak Magyarországból és Morvaországból való kiutasításáról beszél egy protestáns röpirat, amely 1619-ben szintén Prágában jelent meg, de ezzel a megjegyzéssel: „Erstlich zu Brinn und Preszburg publizirt...“ A cseh röpiratok virágkora a harmincéves háború korszaka: V. Frigyes prágai kormánya a császár ellenében számos cseh és német nyelvű propagandairatot ad ki. Különösen sok újságlevelet eredményez a fehérhegyi csata.

A 16. század közepén már számos nyomtatott újságlevél volt Lengyelországban is. Az 1567-ből fennmaradt *Nowiny Lubelskie* a lengyel-litván unió mellett készíti elő a közhangulatot. A moszkvai hadjárat alatt (1577—1582) *Nowiny Obozowe* címmel harctéri hírek jelentek meg; az egyik ilyen újságlevél nyomtatóját, Valentin Łapczyńskit Báthory István 1581-ben nemességgel jutalmazta. Jelentek meg újságlevelek Vilnóban, Grodnóban, Lublinban, Lwówban, Krakóban, Varsóban is. Különösen sok nyomtatvány ünnepli Sobieski Bécs felszabadítására vezetett hadjáratát.

A magyarországi török veszedelem nemcsak Közép-Európa, de minden európai ország nyomtatványaiban vezető helyet foglal el. A németnyelvű „Zeitung“-oknak 1520—1530 között $\frac{1}{3}$, 1530—1566-ig $\frac{1}{2}$, 1566—1686-ig $\frac{1}{4}$ része magyar vonatkozású. Magyarországon 1587-ből ismerünk egy „*Newe Zeitung ausz Vngern*“ című nyomtatványt; Manlius János monyorókeréki nyomdájában készült. Még ugyanebben az évben utánnyomása is jelent meg Nürnbergben, majd rimes átdolgozása Augsburgban. Ugyancsak Manlius nyomdájában készült egy második *Newe Zeitung* 1593-ban; ezenkívül még két németnyelvű magyarországi hírközlő levél jelent meg a 16. s egy „*Erschröckliche Zeitung*“ a 17. században. Találunk Magyarországon nyomtatott latinnyelvű „relációt“ is, sőt egy Bécsben megjelent röpirat magyarnyelvű nyomtatványra utal.

Az első bécsi hírlapok

Az újság ősformáit az időszaki sajtótól még egy fontos lépés választja el: az állandó és rendszeres megjelenés, a periodicitás. Az első rendszeresen és azonos címmel megjelenő középeurópai sajtótermék Bécsben látott napvilágot, 1615-ben. Igaz, hogy a frankfurti vásár ponyváján már 1588-tól kezdve félévenként megjelenő „*Messrelatio*“ kiadója is osztrák származású ember, Michel von Aitzing (Eyzinger). Sőt, az 1609-ben megjelent legelső két periodikus újság egyikét, az „*Avisa*“ címűt egyesek Prága számára kívánják elvitatni Strassburgtól, ami — ha bizonyítást nyerne — az időszaki sajtó kezdetében a Dunájának első helyet juttatna. Eddigi ismereteink alapján Bécsnek kell úttörő szerepet tulajdonítanunk, ahol a 17. század huszas éveiben már három rendszeresen megjelenő hetilap volt: *Ordentliche Postzeitungen auss Wien*, *Ordinari Zeittungen* és *Ordentliche Zeittungen aus Wienn*. Igaz, hogy a század második felében már egyik sem áll fenn s új lap sem indul, kivéve az előkelő körök számára 1671-től kezdve kiadott olasznyelvű „*Corriere Ordinario*“-t.

Prágában 1597 és 1599 között négy nyomdász érseki engedéllyel

felváltva adja ki a hadijelentéseket. Bár az egyes nyomdák kiadásai állítólag havonként követik egymást, mégis különálló darabok s nem merítik ki az „időszaki“ lap fogalmát. Ugyanígy csak elszigetelt „*Newe Zeitung*“-okra vezetett az 1658-ban udvari dekrétummal Ludmilla Sedlčanskára, majd leányára, végül Arnolt von Dobroslawinára ruházott újságkiadási privilégium. Arnolt halála után Sedlčanska fiára száll vissza a kiadási jog s ő megkísérli újságját cseh fordításban is kinyomtatni 1688 okt. 13-án; de csalódott, mikor azt hitte, hogy a szószerinti fordítást cenzúrálatlanul kiadhatja: cseh újságjának egyetlen számát elkobozták. Halála után a német lap kiadási joga újra az Arnolt-családé lett. Példány nem maradt fenn s így nem tudjuk, valóban rendszeres újságot jelentettek-e meg; csak 1714 és 1717 között tudunk bizonyosan az Arnolt kiadásában megjelenő: *Prager Post-Zeitungen* fennállásáról. Hetenként kétszer jelent meg ekkor és rendszerint a Wiener Zeitungból vette át híreit, csehországi, vagy éppen prágai hírt egyáltalán nem hozott

Merkurjusz Polski

A nemzeti nyelvű újságírás első úttörő terméke az 1661-ben indult *Merkurjusz Polski*. Nemcsak a Dunatáj országaiban ez a legelső nemnémetnyelvű időszaki lap, de megelőzte más kis elterjedtségű nyelvek újságírását is; mindjárt a német, francia és angol sajtó után juttat helyet Lengyelországnak a hírlapirodalom történetében. Alapítója „a lengyel újságírás atyja“, Jan Alexander Gorczyn, mindössze félévig tudta fenntartani lapját; a január 3-án indult újság májusban Krakóból Varsóba, az új fővárosba tette át székhelyét, de az előfizetők elpártoltak tőle s így július közepén a szerkesztő kénytelen volt beszüntetni. Gorczynt az önzetlen hazafiasság vezette vállalkozásában: „hac patria bene merebor“ hangoztatja előszavában; önzetlenségének áldozata lett, lapja az adósok börtönébe juttatta.

Gorczyn lapjának lelke kétségkívül a politikai hírszolgálat. Kitűnik ez abból, hogy megszűnése összefügg a Sejm feloszlásával, amely a belpolitikai érdeklődést csökkentette. A lengyel politikai élet azonban a *Merkurjusz Polski* megszűnése után hosszú ideig nem termelt állandó politikai hírlapot és visszaesett az alkalomszerű Avisok stádiumába. Ezeket egyházi körök tartották kezükben, a nyomtatott hírközlés engedélyezése az egyházi főhatóságtól függött. Különösen a piaristák fejtették ki élénk tevékenységet: 1698-ban egy rövidéletű latin havilapjuk is volt, a *Mercurius Polonicus*, de összesen csak 3 számot ért meg.

Wienerisches Diarium

Már 1523-ban szigorú császári rendelet szabályozta a cenzúrát a Habsburg-birodalomban. Eleinte az engedély nélkül kiadott sajtóterméket teljes egészében lefoglalták és megsemmisítették; csak később alakult ki az a gyakorlat, hogy egyes kifogásolható helyek miatt nem tiltották el az egész kéziratot a nyomdafestéktől, tehát az előzetes cenzúra volta-képen már enyhítést jelentett s csak ez adott lehetőséget egyáltalán a hosszú időn át megjeleneni kívánó hírlapok törvényszerű kiadására. Nemcsak azt szabták meg a hírlapoknak, hogy mit kell elhallgatniok, hanem azt is, mit kell föltétlenül közölniök. Így azután érthető, hogy az első hosszabb lélegzetű osztrák lapalapítás hivatalos jellegű volt, illetve azzá

vált. 1703-ban egyszerre két lap is indult: a Ghelen nyomdájában készült *Posttäglicher Mercurius* és az udvari nyomdász, Johann Baptist Schönewetter által kiadott *Wienerisches Diarium*. Mindkettő hetenként kétszer jelent meg: ez volt az értelme a „posttäglich” jelzőnek, t. i. olyan napokon adták ki a lapot, amikor posta érkezett és indult. 1722-ben azután Ghelen egyszerűen megvásárolta vetélytársa lapját is, majd két év múlva a sajátját teljesen beszüntette s a *Wienerisches Diarium* most már a kormánnyal kötött szerződés alapján szabályszerű hivatalos lap lett. Ebben a minőségében két évszázadon át fennmaradt, csak a címét változtatta 1780-ban *Wiener Zeitung*-ra. 1812-től hetenként háromszor, 1814-től már naponta jelent meg. A megjelenés gyakorisága a postajáratok szaporításával függött össze s valószínűleg ugyancsak a postajáratok iránya adta meg a birodalom most már egyre-másra meginduló vidéki lapjainak létalapját is: Linzben, Triestben, Grazban, Troppauban, Innsbruckban, Laibachban és Klagenfurtban adnak ki kormánylapokat a 18. században, melyek híreiket a *Wiener Zeitung*ból veszik. A *Wiener Zeitung*nak e fiókjai közül említésre méltó az első pesti lap, a *Wochentlich zweymal neuankommender Mercurius* (1731—1739) és az első csehnyelvű újság, a prágai *Úterní a sobotní Pražské Poštovské Noviny z Rozličných zemi a krajin pricházející* (1719). Karl Franz Rosenmüller prágai nyomdász adta ki; 1772-ben előfizetők hiányában megszűnt, de 1782-ben újra indult. Tartalmilag felette áll a *Wiener Zeitung* Arnolt-féle — már említett — prágai német fiókjának, amelyet Arnolt halála után szintén a Rosenmüller-féle nyomda vett át. Sok helyet szentel Prága helyi híreinek, hirdetéseknek is hoz.

Mercurius Hungaricus

Az osztrák birodalom kormánylap-hálózatának legérdekesebb eredménye azonban a Dunatáj első lapja, mely ezt a hálót áttöri és az egységesítő összbirodalom sajtóhangjával szemben először áll ki az önálló nemzeti politika mellett. Ez a *Mercurius Hungaricus*, az első magyar időszaki lap. Kezdeményezője II. Rákóczi Ferenc tábornagya, gróf Eszterházy Antal volt, ő nyomatta ki első számát 1705 április havában. A lap célja az volt, hogy a *Wienerisches Diarium* híreit cáfolja; a bécsi kormánylap ugyanis a két évig tartó magyar függetlenségi harc politikai és katonai hitelét akart megrendíteni célzatos híreivel; a „rebellisek” veszteségeit óriásira túlozta, koholt császári győzelmeket hírlélt világgá, a magyarok kegyetlenségeiről költött számtalan rémmesét. Bercsényi Miklós, Rákóczi hadvezére a *Diariumot* s a belőle merítő németországi lapokat (mint a frankfurti *Theatrum Europaeumot*) el is nevezte „nyomtatott hazugságoknak”.

A *Mercurius Hungaricus* még 1705 nyarán *Mercurius Veridicus ex Hungaria*-ra változtatta címét. A Rákóczi-seregek helyzete szerint különböző városokban, Kassán, Lőcsén, Bártfán nyomtatták, de 1710-ig rendszeres időközökben jelent meg, eleinte hetenként, majd havonta. Hírei elsősorban a Rákóczival rokonszenvező országok közvéleményének felvilágosítására voltak szánva. XII. Károly svéd királynak rendszeresen bemutatták, a holland és angol követek sürgették példányait. Ez magyarázza meg azt is, miért írták az első magyar újságot latinul, holott Rákóczi az országos végzéseket, katonai szabályzatokat, nyílt parancsokat, fejedelmi rendeleteket s egyéb hivatalos intézkedéseit magyar nyelven

iratta. Nem is a vele táborba szállt kurucok számára készült a lap, hanem a külföldi sajtó és a külföldi diplomácia számára. Ezt bizonyítják a berlini és párisi titkos levéltárban máig fennmaradt példányok is.

A Dunatáj sajtójának történetében a *Mercurius Hungaricus* jelentősége az, hogy elsőnek ad hangot nyíltan és szabadon a nem-német nemzetek függetlenségi törekvéseinek. Nem tesz féket a hangjára; Rabutin generális halálhírét például ezzel a kommentárral közli: „Cui requiem aeternam dona Deus, et liberum passum ad mortem Germanis omnibus“. A nemzeti függetlenség követelése az egységesítő, a nyelvi és kulturális elnyomásra törő birodalmi törekvésekkel szemben lesz a középeurópai országok sajtójában a hol fojtottan, hol nyíltabban visszatérő politikai alaphang s ezt az alaphangot a *Mercurius Hungaricus* üti meg, a Dunatájnak megjelenése történeti sorrendjében is egyik legelső időszaki lapja.

A *Mercurius Hungaricus* új hangjával egyedül maradt s a kuruc felkelés leverése után helyreállt a *Wiener Zeitung* hegemoniája, amely részben közvetlenül, részben fióklapjai útján az egész Dunamedencére kiterjedt. A kitűnő hírszolgálati gépezet — amely természetesen a helyi híreket éppen úgy hajtotta Bécs és a rajta túlfekvő Nyugat felé, mint onnan le délre és keletre — politikai tartalom nélkül, üresen forgott. Egy új szellemi mozgalomra volt szükség, hogy az időszaki sajtó tartalmát megélné s fejlődését egy lépéssel tovább vigye; ez a mozgalom a felvilágosodás, amely először folyóiratokon keresztül töri útját, majd hol az államhatalom támogatásával, hol annak ellenére benyomul a napisajtóba is s végül a délkeleteurópai népek sajtóját saját céljaik érdekében, saját nyelvükön szólaltatja meg.

Nova Posoniensia és morális hetilapok

A felvilágosodás első sajtóhírnöke Közép-Európában, a Magyarországon fővárosában, Pozsonyban megjelenő hetilap, a *Nova Posoniensia*. 1721 tavaszától 1722 őszéig állt fenn ez az újság; alapítója a szlovák-magyar Bél Mátyás volt, a magyar tudományos történetírás megalapítója, aki 1714-ben vette át a pozsonyi evangélikus líceum vezetését, majd 1719-ben a város első lelkésze lett. Bél Mátyás Halleban fejezte be teológiai tanulmányait, August Hermann Francke híres intézetében. Halleból hozta magával Bél a pietizmus bensőséges vallásosságát, de annak gyakorlati, a felvilágosodást előkészítő elveit is. Így lett a magyar evangélikusok egyik legnagyobb nevelője, neki köszönhetette a pozsonyi evangélikus líceum, hogy a középeurópai felvilágosodás kisugárzó központjává válhatott magyarok és szlovákok, sőt később a délvidéki szerbek számára is. A líceummal szoros kapcsolatban volt a *Nova Posoniensia*, amelynek szerkesztésében Bél a rektori tisztségben utóda, Marth János Mátyás követte. Bél levelezésében nyoma van, hogy a lapot felvidéki evangélikus iskolák diákjaival olvastatták — tehát Comenius elgondolását vitték be a tanítási gyakorlatba. A *Nova Posoniensia* a felvilágosodás folyóiratainak sorát nyitja meg; tudós szándékát azzal is kimutatja, hogy egy-egy hónap krónikáját havonta külön mellékletben foglalja össze: *Syllabus rerum memorabilium, quae mense . . . nunciate sunt, cum clave historico-genealogico-geographica* címmel. Az eseményeket tehát nem pusztán regisztrálja már, de értékeli is, persze a felvilágosult történetíró s nem a politikus szempontjából.

A hallei hatás alatt induló felvilágosodás korai pozsonyi lapjának megszűnése után néhány évvel a felvilágosodás újabb hullámai részben

német közvetítéssel, részben közvetlenül angol és francia példák nyomán hatolnak be Közép-Európa már kialakult két sajtóközpontjába, Bécsbe és Varsóba. Steel és Addison nyomán, a *Tatler* és a *Spectator* mintájára terjed el a felvilágosodás jellegzetes folyóíratípusa, a „morális hetilap”. *Das merkwürdige Wien, oder monatliche Unterredungen von verschiedenen daselbst befindlichen Merkwürdigkeiten der Natur und Kunst* nyitja meg a sort 1729-ben. Követi az aufklerista polihisztor, de Luca lapja, a *Wienerische Gelehrte Nachrichten* (1755—1758). Klemm, „az osztrák zszurnalisztika atyja” *Die Welt* (1762) címmel ad ki folyóíratot, majd megindul Sonnenfelsnek, a bécsi aufkleristák fejének két folyóirata: *Der Vertraute* (1765) és *Der Mann ohne Vorurteil* (1766). A leg-sokoldalúbb és leghosszabb életű a *K. K. Allergnädigst Privilegierte Realzeitung der Wissenschaften, Künste und Commerzien* (1770—1786). Munkatársai az egykorú Bécs írói és tudósai: De Luca, Sonnenfels, Blumauer, Riedl. Magyarországot külön orgánum képviseli a bécsi folyóiratok koncertjében, az *Allergnädigst Privilegierte Anzeigen aus den sämtlich-kaiserlich-königlichen Erbländern* (1771—1776). A hetilap szerkesztője a magyar Tersztyánszky Dániel, a *Ratio Educationis* egyik előkészítője, munkatársai magyarországi tudósok, cikkei nagyrészt magyar vonatkozásúak. Már 1773-ban volt Bécsben jogi és 1775-ben orvosi szaklap, 1785-ben pedig gazdasági folyóírat, a *Wiener Ökonomische Zeitung*. 1781-ben indult az első ifjúsági lap: *Kinderzeitung*, majd az első női folyóiratok: *Damen-Journal* és *Blatt für Frauenzimmer* Bécsben, *Zeitung für Damen und andere Frauenzimmer* Grazban.

A felvilágosult lengyel sajtó

1729-ben Varsóban indult a *Nowiny Polskie*, amely még fennállása első évében *Kuryer Polski*-ra változtatta címét. Szerkesztője, Jan Nau-mański piarista atya földrajz-tudós volt, akár Bél Mátyás. A hetilap nyomtatója és kiadója a piarista rend. Míg a *Kuryer Polski* a belföldi híreket hozza, a külföldi hírek számára külön havi lapot adnak ki a piaristák *Merkurjusz Historiczny i Polityczny* címmel (1736—1738).

A morális hetilapok egész sorát adja ki Varsóban Lorentz Mitzler, Gottsched barátja és Malachowski alkancellár kedves embere, köztük sorrendben az első a *Warschauer Bibliothek* (1753—1754). Latin folyóirata is volt, sőt lengyelnyelvű is: *Wiadomości Ekonomiczne i Uczone*. A piaristák német- és francianyelvű folyóiratokat adnak ki: *Journal de la Campagne* (1756—1758), *Gazette de Varsovie* (1759—1764), *Kgl. Polnische Privilegierte Warschauer Zeitung* (1759—1763), *Der Rathgeber* (1762). Ez is mutatja, hogy Lengyelországban a nyugati, főleg a francia hatás közvetlenül, a német kultúra kikapcsolásával is terjedt.

Valamennyi folyóírat közül kimagaslik a *Spectator* mintájára szerkesztett varsói *Monitor* (1765—1784). Alapítója, Franciszek Bohomolec apát, a Konarski-féle aufklerista reform-mozgalom szolgálatába állította lapját; a felvilágosult írók színe-java tartozott munkatársai közé, köztük Krasicki püspök, a fabulista.

Az utolsó lengyel király, Poniatowski Szaniszló uralkodásának ideje a lengyel sajtó első virágkora. Összesen 80 lap indult ezekben az években, közülük 50 Varsóban. A legmagasabb színvonalúak az ex-jezsuita Piotr Świłkowski folyóiratai, különösen a havonta megjelenő *Pamiętnik historiczny, polityczny i ekonomiczni* (1782—1792).

A folyóiratokat politikai újságok alapítása követte, bár ezeknek elterjedését erősen gátolta a cenzúra; a szabad véleménynyilvánítást akadályozta és a kormány kezétől tette függővé a lapokat. 1773-ban indult a leghosszabb életű lengyel újság, a *Gazeta Warszawska*. A volt jezsuita Łuskiná apát alapította. A hetenként kétszer megjelenő lap a közoktatás terén a felvilágosodás eszméit hirdette, de a forradalmi-volterianus-irány ellen foglalt állást. Egészen 1935-ig állt fenn eredeti címén, azután *Warszawski Dziennik Narodowy* címmel élt tovább. A fel-

NYOMDAALAPÍTÁSOK A DUNATÁJ ORSZÁGAIBAN A XV. ÉS XVI. SZÁZADBAN

Az országhatárok a XVI. századbeli állapotot mutatják

világosult századvég lapja, a *Gazeta Narodowa i Obca*, amely a szociális és politikai kérdéseknek adott tág teret. Az eddigi lapokénál nagyobb volt az alakja és gazdagabb a tartalma. Három Sejm-képviselő alapította: Mostowski, Weyssenhoff és Julian Niemcewicz, a költő. Nagy példányszámot ért el: 1900 előfizetője volt. Lengyelország második felosztása után a cenzúra szigorításának esett áldozatául, épúgy, mint Świtkowski folyóirata, meg még egy sor lengyel, francia és németnyelvű lap.

Teljesen szabad újságírásról Lengyelországban csak a Kościuszkó-féle felkelés alatt lehetett szó 1794 áprilisától novemberéig, ott, ahol a hatalom a felkelők kezén volt. A felkelés adott életet az első lengyel napilapnak, a *Gazeta Rządowanak*, amely 1794 július 1-től Varsónak a cári seregek által történt elfoglalásáig, november 3-ig állt fenn. Varsón kívül Krakóban, Vilnóban és Lwówban is voltak a felkelőknek lapjaik. Rákóczi Ferenchez hasonlóan Kościuszkó is idegennyelvű lapokban tárta Lengyelország igazát a felvilágosult Európa elé *Journal historique des événements de Varsovie depuis le 17 avril 1794*, majd *Bulletin National Hebdomadaire* címmel. Lengyelország már a felosztás előtt is népszerű volt az európai sajtóban. Orosz, porosz és lengyel részről egyaránt történtek lépések nyugateurópai újságok megnyerésére. Különösen céltudatos volt Lesczinski danzigi főkomisszáriusának, Alexy Husarzewskinek tevékenysége.

II. József

A Habsburg-birodalomban II. József trónralépése a sajtó életére kedvező fordulatot hozott: az 1781 június 11-i cenzúrarendelet széles teret enged a kritikának, még az uralkodóval szemben is, csak az erköcs-telenséget tiltja. Az újságokat „kevésbé fontos” nyomtatványoknak nyilvánítják, amelyeket a helyi hatóságok rövid úton cenzúráznak. A rendelet nyomán az újságok elszaporodtak; 1784-ben Bécsben 22 új lap indult, az örökös tartományokban összesen 50 lap élt II. József alatt, nem kevesebb, mint 1853-ban. De igazi közvélemény nem volt Ausztriában, hiszen az országos ügyeket kevesen intézték, úgyszólván minden az abszolút uralkodó kezében összepontosult, országgyűléssel vagy a nyilvános vita más fórumával Ausztria nem rendelkezett. Ezért a felvilágosult hirlapirodalom csak a folyóiratirodalom új formáit és eszméit olvasztotta magába, a napisajtó is kezdett gondot fordítani az élvezetes formára; irodalmi rovatok nyíltak, még a hivatalos *Wiener Zeitung*-ban is jelentek meg versek. 1785-ben a *Grätzer Zeitung* vasárnapot és ünnepeket kivéve naponta jelent meg, 1786-ban pedig rövid ideig napi kétszeri kiadású lap is állt fenn: a *Wiener Früh- und Abendzeitung*. Mégis, a politikai hírrovat anyagát külföldi újságokból veszik át, eredeti levelezés, vagy külföldi összeköttetések tudatos kiépítése — mint Lengyelországban — még ismeretlen.

A szórakoztató és humorisztikus németnyelvű lapok egy része Prágában jelent meg. Az 1769-ben alakult cseh tudós társaság már 1771-ben hetilapot adott ki *Gelehrte Nachrichten* címmel. Az erdélyi származású Born Ignác szerkesztette a társaság új folyóiratát: *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen*. A két politikai lapot, a *Prager Postzeitung*-ot és a *Prážíské Poštovské Noviny*t a Schönfeld-nyomda szerezte meg és az előbbi August Zitte, az utóbbit Václav Matěj Kramerius emelte a felvilágosult kor kívánta magaslatra. Kramerius nagy népszerűséget szerzett lapjának: csak az 1840-es évek nagy újságírója, Karel Havlíček-Borovský múlta felül. Kramerius a *Wiener Zeitung*ból vett fordítások helyett maga írt lapjába jozefinista irányú cikkeket. Később *Krameriusovy c. k. vlastenské Noviny* címen saját lapot indított, amely 1808-ban bekövetkezett haláláig állt fenn. A Schönfeld-nyomda németnyelvű morális hetilapokon kívül közgazdasági hetilapot is adott ki *Deutsche Zeitung der Industrie und Speculation für Böhmen, Mähren, Ungarn, Galizien, Ober- und Niederösterreich, Steiermark und Kärnten* címmel

(1796) és Schönfeld bécsi nyomdája készítette a Pethe Ferenc szerkesztésében megjelenő első magyar gazdasági lapot, a *Magyar Ujságot* (1796—1797).

Pethe Ferenc gazdasági lapja már a magyar idôszaki sajtó első virágkorának egyik határköve. A *Mercurius Hungaricus*, a közép-európai nemzetek függetlenségi politikájának első hirdetője és a *Nova Posonien-sia*, a felvilágosodás első úttörője után Magyarországon a Wienerisches Diariumot másoló lapok hálózatába tartozó budai németnyelvű *Mercurius* volt az egyetlen idôszaki lap a 18. század első felében. A század második felében a magyar városok gyors ütemben kezdik pótolni mulasztásaikat. A magyarországi sajtó központja Pozsony, az ország fővárosa, a királyi kamara, az 1723-ban felállított helytartótanács, főképen pedig az országgyűlések székhelye.

1764 július 14-én jelenik meg először a *Pressburger Zeitung*, Landerer János Mihály kiadásában, annak a Landerer-családnak a nyomdájában, amelynek egyik leszármazója nyolcvan évvel később Kossuth Lajost juttatja szóhoz a *Pesti Hírlap* hasábjain. A *Pressburger Zeitung* már nem a bécsi kormánylap korlátlan hűségű csatlósa, hanem a felvilágosodás önálló képviselője. Hírszolgálatát az örökös tartományokból, Moldvából, Lengyel-, Bajor- és Olaszországból érkező eredeti levelezések teszik pontossá, nagy gonddal ápolja irodalmi és tudományos rovatát. Tudományos híreit a pozsonyi jezsuiták jóvoltából kapja, de segítségére van a pozsonyi felvilágosodás vezéregyénisége, Windisch Károly Gottlieb, a történész és földrajztudós, későbbi városkapitány is. Nincs még eldöntve az a kérdés, vajon volt-e Windischnek része a *Pressburger Zeitung* szerkesztésében, de kétségtelen, hogy ő szerkesztette a pozsonyi német lap melléklapjait, a morális folyóirat első magyarországi példáit *Der Freund der Tugend*, majd *Der Vernünftige Zeitvertreiber* címmel. Önálló folyóiratokat is adott ki Windisch; ezek címe *Pressburgisches Wochenblatt zur Ausbreitung der Wissenschaften und Künste* (1771—1773) és a különösen nagysikerű *Ungrisches Magazin* (1781—1787) majd a *Neues Ungarisches Magazin* (1791—1792). Folyóirataival — mint maga írja — az a célja, hogy Magyarországot megismertesse és annak dicsőséget szerezzen. Ugyanez a cél vezeti Landerert a főlap irányításában, valamint a *Pressburger Zeitung* szerkesztőit, Korabinszky János Mátyást és Tállyai Dánielt. A lap valamennyi magyarországi újság között a leghosszabb életű volt: egészen 1929-ig állt fenn; a hetenként kétszeri megjelenésről 1812-ben a heti háromszori, 1849-től a mindennapos, s 1876-tól a naponta kétszeri kiadásra tért át.

Magyar Hírmondó, Presspûrské Noviny

Az idôszaki sajtó dunatáji elterjedésének útján még a *Pressburger Zeitung*nál is jelentősebb állomás az első magyarnyelvű újság, a *Magyar Hírmondó* megindulása. Mária Terézia engedélyével 1780 január elsején adta ki első számát a második pozsonyi nyomda tulajdonosa, Patzkó Ferenc Ágoston. Az előfizetési felhíváson szerkesztője is megnevezi magát: Rát Mátyás, evangélikus lelkész. Rát Mátyás már szigorúan veszi a hírlapírói lelkiismeretességet: külön választja a „hiteles” híreket a „bizonytalanoktól” és egészen külön rovatban kívánja hozni a „költött dolgokat”. Tiltakozik az ellen a feltevés ellen, mintha a külföldi lapokat akarná másolni; igaz, hogy a külföldi híreket idegen hír-

lapoktól veszi, de vigyázni fog arra, hogy „unalmat ne keltsen“ s a híreket szükség szerint magyarázatokkal toldja meg. A hazai dolgokról saját levelezői tudósítják. A politikai, gazdasági, kereskedelmi hírekre különös gondot fordított, de — maga is felvilágosult író lévén — szívesen közölt egy-egy tudományos cikket is, sőt a szépirodalomnak is helyet adott. Néha egy egész számot könyvismertetéssel töltött meg. Ha anyaga túlgazdag volt, „toldalékot“ adott a laphoz s nem ragaszkodott mereven a németnyelvű lapok 4—8 oldalnyi terjedelméhez. Három év után Rát Mátyás Mátyus Péternek, ez pedig Révai Miklósnak adta át a lap szerkesztését. Révai — a volt piarista nyelvtudós, költő és író — munkásságát különösen a magyar irodalmi megújulás munkásai látták örömmel: az irodalmi és kulturális rovat még gazdagabbá lett az ő kezében. A politikához azonban nem volt érzéke s így a Magyar Hirmondót csak utóda, Szatsvay Sándor emelte igazi virágzásra. Szatsvay az író és a zszurnaliszta legjobb tulajdonságait egyesítette magában; a magyar felvilágosult hírlapírók között kétségtelenül ő volt a legkiválóbb. Az előfizetők száma — amely kezdetben 318 volt — Szatsvay alatt háromszorosára emelkedett.

Szatsvay szerkesztői működése a *Magyar Hirmondónál* a pozsonyi sajtó legélénkebb időszakát jellemzi. A *Pressburger Zeitung* szerkesztője ebben az időben a magyar anyanyelvű Tállyai Dániel, aki azonban németül és szlovákul is époly jól tud, mint anyanyelvén. Ő indítja a magyarországi szlovákok első lapját is, a *Presspúrské Novinyt* 1783 július 1-én. A lap a pozsonyi evangélikus liceumhoz fűződő szlovák felvilágosodás lapja volt, amely szembehelyezkedett a már ekkor önálló szlovák irodalmi nyelv kialakítására törekvő Bernolák-féle katolikus irányzattal. A csehnyelvű újság szerkesztői evangélikus papok és tanárok: Leska István, Vyskydensky János, Kromp István. 1787. június közepéig állott fenn. A pozsonyi felvilágosult hírlapírás néhány évvel megelőzte a Kramerius és Schönfeld nevéhez fűződő prágai aufklerista zszurnalisztikát; a *Presspúrské Noviny* a második csehnyelvű hírlap.

Tállyai és Szatsvay, a két tehetséges magyar újságíró az egész pozsonyi hírlapkiadást magához akarta ragadni. A *Magyar Hirmondóval* szemben *Magyar Kurir*, a *Pressburger Zeitung* ellenében *Pressburger Merkur* címmel akart Tállyai lapot indítani s önkényesen „a hazai hírlapok igazgatójának“ nevezte magát. A kísérletet a helytartótanács meghiúsította s a két kiadót, Landerert és Patzkót megerősítette jogaikban. Szatsvay helyzete Patzkóval szemben tarthatatlanná vált: megvált a *Magyar Hirmondótól* és mégis megvalósította tervét, a *Magyar Kurir* című új lap megindítását, de nem Pozsonyban, ahol lapjából csak az első számot bírta megjelentetni, hanem Bécsben. Tállyai viszont Landererrel szakított és beállott Szatsvay helyére szerkesztőnek a *Magyar Hirmondóhoz*. 1783-ban azután az első magyar hírlap megszűnt s ettől kezdve csak a *Pressburger Zeitung* maradt fenn a pozsonyi lapok közül, meg még egy ideig Windisch folyóiratai. Pozsony elvesztette előbbi jelentőségét: a helytartótanácsot és a kamarát II. József Budára helyezte át, Budára és Pestre került a nagyszombati egyetem és a nyomdakultúra terén nagyrahangolt Egyetemi Nyomda is. A német újságon, meg néhány németnyelvű folyóiraton kívül csak két hosszabbéletű lapalapítás fűződik még Pozsonyhoz: az 1805-ben indult *Ephemerides Statistico-Politicae*, Magyarország és talán egész Európa utolsó latinnyelvű hírlapja, amely 1838-ig állt fenn és az 1837-ben Orosz József szerkesztésé-

ben kiadott kormánypárti *Hírnök*. Orosz József lapalapítása előtt Kossuth Lajos munkatársa volt az írott *Országgyűlési Tudósítások* szerkesztésében. Kossuth írott hírlapjai is Pozsonyból indultak ki s ezenkívül a magyar hírlapirodalom történetének még egy fordulópontja fűződik Pozsonyhoz: az 1847—48-i országgyűlések alatt átmenetileg itt jelent meg a kormánypárti *Budapesti Híradó* s 1848 január 1-én itt alakult át napilappá az összes magyar lapok közül elsőnek. A lassabban fejlődő szlovák sajtó nevezetesebb termékei a 19. században nem Pozsonyban jelentek meg, hanem a Felvidék tisztán szlováklakta északi városaiban és Budapesten.

Pest és Buda

Pozsony vezetőszeropét Buda és Pest vette át. Az 1731—1739 között fennállott *Wochentlich zweymal neuankommender Mercurius* után Budának és Pestnek nem volt időszaki lapja, bár néhány nehezen ellenőrizhető adat arra utal, hogy a *Mercurius* változott címeken a század második feléig tengette életét. 1781-ben indul egy *Pester Intelligenzblatt in Frag- und Anzeigen*, amely a hirdetésekén kívül néhány hírt is hozott. 1784-ben Josef Winterl kiadásában *Monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Hungarn* című folyóirat jelent meg, majd 1786—1787-ben az aufklerista Kovachich Márton György folyóirata, a *Merkur von Ungarn*. Érdekes, hogy Kovachich már szükségesnek látja megokolni, miért németül adja ki lapját s nem magyarul: a német nem anyanyelve — mondja — s csak azért használja, hogy lapját, melynek célja a magyar tudomány megismertetése, külföldön is megértsék.

1788-ban Patzkó a *Magyar Hirmondót Magyar Mercurius* címen Pestre költözteti, ahol fia számára új nyomdát állított fel. A szerkesztő — valószínűleg Török István — elődjei szellemében próbálta tovább szerkeszteni az újságot, de nem volt vele sok sikere s 1789-ben már kénytelen volt megszüntetni. Magyar nyelvű hírlap nem is volt több Budán a 18. században, de itt jelent meg az első tiszta szépirodalmi folyóirat, a Kármán József és Pajor Gáspár szerkesztette *Urania* (1794—1795). Az *Urania* alapításától kezdve vált Pest a magyar irodalmi élet központjává.

De a hírlapok nyelve a német maradt, színvonaluk pedig a pozsonyi lapokét nem érte el. Budán *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* (1787—1794), majd *Ofner Zeitung* (1798—1799) címmel, Pesten *Der neue Kurier aus Ungarn von Kriegs- und Staatssachen* (1788—1799) címmel indul újság. Az utóbbi hetenként háromszor jelent meg, míg a budai lapok csak kétszer; tartalma is színvonalasabb, irodalmi mellék-lapját, a *Literärischer Anzeiger für Ungarnt* Schedius Lajos, a Pestre helyezett egyetem tanára szerkeszti. A két német lap 1800-ban *Ofner und Pester Zeitung*, majd *Vereinigte Ofner- und Pester-Zeitung* néven egyesül s e cím alatt 1845-ig marad fenn.

A Pozsonyban kettészakadt magyar hírlapirodalom egyik ága — a *Hirmondó* folytatása — Pestre vezetett. A másik ága Szatsvay Sándorral Bécsbe fog vezetni: a századvég legfontosabb magyar hírlapjai Bécsben jelennek meg. De nem így a folyóiratok. Említettük már a Kármán-féle pesti *Urániát*, amely a 18. századi magyar folyóiratirodalomnak már mintegy a csúcspontját jelenti. Az első irodalmi lap azonban a *Magyar Hirmondó* melléklete volt, a *Pozsonyi Magyar Múza*. Adtak ki irodalmi

melléklapokat a bécsi magyar lapok is. 1788-ban Kazinczy Ferencnek, a magyar irodalom szervezőjének, meg Batsányi Jánosnak és Baróti Szabó Dávidnak szerkesztésében indul a kassai *Magyar Museum*, majd Kazinczynak szerkesztőtársaival való meghasonlása után kiadott új folyóirata, az *Orpheus*. Vegyes, enciklopédikus tartalmú volt a Péczely József szerkesztette *Mindenes Gyűjtemény* Komáromban (1789—1792) és a *Sokféle* Győrben.

Erdély és Horvátország

A felvilágosodás a hírlapirodalom határait egyre kijebb tolja dél és kelet felé. 1783-ban Trattner János Tamás könyvnyomtató és könyvkereskedő engedélyért folyamodott az erdélyi udvari kancelláriához, hogy Dalmácia, Horvátország és Szlavónia, Erdély, a Temesi Bánság és Trieszti Tengerpart részére, mindegyiknek saját nyelvén politikai, gazdasági és kereskedelmi hírlapot adhasson ki. 1784-ben Trattner állítólag egy „*Temesvarer Zeitung*“-ot adott ki; ez az egyetlen adat a terv részbeni megvalósításáról. Nagyszeben nyomdása, Hochmeister Márton ugyanebben az évben indítja magának II. Józsefnek felszólítására, az első erdélyi lapot *Siebenbürger Zeitung* címmel. Ez a lap 1788-ban *Kriegsbote*-ra változtatja nevét, mert főfeladatául a török háború híreinek közvetítését tűzi ki. II. Józsefnek ez a háborúja átmenetileg megélénkíti az osztrák-magyar hírlapirodalmat, különösen a birodalom periferiáin. Buda és Zágráb között külön „hírlappostát“ rendeznek be. Ennek köszönhető bizonyára az első zágrábi német lap, a *Kroatischer Korrespondent* (1789) létrejötte. A török háború egy horvát nyelvű verses újságra is alkalmat adott, szerzője Juraj Malevac. 1790-ben indul Erdély magyar lapja, a nagyszebeni, majd kolozsvári *Erdélyi Magyar Hírvivő*. Kiadója ugyancsak Hochmeister, ki egy nagyszebeni társaság kezdeményezésére román lapot is akart kiadni; Bánffy György erdélyi kormányzó a nagyszebeni szabadkőműves páholyhoz tartozott, mint a lap megindítását tervező románok; pártolása meg is szerzi az engedélyt, de a díjmentes postai szállítást nem engedélyezik Bécsben s ezért a terv meghiusul. A Wiener Zeitung 1790. márc. 3-i száma egy *Courrier de Moldavie* című lapot hirdet, amely Iaşiban jelenne meg, amíg az osztrák csapatok ott tartják téli szállásukat. Végül Bécsben *Hadi és Más Nevezetes Történetek* címmel Görög Dömötör és Kerekes Sámuel indítanak lapot 1789-ben, hogy kiszolgálják a háborús hírek keltette érdeklődést. A lap később *Magyar Hírmondóra* változtatta címét és egészen 1803-ig fennmaradt.

A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* nyomán ismét Bécsbe vezet vissza az aufklerista hírlapalapítások iránya. A hírlapok és folyóiratok hálózata területileg immár egész Magyarországot is befonja; nyelvileg azonban az az érdekes helyzet áll elő, hogy a magyar folyóiratok magában az országban, még pedig szinte előszeretettel a kisebb városokban helyezkednek el, viszont a politikai újságok a hontalanságot választják: Bécsbe költöznek. A kezdeti hontalanság Közép-Európa időszaki sajtójának egyik jellemző vonása; a lengyel, osztrák és magyar sajtó kiindulópontja még az országhatárokon belül fekszik, de a magyar hírlapok egy időre — 1787-től a 19-ik század elejéig — Bécsbe költöznek; a déli szlávok első lapjai Bécsben indulnak, majd a 19-ik században Magyarországra teszik át székhelyüket s itt indul az első román folyóirat; végül

egyre délebbre és keletebbre helyeződnek a sajtóközpontok s csak a 19-ik század második felében — a bolgároknál csak 1878 után — helyezkednek el véglegesen az illető népek országhatárain belül.

Magyar és szerb újságok Bécsben

A magyar lapok Bécsbe húzódását elsősorban Szatsvay egyénisége magyarázza meg. Bécs szabadelvűbb légkörében több megértést talált a felvilágosodástól egyre jobban a francia forradalmi-volterriánus irány felé forduló gondolatvilága; noha nyíltan nem hirdetett kormányellenes eszméket, hírei megválogatása mégis eléggé mutatta, merre fordul rokonszenvével. Különben Bécset már egyetemi tanulmányai idejéből ismerte Szatsvay és Grossinger, a császár kabinettitkára barátja volt. A birodalom politikai központjában hiteles és gyors értesülésre számíthatott s ezzel lapját érdekesebbé tette. A *Magyar Kurir* 1787 január 3-i első számában már szinte vezércikkyszerűen tekinti át a nyugati eseményeket. Kezdetben 370 előfizetője volt az új lapnak, de a második évfolyam 98. számában már 800 példányban kéri a külön mellékletképen megjelenő hirdetések. Már az első évfolyam összeütközésbe került a cenzúrával; Szatsvay politikai célzásait, ahol nyíltan nem mondhatta ki, allegorikus mesék formájában az alvilágba helyezett párbeszédbe foglalta. Panasz-panaszra halmozódott a szerkesztő ellen, aki II. József halálával legfőbb támaszát veszítette el; végül 1793-i első számát elkobozták, s Szatsvayt végleg eltiltották a szerkesztéstől. Csak 1793. március 1-én indulhatott újra a *Magyar Kurir*, Decsy Sámuel szerkesztésében. Decsy, majd Pánczél Dániel s végül Márton József szerkesztették a bécsi magyar lapot 1834-ig, amikor 48 évi fennállás után a *Magyar Kurir* megszűnt. Ekkor már Pesten két magyar hírlap volt, köztük Széchenyi István orgánuma, a *Jelenkor*.

A *Magyar Kurir* mellett még két magyar lap élt Bécsben a 18. század végén; a *Magyar Hirmondó*, meg a *Magyar Kurir* 1793-i újraindulásával egyidőben kezdődő *Bécsi Magyar Mercurius*. Pánczél Dániel szerkesztette 1798-ig; ekkor beolvadt a *Magyar Kurir*ba. Bécsben jelent meg az első magyar gazdasági lap, a már említett *Magyar Ujság*, amely címét *Gazdaságot Tzélozó Ujságra*, majd *Vizsgálódó Magyar Gazdára* változtatta.

A 18. századi felvilágosult Bécsben indulnak meg a szerb sajtó első próbálkozásai. Az első jugoszláv időszaki sajtótermék még 1768-ban jelent meg Velencében, *Slaveno-Serbskij Magazin* címmel. Szerkesztője Zaharije Stefanović-Orfelin, racionalista eszméket népszerűsítő költő. A folyóirat az orosz Akadémia kiadványának mintájára készült, csak az első száma jelent meg. Tartósabb volt a bécsi *Serbskija Novini* (1791—1792), de a szerb népnyelvtől még ez is távol állt; egy Poulyo nevű görög író és nyomdatulajdonos készítette ószláv egyházi írásjegyekkel. Bécsben a századforduló táján összesen 4 görög lap is élt. A görög és szlávnyelvű sajtó próbálkozásait a nyomdakérdés is Bécsbe irányította: a hiányzó hazai nyomdák helyett Bécs változatos nem-latin betűkészlettel rendelkező műhelyeket kínált. A cirillbetűs nyomtatványokra az osztrák kormány egy Kurtzberg nevű nyomdatulajdonosnak adott privilégiumot; előbb a szerb vallásos iratokat Moszkvában, az iskolai s egyéb könyveket Velencében nyomták. Az első szerb nyomdát Stefan Novaković alapította Bécsben, miután Stanimirov karlovici érsek támo-

gatásával megvásárolta Kurtzberg cirill betűkészletét. Novakovič adta ki az első népies nyelvű szerb lapot, a *Slavenno-Serbskija Vjedomosti*-t (1793—1794). A lap hetenként kétszer jelent meg; előfizetőinek csekély száma (1793-ban 130, 1794-ben még kevesebb) azt mutatja, hogy a szerb népben még nem keltett általános érdeklődést a hazájától távol indult újszerű nemzeti vállalkozás.

A felvilágosodás századából két lapalapítási kísérletet jegyezhetünk még fel. 1771-ben Anton Jandera, egy latinnyelvű zágrábi kalendárium kiadója, *Nova Latina* címen akart újságot indítani a horvátok számára. Horvátnyelvű lap alapítására kért és kapott engedélyt 1792-ben Franjo Bogdanić, de ez a lap sem jelent meg. A horvátoknál nagpobb sikerük volt a szlovéneknek; a *Wiener Zeitung* csatlósai közé tartozó *Lai-bacher Zeitung*gal szemben Valentin Vodnik, a kiváló szlovén pap-költő megindította a *Ljubljanske Novice*-t (1797—1800). Vodnik lapjának szerkesztője, kiadója, sőt néha szedője is volt. A lap eleinte kétszer, majd csak egyszer jelent meg hetenként, egészen kis alakban (13x19 cm.)

A reakció a hírlapstatisztika tükrében

A felvilágosodás korszakában a lengyel, magyar és osztrák sajtónak a későbbi fejlődés szempontjából valamennyi fontos típusa kialakult. A rendszerint hetenként kétszer megjelenő, hírközlő lap után — ennek tiszta típusa a *Wiener Zeitung* és csatlósai — megjelent a felvilágosodás általános folyóirata, a morális hetilap, majd az egyes társadalmi kategóriák számára készült lapok: női és ifjúsági folyóiratok, tudományos és szaklapok. A folyóiratok elmélkedő, rezonáló, javítani akaró tendenciája bevonul a hírközlő napisajtóba és politikai sajtóvá alakítja át: ez — a *Mercurius Hungaricus* kezdetlegesebb formáján túlhaladva — Lengyelországban és Ausztriában eljut az első napilapokig. A magyar sajtó első virágzása és a déli szlávok első lapalapításai és kísérletei már a felvilágosult kor határára esnek. A további fejlődést a reakció zárja el: Lengyelország harmadik felosztása (1794) és II. József halála, főleg pedig I. Ferenc trónralépése (1793) körülbelül ugyanabban az időpontban szorítják korlátok közé a Dunát a nemzeteinek hírlapkulturáját. A lengyel sajtó három deszpotikus hatalom cenzúrájának járma alá kerül; a lapok száma rohamosan hanyatlik. Míg 1793-ban 19 lengyel időszaki sajtótermék volt, 1800-ban 10-re csökken a számuk. Csak 1810-ben kezdődik újra a lassú felemelkedés 12 lappal. 1815-ben már ismét 18, 1822-ben 55 és 1830-ban 78 lengyel időszaki sajtótermék él.

Az osztrák birodalomban — idetartozik 1794 után Lengyelország nagy része is, a fontos lwóvi, majd a krakói sajtóközponttal — a francia forradalom elleni visszahatás az 1790 szeptember 1-i udvari rendelettel kezdődik, amely minden iratot eltilt, ha az törvényeket és rendeleteket bírál, 1792 márc. 11-én a külföldi hírlapok tendenciózus és izgató híreit tiltja el egy kancelláriai rendelet; a külföldi híreket csak „ohne anstössiges Raisonnement“ szabad közölni. A veszélyes elveik miatt a birodalomból kitiltott újságok között a francia *Moniteur*-ön és *Journal de Paris*-n kívül lengyel újságok is szerepeltek, így a *Warschauer Zeitung für Pohlens freie Bürger* és a *Journal historique de Varsovie*. Az 1795 február 22-i Censurordnung II. József Censurpatentjét teljesen hatályon kívül helyezi. A rendeletek egész sora tilt el mindent, ami „személyes”: az újságíró tartsa magát szigorúan a tényekhez. 1798-ban a ká-

vémérőknek még az irodalmi újságok előfizetését is megtiltották. Még II. József életében (1789) vezették be a hírlapbélyeget; 1792-ben eltörölték, de 1802-től szigorúbb formában újból bevezették; az örökös tartományokban az egész 19. században fennmaradt. A 18. század végén csak néhány jelentéktelen új lap indul, s csak a régi *Wiener-Zeitung*-típusú hivatalos lapok maradnak fenn.

Az udvar bizalmatlanságát a hírlapokkal és különösen I. Ferenc félmét a francia forradalom eszmevilágával szemben a végsőkig fokozták a szabadkőműves páholyokból kiinduló jakobinus-mozgalmak, elsősorban pedig a Martinovics Ignác vezetése alatt álló magyar titkos társaság leleplezése. Sándor Lipót főherceg, Magyarország nádora, ijedten jelenti Bécsbe, hogy a bécsi magyar újságok minden paraszt kezéhez eljutnak. A Martinovics-féle összeesküvés előtt akadtak már jegyzők, akik az újságokból felolvasásokat tartottak a nép számára. Ezért sürgeti Sándor Lipót, hogy a túlságosan népszerű bécsi lapoknak tiltsák meg a francia forradalomról szóló hírek közlését. Még nyíltabban beszél a fiatal főherceg emlékirataiban: azt indítványozza, hogy az újságok külföldi, főleg francia hírt ne közölhessenek, mert ezzel azt a célt is elérhetne érne, hogy a legfőbb vonzóerejüktől megfosztott lapok maguktól megszűnének.

Nem is nagyon titkolta a bécsi kormányzat egy-egy újság megszűnte felett érzett örömét: mikor az *Ofner Zeitung* és a *Neuer Kurier aus Ungarn* egy lappá olvadt össze, az új lap indítását azzal engedélyezték, hogy legalább ezzel is fogy az újságok száma, amúgy is elég van belőlük Magyarországon. Míg 1789-ben a nagyszebeni román lap tervét meleg pártolással fogadta a kormányhatóság, addig 1793-ban Joan Puariu-Molnár ismételt kérelmét már azzal utasítják el, hogy „ily újságok terjesztése, ha valaha, most ugyan nem tanácsolható, mikor a francia szabadság veszélyes eszméi oly hirtelen terjednek s a lap káros elbeszélései . . . köznyugtalankodást idézhetnek elő”.

A köznyugalom megőrzése, *conservatio tranquillitatis* — ez I. Ferenc sajtójogszabályainak vezérgondolata. Nem is a tömegesen megjelenő cenzúra-szabályzatok egyike vagy másika, hanem ez az általános irányzat az, ami a hírlapirodalom fejlődését megakasztja. Az irányzat csak fokozatosan érvényesül s hatása igen szemléletesen mutatkozik a magyar időszaki lapok gyérülésén is. 1780-ban 3, 1790-ben 13 a magyar hírlapok és folyóiratok száma, 1800-ban már csak 8. Míg 1780 és 1790 között majdnem minden évben indult új lap, addig 1794 és 1803 között egyetlen egy sem; a statisztika tükrében a magyar sajtó első virágzása után 1805-ben hanyatlik a mélypontra; 1806-ban már új felemelkedés kezdődik a Kulcsár István-féle pesti újság megindulásával. Az 1805. évre tehetjük az egész Dunatáj sajtótörténetében az első korszak határát. A már kialakult lengyel, osztrák, cseh és magyar sajtó ettől kezdve a napi események helyett a kulturális, irodalmi és tudományos törekvéseket kíséri figyelemmel, mígnem ezen az úton lassan-lassan eljut ismét a minden napikérdést felölelő, szabad napisajtóig.

A következő korszak sajtótörekvéseinek központjában eleinte öntudatlanul, később egyre tudatosabban a demokratikus szabadságjogok állnak és az ezeket biztosító sajtószabadság követelése.

2. A sajtószabadság felé

A 19. század elején a sajtó fejlődését gátló akadályok még magasabbra látszanak tornyosulni. A napoleoni háborúknak, majd a Szent Szövetségnek kora a Dunatáj országaiiban kevésbé kedvez a napi események részletes és szabad megvitatásának, mint a felvilágosult abszolutizmus. Lengyelország felosztása után a Dunatáj nemzeteinek legnagyobb részét I. Ferenc birodalmának aggályos gondoskodása burkolja be, amely a francia forradalomból levonja a rá nézve logikus következtetést, azt, hogy a szellem erői, ha felszabadulnak, széttörhetik a velük szembe helyezkedő reakciós állami és társadalmi korlátokat is. Igaz, hogy ennek a birodalomnak a gyepölőjét egy valóban művelt és tehetséges államférfi tartja a kezében, aki Franciaországból korszerűbb tapasztalatokat is hozott magával. Metternich párisi követ korában azt írta Stadionnak, hogy az újságok támogatása Napoleon számára háromszázezer főnyi hadsereggel ér fel. A világpolitikát irányító kancellár az osztrákok katonai akcióit publicisztikailag is meg akarja alapozni. A katonaság számára hadilapot ad ki. Az új felfogásnak felel meg az 1810-ben kiadott osztrák cenzurái utasítás alapeszméje is: „egy fénysugár se maradjon ezután, bárhol jönn is az, figyelem és fölhasználás nélkül a Monarchiában.” Ebből a felfogásból keletkezett 1810-ben a kor — és az akkori Dunatáj — legszínvonalasabb lapja, az *Österreichischer Beobachter*. A gazdag tartalmú, kitűnő külpolitikai rovattal rendelkező újság köré Metternich kiváló gárdát csoportosított, szerkesztését Friedrich Schlegel, majd a kancellár titkára, J. A. von Pilat vette a kezébe, munkatársai August Wilhelm Schlegel és Hormayr, a lap lelke Metternich munkatársa, Friedrich von Gentz. Az *Österreichischer Beobachter* minden nap megjelent, még vasárnap is és így Ausztria s egyszersmind az egész Dunatáj első tartósan fennálló napilapja volt.

Az osztrák sajtópolitika

Az *Österreichischer Beobachter*en kívül a kormánnyal közvetlen kapcsolatban áll az 1809-ben indult *Wanderer* és az 1838-tól 1843-ig fennálló *Der Adler*. A folyóiratirodalom három vezető orgánuma a Bäuerle-féle *Theaterzeitung*, a Saphir-féle *Humorist* és a Schickh-féle *Wiener Moden-Zeitung*. Egy sereg szaklap, gazdasági és divatlap is indul. A komoly tudományos irányt a Hormayr szerkesztette *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegswissenschaft* képviseli (1810—1835). 1847-ben az örökös tartományok lapjainak száma 79, közülük 19 politikai hírlap; az utóbbiak nagyrésze (12) kormánylap.

De Metternich nagyvonalú sajtópolitikája csak a külföld felé fordította figyelmét, a belpolitika terén a hirhedt rendőrminiszter, Sedlnitzky uralkodott. I. Ferenc személyes műve volt a „Polizei-Zensur-Hofstelle”; felállítása (1801) óta az eddig kultúrpolitikai rendeltetésű cenzúra kizárólag rendőri ügygé lett. Nem is a kusza összevisszaságban kiadott rendeletek szabályozták már azt, hogy mit lehet a lapokban közölni és mit nem, hanem a rendőrkémek észrevétlen felügyelete és titkos jelentései. Az 1810-es cenzúrarendelet néhány szabadelvűbb intézkedését a cenzoroknak kiadott bizalmas utasítások egész sora rontotta le. A könyvvizsgálat hatásköre kiterjedt a külföldről behozott sajtótermékekre is: csak azokat a hírlapokat és folyóiratokat kézbesítette akadálytalanul a posta, amelyek az évenként kiadott jegyzékben, mint kifogástalanok, fel voltak

sorolva. Így persze Metternich nagyvonalú terve lassan-lassan egészen elsikkadt. 1847-ben a cseh tartományi gyűlésen joggal mondhatta Lamberg herceg, hogy az ausztriai ujságok nem képviselik a kormány ügyét, mert politikai rovataikat senki sem olvassa. A magas államvezetés kénytelen külföldi lapok útján szólni saját népeihez. Különösen egy augsburgi lapot (az *Allgemeine Zeitung*) szemeltek ki arra, hogy a kormány nézeteit képviselje. Csakhogy ez sem használ már, mert mindenki tudja, hogy ezt a lapot az osztrák cenzúra irányítja.

Lengyelország

Az osztrák örökös tartományok sorsában 1794 óta már nem csak Useh- és Morvaország, hanem az osztrák fennhatóság alá került Galicia is osztozik. Fővárosában csak a hivatalos *Lemberger Zeitung* lengyel kiadása, a *Gazeta Lwowska* állt fenn hosszabb ideig (1811—1848). Krakóban a hetenként kétszer megjelenő *Gazeta Krakowska* 1830-ban napilappá alakult át. Népszerűbb versenytársa az 1828-ban alapított *Goniec Krakowski*, Konstanty Majeranowski, a neves színpadi szerző lapja. Majeranowski 1816 és 1828 között egész sor folyóiratot is kiadott (pl. *Pszczółka Krakowska*), de ezeket politikai célásaik, tendenciózus történetkéik miatt sorra betiltották.

Lengyelország porosz megszállás alá került részén csak a hivatalos német lap lengyel kiadása, a *Gazeta Poznańska* jelent meg. Egyedül Krasicki, a lengyel Lafontaine kísérelte meg független hetilap kiadását *Co Tydzień* címmel (1798). Eleinte ugyanez volt a helyzet a szintén porosz uralom alatt álló Varsóban; a *Gazeta Warszawskan* kívül csak egy hírlap indult 1798-ban: *Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego*.

1815-ben Varsó orosz fennhatóság alá került s ez a sajtóélet megélénkülésével járt. Néhány liberális szellemű folyóiraton kívül ekkor indult a 19. század első lengyel napilapja, a *Gazeta Codzienna Narodowa i Obca*. (1818 okt. 1.) Bruno Kiciński és Teodor Morawski szerkesztésében különösen behatóan foglalkozott a sajtószabadság kérdésével, részletesen ismertette Benjamin Constant párisi parlamenti harcát a sajtószabadságért. 1819 második felében betiltották és nyomdáját is lefoglalták. Kiciński ekkor politikamentes lapot alapított, mégpedig a leg-hosszabb életű, a második világháborúig fennálló lengyel napilapot, a *Kurjer Warszawskit*.

Újabb fellendülést hozott a romantikus nemzedék, különösen Maurycy Mochnacki, a legtermékenyebb lengyel publicista működése. A romantikusok harcias folyóirata a *Dziennik Warszawski*, napilapjuk a *Gazeta Polska* (ind. 1826). 1829-ben a romantikusok két pártra szakadtak: radikálisabb csoportjuk Mochnacki vezetésével új napilapot alapított *Kuryer Polski* címmel. Egész sor általános és szakfolyóirat is indult, köztük a lengyel nőmozgalom lapja, a *Domownik*, Wanda Matecka szerkesztésében. A legnagyobb példányszámot érte el a *Piast* című gazdasági folyóirat.

Az orosz-lengyel közeledést és együttműködést szolgálta a *Tygodnik Petersburski* (1829—1858). A magas színvonalú folyóiratot Józef Przewalski szerkesztette, munkatársai kiváló lengyel írók: Józef Ignacy Kraszewski, Henryk Rzewuski.

Az 1830—31-i felkelés előkészítésében jelentékeny része volt a sajtónak. A politikai vélemény néha álcázott formában keresett utat: Lwówban egy Kulczycki nevű szabó cégére alatt *Dziennik Mód Paryskiech*

címmel divatlap jelent meg, de divathírek örve alatt nemcsak irodalmat, hanem aktuális politikai kérdéseket is megtárgyalt. 1848-ban a *Tygodnik Polski* címet vette fel.

Az első lengyel szabadságharc alatt majdnem minden folyóirat megszűnt. A sajtószabadság annál élénkebb tartalomhoz juttatta a hírlapokat. Harminc új lap indult. A *Kuryer Polski* a fiatal forradalmárok lapja, a radikális forradalmárok Mochnacki vezetésével 1831 januárjában új lapot indítottak *Nova Polska* címmel. A forradalom alatt kezdődik a lapok utcai árusítása; jelentősen mérséklék az ujságok postai szállítási költségeit. A lengyel forradalmi kormány sajtóirodát állít fel és a külföld felvilágosítására német és francia lapot ad ki.

A felkelés leverése után a lengyel sajtó szigorúbb felügyelet alá kerül. A megmaradt napilapok — *Gazeta Warszawska*, *Kurjer Warszawski*, *Gazeta Polska* — csak helyi híreket és rendeleteket közölnek. A folyóiratalapítások sem jártak sok sikerrel, de 1841-ben megindult a világháború kitöréséig fennálló *Biblioteka Warszawska*, a lengyel *Revue des Deux Mondes*, a Dunatáj legrégebbi szemléje. A lengyel sajtó állománya az elnyomás éveiben csak eleinte csökkent, később lassan növekedett s elérte, sőt túlhaladta az előző század színvonalát. 1815-ben 18, 1830-ban 81, 1848-ban 109 lengyel időszakai sajtótermék jelent meg.

Magyar cenzúra

A lengyel sajtó hangját és megjelenési formáit a körülményekhez alkalmazta, de megalkuvás nélkül teljesítette kulturális hivatását. A Dunatáj déli részének sajtója csak lassan ocsudik fel az abszolutizmus okozta kábultságából; a véleménynyilvánítást akadályozó cenzúra miatt a politika helyét a nemzeti nyelv, irodalom és színpad, meg a tudomány ápolása foglalja el. Mint a felvilágosodás első szakában, ismét a folyóiratok indítják meg az új fejlődést. Ennek a fejlődésnek a súlypontja hosszú időre Magyarország területére helyeződik. Itt valamivel szabadabban kezelik a sajtót megbénító jogszabályokat. Az 1790—91-i országgyűlés a cenzúra alkotmányos rendezését kívánja és e célból bizottságot küld ki. A bizottság javaslatát az udvar nem fogadja el, de a magyar rendek az elkövetkező évtizedekben sem hajlandók magukévá tenni azt az álláspontot, hogy a cenzúra a királyi jogok közé tartozik. Ferenc király cenzúrendeleteit a magyar kancellária csak módosított formában hajlandó kiadni. Az 1795 február 22-i cenzúrautasítást a kancellária ad acta teszi azzal, hogy már 1793-ban elintézték ezt a kérdést. Sedlnitzky rendőrsége csak titkos megbízottak útján terjesztette ki hatalmát Magyarországra, magyar rendőrséget a közhangulat miatt nem lehetett felállítani. Az osztrák rendeleteket vették alapul a magyar cenzúra hatóságai is, de a magyar jellem meglazította a bécsi formákat és a maga patriarkális szellemével töltötte meg. Az osztrák rendeltettség néhány részleges utasításra zsugorodott össze és ezeket sem követték pontosan. A bécsi kormányzat mindig elégedetlen volt a magyar cenzúrával és megreformálását követelte. A reform 1840-ben végbe is ment, de a magyar hivatalok tervezete alapján és nem osztrák, hanem magyar felfogás szerint.

Osztrák írók gyakran magyarországi kiadóknál jelentetik meg azokat a műveiket, amelyeket az ottani cenzúra nem enged nyilvánosságra kerülni. Grillparzernek egy Bécsben betiltott versét már 1820-ban hozza a pesti *Pannonia* című németnyelvű folyóirat. Az 1819-től 1822-ig

hetenként kétszer megjelenő *Pannonia* rendes munkatársainak jelentékeny része osztrák. Ugyanez a helyzet az 1825-ben indult *Iris*-nél és az 1828-tól 1852-ig fennálló *Der Spiegel*-nél. Az 1839-ben indult *Pesther Tageblatt* munkatársai közül 26 a külföldi, főleg osztrák és csehországi német. A pesti német folyóiratokat — amelyek egyébként a magyar kultúra terjesztését szolgálják, sőt néha egész tartalmukat annak szentelik, mint a sorukat megnyitó Schedius-féle *Zeitschrift von und für Ungarn* (1803—1806) — a magyarnyelvűek egyre jobban kiszorítják.

Nemsokban különbözik a folyóirattól az 1806 március 1-én induló hosszúéletű pesti ujság, a *Hazai Tudósítások*. Kiadója és szerkesztője, Kulcsár István, a magyar nyelv és irodalom ügyének szenteli magát s az ő lapjának köszönhető, hogy Pest véglegesen a magyar szellemi élet központjává válik. Az irodalmi hírek és könyvtárai újdonságok már az első számoktól kezdve pontosan megjelennek; néha költeményeket is közöl az ujság. Kénytelen is a szerkesztő belföldi újdonságokkal megtölteni lapját, mert a külföldi hírek közlését szigorúan megtiltotta a lap megjelenését lehetővé tevő királyi rendelet. Csak újabb folyamodás és a vármegyék nyomatékos közbenjárása tette lehetővé számára, hogy a cenzúra által átengedett külföldi ujságokat is közölhesse. Ekkor (1808) *Hazai és Külföldi Tudósítások*ra változtatta a lap címét. Hajlékonyan, de következetesen képviselte Kulcsár a haladás és a nemzeti kultúra ügyét egészen 1828-ban bekövetkezett haláláig. „Nem lázította fel vérünket, de lassanként elősegítette átváltozásunkat” — írja róla Toldy, az első magyar irodalomtörténetíró. Halála után a lap tovább folytatta pályáját s 1840-től kezdve címét *Nemzeti Ujságra* változtatva, egy időre ismét szerephez jutott, mint a magyar katolikus egyház orgánuma.

Magyar folyóiratok

A *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1817-től kezdve *Hasznos Mulatságok* címen külön szépirodalmi mellékletet is adott. Az irodalmi és tudományos folyóiratok sorát azonban a Döbrentei Gábor által indított *Erdélyi Múzeum* nyitja meg (1814). Mögötte áll az első magyar irodalmi folyóirat szerkesztője, Kazinczy Ferenc, a nyelvújítás vezére, aki ebben az időben szabadult ki súlyos börtönéből, ahová a Martinovics-féle mozgalomban való részvétele miatt zárta az osztrák kényuralom. Kazinczy egyik főmunkatársa az első tudományos folyóiratnak, a *Tudományos Gyűjteménynek* is. Az 1817-ben indult folyóirat kiadója Trattner János Tamás pesti nyomdatulajdonos, szerkesztője Fejér György, a történész, majd Thaisz Elek; 1828-tól a magyar romantika nagy költője, Vörösmarty és végül a délibábos álmokat szövő történetíró, Horvát István. A munkatársak között ott volt a magyar romantikus írók színe-java: Kazinczy, Kölcsey, Kis János, Berzsenyi, Toldy Ferenc, Bajza József.

Jelentek meg folyóiratok Kassán, Komáromban, majd Győrött, Veszprémben és Pozsonyban is, de a magyar folyóiratirodalom központja Pest: itt indul 1831-ben az első szaklap, az *Orvosi Tár*, majd a Széchenyi István által 1825-ben alapított Magyar Tudományos Akadémia folyóirata, a Toldy Ferenc szerkesztésében megjelenő *Tudománytár* (1834), végül az első jogtudományi folyóirat, a Szalay László-féle *Themis*. Mindezek már megütötték az egykorú német folyóiratok színvonalát, ha nem érték is még el az igen fejlett és változatos francia folyóiratokat. A szépirodalmi folyóiratok közül kiemelkedik a *Tudományos Gyűjtemény* két melléklapja: a *Szépliteraturai Ajándék* majd a *Koszorú*. 1834-ben megjelennek

az első illusztrált folyóiratok az angol *Penny-Magazine* mintájára: a könyomatos illusztrációkkal díszített *Fillértár* Orosz József és a fametszetű képeket hozó *Garasos Tár* Vajda Péter szerkesztésében. Az irodalmi folyóiratok között a legmagasabb színvonalú az 1837-ben keletkezett *Athenaeum* és melléklapja, a *Figyelmező*.

Új típust képvisel a folyóiratok között a Mátray Gábor szerkesztésében 1833-ban megindított *Regélő* és melléklete, a *Honművész*. A *Regélő* az első pesti divatlap. A divatlapok jelentősége az volt, hogy az irodalomnak közönséget szerveztek; divatképeikkel a nőket csalogatták az olvasók táborába. Egyre komolyabb olvasmányt nyújtottak nekik: a negyvenes évek három népszerű divatlapja, a *Regélő*ből átalakult *Pesti Divatlap*, a *Honderű* és az *Életképek* egyrészt a fiatal írónemzedéket juttatták szerephez, közöttük a két legtehetségesebbet, Petőfit és Jókait, másrészt csipkelődő-elméskedő karcolataik és tárcáik új publicisztikai műfajnak adtak polgárjogot, amelyet később a politikai sajtó is átvett. Kivették részüket a politikai vitákból is: a *Pesti Divatlap* volt a Kossuth-alapította Védegylet egyik szócsöve. 1840-ben, tehát a *Biblioteka Warszawska* előtt egy évvel indult az első magyar revű, a *Budapesti Szemle*. Igaz, hogy csak egészen rövid ideig állott fenn.

A divatlapok virágkora már a magyar politikai hírlapirodalom első nagy orgánumának, a *Pesti Hírlapnak* és a *Világnak* évtizedére esik. A sajtószabadság teljes hiánya ellenére a magyar publicisták ekkor teremtik meg a magyar demokratikus közvéleményt. Míg azonban a politikai hírlapirodalomban a Dunatáj népei lassan-lassan egymással szembe helyezkedve keresik a nemzeti érvényesülés útjait, addig a folyóiratok közös utakat és sok kölcsönös indítást, közös hatást mutatnak. Ebben a kezdeti kulturális együttműködésben a már kialakult magyar folyóirat-kultúra a primus inter pares szerepét tölti be. A déli, de részben a nyugati szlávság is egyidőre Pest felé figyel.

Szerb lapok Budán és Pesten

A Dunatáj déli részéhez Magyarországon át vezető vonalat a legtisztábban a szerb sajtónál figyelhetjük meg. Az első szerb lapok Bécsben indultak. Egyideig Bécsben maradt a szerb szellemi élet központja a 19. század elején is. Itt gyülekeztek a Kara Gyorgye által vezetett felkelés menekültjei és itt telepedett le Vuk Karadšić, a szerb népdalok gyűjtője. Egész társaság gyűlt köréje, amelynek lelke, Dimitri Davidović 1813-ban *Novine Srbske iz carstvujuscago Grada Vienne* címmel hírlapot alapított. Lapja érdekében a nyomdászmesterséget is megtanulta. Munkatársai Musicki püspök, Berić, Svetić. Írt a lapba Kopitar és Karadšić is. Az ő érdeme, hogy Grimm és a német tudósok is hozzászólhattak a romantikus szerb és cseh nyelvújítási mozgalom eseményeihez. A lap életének a szerbek elszegényedése vetett véget; 1820-ban az előfizetők száma 147-re csökkent. Davidović elhagyta Bécset és Kragujevácon vállalt hivatalt.

Szerbia ekkor még török uralom alatt áll. A szerb sajtó a bécsi hontalanság után mégis egy lépéssel közelebb kerül hazájához: Pesten támad új életre. Pestnek ekkor még jelentős számú szerb polgársága nagy megbecsülésnek örvend: a szerb Vitkovics Mihály szalonjában gyülekeznek Kármán *Uraniájának* munkatársai s ott találkoznak Vitkovics szerb barátjaival is. Az *Urania* legszebb elbeszélését, a „Fanni hagyományait” Vitkovics fordítja szerb nyelvre. A pesti *Tudományos Gyűjtemény*

ismerteti Magyarországon először a szerb népköltészetet. Hét évvel a *Tudományos Gyűjtemény* alapítása és két évvel a bécsi szerb lap megszűnése után Pesten indítja meg Gyorgye Magarasević, az újvidéki gimnázium tanára, a *Serbska Letopisť*. Az első szerb folyóiratot az Egyetemi Nyomdában nyomtatták, amely 1795-ben megvásárolta a bécsi Novaković-féle nyomdát; rászállt a szerb könyvek nyomtatásának kizárólagos joga is. Igaz, hogy a nyomdának már a 17. században volt cirill betűkészlete: itt nyomtatták az első rutén, majd a 19. században az első bolgár könyveket s itt készültek az összes szláv tankönyvek. A *Letopisť*-ből 1825 őszéig három füzet jelent meg, ekkor anyagi okokból félbemaradt. De a budai és a pesti szerbek összefognak a folyóirat megmentésére s áldozatkészségükből — amelyre a Magyar Tudományos Akadémiának éppen ebben az évben történt alapítása buzdította őket — megszületett a *Matica Serbska*, az első szerb irodalmi társaság. 1286-tól a *Letopisť* évente négyszer rendszeresen megjelent; 1830-ban *Serbski Letopisť*-ra változtatta a címét s az akkor elhunyt Magarasević helyén Jovan Hadsić (írói nevén Světič Miloš), majd Pavlović Tódor vette át a szerkesztését. Munkatársai között volt a szlovák Šafarik, az újvidéki gimnázium igazgatója is.

A *Matica* s vele együtt a *Letopisť* 1864-ben Újvidékre került, majd a nyolcvanas években a *Letopisť* Belgrádba tette át székhelyét. 1864-ben Pesten már csak 1 szerb ujság volt, Belgrádban 4, Újvidéken 11.

Budán, illetve Pesten jelent meg a szerb hírlapirodalom két korai terméke is, a *Serbskij Narodnij List* (1835—1847) az Egyetemi Nyomda és a *Srbske Narodne Novine* (1838—1847) Beimel József nyomdájában. Az Egyetemi Nyomda készítette 1842—1843-ban a *Pestansko-Budinskij Skoroteča* című lapot is.

De ezeket már megelőzte a kragujeváci *Novine Serbske*; az egykori bécsi lap szerkesztője, Davidović alapította; 1834-től 1911-ig állott fenn s így egyike volt a Dunától leghosszabb életű lapjainak. 1835-ben, amikor a fejedelmi székhelyt Belgrádba helyezték, oda költözött a *Novine Serbske* is; később hivatalos lappá lett *Službene Novine* cím alatt. Az első szerb irodalmi folyóirat a *Novine Srbske* melléklapja volt, Popović Miloš, a költő alapította (1843—1848). 1847-ben indult Belgrádban az 1892-ig fennálló *Glasnik*.

Cseh folyóiratok

A folyóiratok jegyében áll a 19. század első évtizedeiben a cseh sajtó is. A rövidéletű *Český Poutník*, majd a *Hlasatel Český* után 1821-ben indul az 1835-ig fennálló *Krok*. Palacký Pozsonyban folytatott tanulmányai idején, a magyar környezetben kötött barátságot Šafarikkal. Kétségtelenül a *Tudományos Gyűjtemény* első számai érlelték meg benne 1817-ben egy cseh tudományos folyóirat tervét, amely iránt — úgy véli — Magyarországon is volna érdeklődés a magyar és cseh történelem állandó érintkezése folytán. Palacký tudott magyarul. Az 1827-ben indult *Časopis Společnosti Vlastenského Musea* németül is megjelenő számait megküldi a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségének, amely azokat több ízben ismerteti. A magyar, cseh és délszláv folyóiratirodalom kapcsolatát németnyelvű folyóiratok közvetítik; ezt a közvetítő szerepet tudatosan vállalja a kifejező című prágai folyóirat, az *Ost und West*. Az *Ost und West* magyarországi tudósítói Rummy és Chownitz. A harmincas évek két vezető cseh folyóirata, a *Česka Věsta* és a *Květy České* indulása évében, 1834-

ben beszámol a Magyar Tudományos Akadémia működéséről; az Akadémia vagyonát összehasonlítja azokkal az anyagi erőkkal, amelyek a cseh irodalom támogatására rendelkezésre állanak. Lépten-nyomon egybevetik a magyar mozgalmakat a cseh kulturális törekvésekkel és korholják honfitársaikat ha úgy találják, hogy a magyarok valamiben megelőzték őket. A *Pesti Hírlap*ot is ismerik és gyakran idézik, de csak a kulturális hírek érdeklik őket, a politikaiak nem.

A román sajtó kezdetei

Négy évvel a *Tudományos Gyűjtemény* után indul az első román folyóirat, a *Biblioteca Românească*, Budán. A cirillbetűs lapot természetesen az Egyetemi Nyomda készíti, szerkesztője, Zakarie Karkaleki, a nyomda „kiadójának” nevezi magát. Az 1821-iki havasalföldi felkelés miatt a folyóiratot nem tudják terjeszteni s ezért az első számnak csak 1829-ben lesz folytatása. 1834-ig évente kétszer jelenik meg az eredetileg tervezett havi megjelenés helyett. 1829-ben 444 előfizetője volt, 318 magyar és erdélyi területről, 126 a Kárpátokon túlról. Karkaleki a magyarok példájával akarja felszítani a románok áldozatkészségét; a „nagy Széchenyit” és a Tudományos Akadémia alapítását veszi mintaképül. Nincs kizárva, hogy a folyóiratot Széchenyi pénzsegéllyel is támogatta. Petru Maiornak ugyancsak Budán megjelent könyve mellett Karkalekit illeti komoly érdem a román nemzeti öntudat felébresztésében.

A Magyar Tudományos Akadémia alapítása ösztönözte román irodalmi társaság létesítésére Constantin Golescut; 1827-ben alakult is ilyen társaság Bucureștiben s ugyanitt alapított 1829-ben Golescu munkatársa, Joan Heliade-Radulescu román hírlapot *Curierul Romanesc* címmel. Heliade alapította az első szépirodalmi folyóiratot is: *Curierul de ambe sexe* (1836). A bucureștii hírlappal egyidőben Iașiban *Albina Românească* címen indult ujság, Gheorge Asachi szerkesztésében. Asachi Lwówban végezte tanulmányait. Majd Iașiban alapított főiskolát, ahonnan fiatal bojárokat küldtek tanulmányútra Párizsba. A román irodalom ettől kezdve francia hatás alatt áll s tudatosan építik ki a francia ösztökötteseket a lapok is: cikkeik egy részét franciául is hozzák, néha kéthasábosan párhuzamos román és francia szöveggel, Asachi lapjának francia alcíme is van: *Abeille Moldave*. Mindkét lap hosszúéletű volt az *Albina* 1848-ig, a *Curierul* 1858-ig állt fenn. „Mondhatni-e ma műveletlennek ama fejedelemségeket, melyekben a' művelődés terjesztésére — egyebeket elhallgatva — oláh és francia nyelveken olly számos 's olly sokféle lapok vannak folyamatban?” — kérdi az egykorú erdélyi magyar folyóirat, a *Nemzeti Társalkodó*.

A románok első igazi politikai hírlapja mégis Erdélyben kezdi pályafutását. Erdélyben a magyar, német és román időszakai sajtótermékek — akár a 18. században — most is egymással szoros kapcsolatban alakulnak ki, csak a kezdeményezést a szászok helyett a magyarok veszik át. 1826-ban indul Pethe Ferenc, majd Méhes Sámuel szerkesztésében az *Erdélyi Híradó*, Kolozsvárt. A lap 1848-ig állt fenn, benne kezdte újságírói pályáját a nagy magyar író és publicista, Kemény Zsigmond. Az *Erdélyi Híradónak* — akár Kultsár *Hazai Tudósításainak* — melléklapja is volt, a *Nemzeti Társalkodó*. A magyar példát követve 1834-ben Gött János brassói nyomdász *Siebenbürger Wochenblatt* címmel németnyelvű lapot indított, *Blätter für Geist, Gemüt und Vaterlandskunde* melléklappal. Gött román lapot is akart indítani s ebben a

szándékában találkozott a brassói gazdag román kereskedők kulturális mozgalmának vezérével, Radu Orghidannal. A lap — *Foae Duminecii* — 1837-ben meg is jelent; címe az 1834-ben Brassai Sámuel által Kolozsvárt megindított magyar néplapra, a *Vasárnapi Ujságra* emlékeztet. A román hetilap szerkesztője, Joan Barac nem váltotta be a brassói románok várakozását. Az új szerkesztőt Gheorge Barițiu személyében találják meg, aki előbb *Fóe de Septema'na' din Transilvania* és *Foe Literara* címen adott ki hetilapokat; végre 1838-ban megindult a *Gazeta de Transilvania* Barițiu szerkesztésében, aki előbbi hetilapját is tovább szerkesztette *Foae pentru Minte, Inima shi Literatura* címmel, mint melléklapot. A két lap először adott hangot a román polgárságnak, amelyet a Kárpátokon túl még elnyomott a bojár-arisztokrácia. A fejedelemségek román közönsége is egyre inkább felfigyelt Barițiu lapjaira: 1842-ben a *Gazetának* 562 előfizetője volt, közülük 265 havasalföldi. Egyedül Bucureștibe 159 példányban járt a lap, amely 1843-tól már hetenként kétszer jelent meg.

„Egy nemzet újjászületésének útja csak irodalmának s nyelvének művelésén át vezethet“ — hirdette Barițiu. De a szerény nyelvművelő program megvalósításával párhuzamosan megindul a román nemzeti követelésekért folytatott harc, amelyben Barițiu lapja előbb a szászokban keres szövetségest, majd a horvátok és a szlovákok felé fordul rokonszenvével. 1845-ben Bécsben járt s itt megismerkedett a horvát hírlapirodalom vezérével, Gáj Lajossal. Gheorge Barițiu két lapja néhány év alatt megteszi az utat a nyelvművelő folyóirattól a politikai hírlap típusáig.

Széchenyi és Kossuth

De ennek a haladásnak az előfeltétele a Metternich—Sedlnitzky-féle cenzúra megdöntése, vagy legalább áttörése volt. A birodalmi sajtópolitika rendszerén ott sikerült rést ütni, ahol ez a rendszer mindig a leggyöngébb volt: Magyarországon. A magyar vármegyék állandóan napirinden tartották a cenzúra kérdését. Dessewffy József az 1830-i országgyűlésen mondta el különvéleményét a sajtószabadságról s ezt nyomtatásban is közzétette. Széchenyi István, a gyakorlati megoldások embere, 1832-ben *Jelenkor* címen új lapot indított. Szerkesztőül Kisfaludy Károlyt szemelte ki, aki mint a folyóiratirodalom egyik vezető egyénisége s az *Auróra* című almanach szerkesztője alkalmasnak látszott arra, hogy Kultsár Hazai Tudósításaival szemben új, élénkebb szellemű lapot vezessen. Kisfaludy korai halála miatt Helmezy Mihályra bízta a szerkesztést. A *Jelenkor* élénkebb hírszolgálatot hozott, híreihez már folytatásos cikkekben hozzászólásokat is fűzött és legalább formailag korszerűbbé tette a magyar sajtót: az elavult negyedréti formátum helyett nagy ívrét alakban jelent meg. Tőzsdei jelentéseket is adott és rendszeres hirdetési rovatot nyitott.

De a politikai sajtó irányában Kossuth Lajos tette meg a döntő lépést. A szabad véleménynyilvánítást Magyarországon a cenzúra ellenére lehetővé tette az országgyűlés, meg a törvényhatóságok ülései, amelyek nyilvánosak voltak. Az 1830-i országgyűléstől kezdve tárgyalások folytak az ülésnaplóknak országgyűlési hírlap formájában való nyilvánossághozataláról. Az 1832—36-i országgyűlés ki is dolgozta az országgyűlési ujságról szóló törvényjavaslatot, de ez a főrendi tábla ellenállása miatt

nem vált törvénné. Az erdélyi országgyűlés is tárgyalta a kérdést, sőt a Wesselényi Miklós felajánlotta könyomdán sokszorosították is a naplót. Csakhogy a kormány a nyomdát lefoglalta s ugyanez történt Pozsonyban is, amikor az alsó tábla Kossuth Lajost és Orosz Józsefet megbízta az országgyűlési ujság hasonló módon való sokszorosításával. Kossuth nem adta fel a harcot: kéziratban továbbra is kiadta az *Országgyűlési Tudósításokat*, sőt az országgyűlés szétoszlása után folytatta vállalkozását a megyegyűlésekről kiadott *Törvényhatósági Tudósításokkal*. Az udvar erőszakos eszközöz folyamadott: Kossuthot pörbe fogta s három évre börtönbe zárta.

Kossuth kéziratoss hírlapjai az országgyűlési beszédek közlésére szorítkoztak; de a beszédek visszaadásának a módja, és megválogatásuk, amely céltudatosan az ellenzéknek kedvezett, valóságos politikai orgánummá fejlesztették ezt az írott ujságot. Itt adta bizonyosságát Kossuth publicisztikai tehetségének, amelynek számára hamarosan új lehetőség nyílt: Landerer, a nagy pesti kiadó, megbízta 1841-ben indított új lapjának, a *Pesti Hírlapnak* szerkesztésével. Kossuth szerkesztésében a *Pesti Hírlap* — noha csak hetenként kétszer, majd négyszer jelent meg és csak 1848-ban vált napilappá — a magyar hírlapirodalomban vezetőszerpéhez jutott. Csakhamar 5000 előfizetője volt. Legfontosabb újítása az angol sajtó mintájára bevezetett vezércikk, amelyben Kossuth — rendszerint egy-egy önmagában jelentéktelen eseményből kiindulva — a magyar politika minden égető kérdését számontartotta. Széchenyi István, akitől Kossuth reformeszméinek legnagyobb részét átvette, szembefordult vele; vitájuk elsősorban nem a társadalmi, gazdasági és közjogi reformok körül forgott, hanem az időszakai sajtó lényegét érintette. Kossuth vitán felül helyezte az ujságnak azt a jogát, hogy az események fölött kritikát gyakoroljon, az ujság által eszméinek a közvéleményt megnyerje. A Dunatáj sajtója számára a Kossuth által bevezetett új lapípus sokszor szolgált mintául akkor is, amikor politikai téren Kossuthtal és a magyarsággal élesen szembefordultak. A Kossuth—Széchenyi-vita a politikai vélemény-sajtó problémáit olyan éles világításba helyezte, amilyenben az azokban az országokban sem részesült, ahol a sajtó politikai befolyása már régen vitán felül állt.

1848

Széchenyi végül maga is egy hírlapnak, a *Jelenkornak* hasábjain folytatta a küzdelmet Kossuthtal szemben, akinek reformpolitikája, Széchenyi véleménye szerint, túl gyorsütemű volt. A *Pesti Hírlap* ellenfelei között azonban az 1841-ben alapított *Világ* volt a legtekintélyesebb, a korán elhunyt konzervatív politikus, Dessewffy Aurél lapja. Dessewffy Aurél halála után a *Világ*ot öccse, Emil vette át és *Budapesti Híradó* cím alatt folytatta. Az újságok közönsége is pártállás szerint szervezkedett: a haladó demokratikus irányt a Nemzeti kör, a konzervatív részt a Gyűlde képviselte; az utóbbit Lipthay Sándor, a Kultsár-féle lap utódjának, a *Nemzeti Ujságnak* a szerkesztője alapította.

1848 március 15-én a két pesti társaskör egyesült és a sajtószabadság nagy napjáról a *Nemzeti Ujság* közölt elsőnek színes tudósítást, első oldalán hozva Petőfi Nemzeti Dalát. Az 1848:VIII. t.-c. első §-ában kimondta hogy „gondolatait sajtó útján mindenki szabadon terjesztheti”. Az újságok napilapokká alakultak át, megindult az első délutáni „bulvár-lap”: a *Március Tizenötödike*. Ez volt az első pesti lap, amely már nem az

előfizetőkre volt alapítva, hanem az utcai árusításra. A kormány *Közlöny* címen hivatalos lapot alapított; külön ujságot adott ki *A Nép Barátja* címen a munkások és az úrbéri terhektől felszabadított parasztok számára. A lapot szlovákul, románul és németül is kiadták. De volt forradalmi irányú néplap is, a Táncsics-féle *Munkások Ujsága*. Az új lap-alapítások között a Bajza József szerkesztette *Kossuth Hírlapja* volt a leggazdagabb tartalmú. A lapok száma 1848-ban 33-ról 86-ra emelkedett.

Horvátország

1848 megvalósította a dunai népek demokratikus követeléseit, köztük első helyen a sajtó, a hírlapok szabadságát. De egyúttal két táborra osztja őket és sajtójukat is. Kossuthon kívül még két modern publicista-egyéniség bontakozik ki az 1840-es években: a horvát Ljudevit Gáj és a cseh Havliček-Borovskýé. Gáj újságja, a *Novine Horvatzke* 1835 január 6-án indult *Danicza* című melléklapjával. Előtte csak egy horvát nyelvű lap állt fenn; Zadarban adták ki a Marmont tábornagy parancsnoksága alatt álló francia megszálló csapatok olasz—horvát szöveggel *Il Regio Dalmata — Kraljski Dalmatin* címmel (1806—1810). A schönbrunni béke után, amely a francia hódítást kiszélesítette, Ljubljánban négy-nyelvű hivatalos lapot terveztek *Provinces Illyriennes* címmel, de ennek tervezett horvát kiadása nem jelent meg. A francia—olasz kiadást (1810—1811) egy ideig a francia romantikus író, Charles Nodier szerkesztette és számos érdekes cikket hozott az illir népről.

A lengyel és olasz forradalomról, meg a török—orosz háborúról csak suttogtak Horvátországban, a júliusi francia forradalomról egy hangot sem lehetett hallani. Sedlnitzky rendszere itt tehát teljes sikert aratott. 1826-ban *K. K. privilegierte Agramer Zeitung* címen indult kormánylap, *Luna* című melléklappal. A *Luna* a horvát irodalom szempontjából ugyanazt az összekötő szerepet teljesíti, mint a pesti és prágai német folyóiratok. Ljudevit Gáj verseit is hozta német fordításban. Dalmáciában ugyancsak volt kormánylap, de nem horvát, hanem olasz nyelven.

Ljudevit Gájnak és az illir mozgalomnak köszönhető, hogy a horvát sajtó indulásának pillanatában az irodalom és a kultúra már megfelelő szintre emelkedett. De a *Novine Horvatzke* — amely egyébként hamarosan *Novine Ilirske*-re változtatja nevét — még nagy helyet ad a nyelvi vitáknak és csak fokozatosan tudja Gáj elfogadtatni az egységes irodalmi nyelvnek és helyesírásnak általa lefektetett elveit. Az illir mozgalmat 1843-ban császári parancs tiltja el s ennek megfelelően Gáj lapjának címe *Narodne Novine*-ra változik. Ettől kezdve színtelenebb a tartalma; a megszigorított cenzúra elől több horvát publicista Szerbiába menekül; köztük a legtehetségesebb, Bogoslav Šulek 1844-ben *Branislav* címen Belgrádban röpiratot ad ki, amelyet Horvátországban csempészáton terjesztenek. Šulek, akinek egyik unokatestvére Kossuth bizalmas munkatársa s kiterjedt rokonságának több tagja esik el a szabadságharcban, előbb a *Danicát*, majd 1846-tól a főlapot szerkeszti. Felvidéki származású és azért megy Pozsonyból Zagrebbe, mert az illir mozgalomtól várja a szlávok felszabadítását. Ő szerkeszti az 1848-ban indult számos lap közül a legmagasabb színvonalút, a *Slavenski Jug*-ot. Ez az első horvát lap, amely a széles néprétegekhez intézi szavát.

Šulek személyében testesül meg az északi és a déli szláv sajtó szoros kapcsolata. De ugyanakkor a magyar reformkor sajtója is példaképen áll a magyar politikai elgondolások egy részét kárhóztató szláv sajtó előtt. Karel Havlíček-Borovsky, a 19. század legnagyobb cseh publicistája, ritka érdeklődéssel fordul a magyar reformkor, az alkotmányos küzdelmek felé. Ellenségnek tartja a magyarokat, de nem annyira, mint a lengyeleket. Havlíček 1845-ben került a *Pražské Noviny* és a *Česka Včela* élére. 24 éves volt. Egyenes, metsző írásmódja, népies kifejezései, reális érzéke megnyerték az olvasókat, az előfizetők száma egy év alatt 200-ról 1000-re emelkedett. A cenzúrát nem szemtől-szembe támadta meg, mint Kossuth, hanem megkerülte: Ausztria és Metternich helyett Irországról és O'Connellről cikkezett. Egyébként Palacký példájára ő is meg volt győződve, hogy mind a cseh, mind az illir népet csak Ausztria mentheti meg a közös veszélyektől.

1848-ban a *Pražské Noviny* szerkesztését a konzervatív álláspontot képviselő Jireček, a későbbi miniszter veszi át. Vele szemben a radikális demokráciát képviseli a Liblinsky-féle *Večerní List*, a Sabina-féle *Slovanské Lipy* és az Arnold-féle *Občanské Noviny*. Havlíček ápr. 5.-én induló új lapjában, a *Národní Noviny*ban egyaránt szembenáll a reakciós iránnyal és a radikálisok túlzásaival. Ez az ujság volt az első független cseh napilap. Energikusan óv a pángermán veszélytől, és tiltakozik a cseh országoknak a német szövetséghez való csatolása ellen. Palackýval együtt az ausztrioszlavizmust képviseli a prágai szláv kongresszuson is, amelynek előkészítésére maga utazott Krakkóba és Zagrebbe.

Palacký és Havlíček a szláv kongresszuson már a csehek és szlovákok egyesítését követelik a federalizálandó Ausztrián belül. A szlovákok azonban nem ily egységesek az 1848-as események, de főleg a magyar szabadságharc megítélésében s ennek megfelelően sajtójuk is két pártra szakad. Szlovák hírlap 1845-ig nem volt; ekkor L'udevit Štur, a pozsonyi líceumban Palković utóda megalapítja a *Slovenskije Národnje Noviny*t és melléklapját, az *Orol Tatranskit*. Štur a középszlovákiai nyelvet használta lapjában s ezért a cseh irányzat (Šafárik, Kollár, Zaborský) épügy támadja, mint a Bernolák-féle katolikus csoport. Štur a Bernolák-irány képviselőivel szövetkezik s Radlinský segítségével lapjában diadalra juttatja a szlovák irodalmi nyelvet. Az ujságot eleinte a nyelvi viták töltik ki s csak 1847-ben válik politikai lappá, amikor Štur résztvesz a pozsonyi országgyűlésen.

Az 1848 márciusi események meglepték a szlovák vezetőket. A *Slovenskije Národnje Noviny* elismeri, hogy a magyarság vezetése nélkül a demokratikus vívmányokat nem lehetett volna elérni. A Pesten kivívott szabadságot lelkes „sláva“-val kívánja üdvözölni. De Štur Bécsbe költözik s a lap megszűnik.

1848 októberéig egyáltalán nincs szlovák ujság, akkor a pesti *Prjateľ Ludu* pótolja a hiányt, a *Nép Barátja* szlovák kiadása, Máčaj Lukács szerkesztésében. A lap decemberben megszűnt, majd 1849 április—májusban Debrecenben jelent meg. A császári párt oly nagyra tartotta a lapot, hogy hamis *Prjateľ Ludu*-t csempészett a szlovák megyékbe. Pozsonyban *Slovácki Noviny* címmel jelent meg magyarbarát szlovák ujság és Nagyszombatban is indult lap *Wudce z Trnave* címmel.

Másfelől azonban a magyarellenessé szlovák felkelés vezetői Krem-

sierben, Olmützben és Bécsben sürgettek a maguk számára lapengedélyt. A kormány azonban Šturt mellőzi és Radlinskýt bízta meg a szerkesztéssel. Az új lap 1849 július 10-én *Slovenské Noviny* címmel Bécsben indul és 1850-ben már nem szlovákul, hanem csehül írják. 1860-ig állt fenn, de jelentősége egyre csökkent.

1848 és a román sajtó

Megoszlást hozott 1848 a román sajtóban is. Barițiu — az uniót kivéve — lelkesen fogadta a pesti márciusi pontokat, amelyek meghozták az erdélyi román sajtó szabadságát is. De a balázsfalvi gyűlés után megváltoztatja lapja irányát és ezért 1849 márciusában Havasalföldre menekül, ahol viszont az orosz hatóságok letartóztatják. A *Gazeta de Transilvania* 1849 december 1-ig nem jelenik meg. Már 1847-ben *Organulu Luminarei* címmel indított lapot Cipariu Timoteus balázsfalvi kanonok. 1848-ban a lap az *Organulu Nationale* címet veszi fel és a magyarbarát irányt képviseli. A magyar—román összefogást hirdeti Kossuth szellemében az *Amiculu Poporului*, a pesti *Nép Barátja* román kiadása. A magyar kormány néplapjai szerkesztőiül olyan egyéniségeket nyert meg, akik saját nemzetük körében is megbecsülésnek örvendtek: mind a szlovák, mind a román néplap szerkesztője — Sigismondu Popu — később is szerepet kap a két nép sajtójában. — Minden magyar befolyástól mentesen szállt síkra Kossuth eszméiért Bolliac Cézár lapja, a brassói *Exaptriatul* (1849 márc.—jún.). Bolliac Havasalföldről menekült Erdélybe, a rövid bukaresti forradalom leverése után, amely szintén hozott létre egy sajtóorgánumot, a *Poruncul Românt* (1848 VI. 12.—IX. 11.). A felkelők másik része — Heliade, Bălcescu, Brătianu, Rosetti — Bukovinában keresett menedéket Hurmuzaki házában s itt *Bucovina* című lapot adtak ki.

Bécs

Bécsben Windischgrätz 1848 október 23-i proklamációja a *Wiener Zeitungon* kívül minden más lapot betiltott. Itt volt a sajtószabadság a legrövidebb életű. 1848-ban 200 időszaki sajtótermék indult Bécsben. A 90 új napilap közül a legtekintélyesebb a *Constitution* és az *Allgemeine Österreichische Zeitung*. A forradalmi szellemű ujság legjellemzőbb példája *Der Radicale*, Becher és Jellinek lapja, akiket a forradalom leverése után Windischgrätz kivégeztetett. A 48-as Bécsben jelentek meg először Közép-Európában a többé-kevésbé szocialista irányú munkáslapok: *Wiener Allgemeines Arbeiterblatt*, *Arbeiter-Zeitung*, *Wiener Arbeiter-Courier*, *Concordia*, *Ohnehose*, *Der Proletarier*. A radikális lapok rokonszenvennel kísérték a független Magyarország mozgalmait; a forradalom után azzal akarta hitelüket tönkretenni a kormány, hogy nyilvánosságra hozta a szubvenciók listáját, amelyeket a magyar kormánytól állítólag kaptak.

1848-ban jelent meg először a *Presse*, a Párisból hazatért August Zang lapja, aki Emile Girardin mintájára pártoktól és politikától függetlenül csak a napi „szenzációra“ és a hirdetésre alapította üzleti számításait. A *Pressenek* volt legelőször kialakult redakciós és kiadóhivatali apparátusa, továbbá saját nyomdája.

A lengyel sajtó azokat a vívmányokat, amelyeket a Dunatáj többi városaiban 1848-ban értek el, már 1830-ban nagyrészt megvalósította s el is vesztette. 1848-ban Lwówban *Postę, Kurjer Lwowski, Rada Narodowa* és *Polska*, Krakóban *Jutrzenka* és *Dziennik Narodowy* címmel indulnak lapok. A legfontosabb azonban az 1848 őszén indult s a 20. században is tovább élt *Czas*, melynek lelke a kiváló publicista, M. Mann. A *Czas* szembefordul a forradalmi eszmékkal és a helyzetet a gyakorlati politikus szemszögéből nézi.

A lengyel forradalmak eredménye az emigráns-sajtó. A 19. század folyamán 26 lengyel időszaki sajtótermék jelent meg lengyel, angol, francia és német nyelven Párisban, Londonban, Poitiersban, Bruxellesben, Zürichben és Genfben. Az első emigráns-lap az 1830-ban indult párisi *Nouvelles de Pologne*. 1832—1835-ben élt a *Pielgrzym Polski*, amelynek munkatársai közé tartozott Adam Mickiewicz is. Az 1848-as forradalom után indult a *Tribune des Peuples*, Mickiewicz alapítása, munkatársa Herzen.

1848-ban a lengyel emigráns sajtóhoz csatlakozott a magyar Boldényi (Szabó Pál) *La Hongrie* című hetilapja. 1848 július 29-én indul; kiváló francia munkatársai vannak: Auguste de Gérando, E. Marguerin, Havez-Montlaville. Folytatása *La Hongrie en 1848*. Teleki László Párisban, Szalay László Zürichben adnak ki alkalmi folyóiratokat. Szarvadi litografált sajtótudósítást ad ki Párisban.

A magyar és a szláv emigráció a *La Pologne* hasábjain találkozik. A lap az összes szlávok érdekeit kívánja képviselni, ezért eleinte szembenáll a magyarokkal; 1849-től kezdve azonban, a lengyelek közbelépése a magyarok oldalán a szabadságharcban a magyar—lengyel s rajta keresztül a magyar—szláv testvériség orgánumává teszi a lapot. Az irányváltás *Orient Européen* címen induló új lapban is kifejezésre jut, amely a párisi Société Slave kiadásában lengyelek, jugoszlávok, magyarok, románok, görögök, oroszok és ottománok közös érdekeit akarja képviselni; a vitás kérdések megoldásával békés együttműködést hirdet.

3. 1849-től 1914-ig

1849-től az első világháborúig három tényező határozza meg a középeurópai sajtó további fejlődését: 1. a már teljesen kialakult — elsősorban az osztrák, lengyel, cseh és magyar — időszaki sajtó küzdelme a visszaállított önkényuralom elnyomása ellen, 2. az időszaki sajtó térbeli továbbterjedése a fokozatosan felszabaduló Délkelet felé: a belgrádi, bukaresti és szófiai sajtóközpontok kialakulása, 3. a sajtó további technikai tökéletesedése: a hírszolgálat, a nyomdatechnika és a közlekedés fejlődése a lapokat átalakítja és új laptípusokat hoz létre.

Bach-rendszer

A cári haderő segítségével, erőszakosan egységesé vált osztrák birodalom a sajtó területét is tabula rasaként veszi új szervezés alá. A preventív cenzúrát a Bach-korszak nem állította vissza, de az 1851 július 6-i sajtórendelet lehetőséget ad arra, hogy a kormány előzetes írásbeli megintés után a birodalom egysége és a közrend szempontjából kifogásolható lapokat betiltsa. Bevezették a hirdetési adót és a hírlap-

bélyeget, megtiltották az ujságok utcai árusítását. A rendszer az októberi diploma és a februári pátens kiadásával fokozatosan enyhült: 1862-ben a közigazgatás hatásköréből ismét a bíróság elé utalja a sajtóvétségeket az új sajtótörvény, 1869-ben visszaállították az esküdtszéket, 1874-ben eltörölték a hirdetési adót, 1894-ben a kauciót és 1899-ben a hírlapbélyeget. Magyarországon gyorsabb volt a fejlődés: az 1867-i kiegyezés után az 1848: VIII. t.-c. lépett újra érvénybe s ezzel a sajtót terhelő korlátozások egyszerre megszűntek.

Az osztrák örökös tartományokban 1848-ban 388 időszakos lap volt; 1859-ben csak 246. A *Wanderer* a föderalizmus eszméit hirdette, az *Ostdeutsche Post* hasábjain vitatták meg a Magyarországgal való kiegyezést. Liberális lap csak 3 maradt 1848 után: *Die Presse*, *Ostdeutsche Post* és *Allgemeine Österreichische Zeitung*. A *Presse*ből vált ki 1864-ben a Max Friedländer által alapított *Neue Freie Presse*, a világháborúig Ausztria legjelentősebb lapja. Gazdasági rovata a kereskedelmi és pénzügyi élet számára nélkülözhetetlenné tette; ezen a téren az egész Dunatáj vezető lapja volt. 1867-ben indult a kispolgári radikalizmus újságja, a *Neues Wiener Tageblatt*. Különleges bécsi laptípus az *Illustriertes Wiener Extrablatt* (1872). A népszerű, aktuális képeket közlő napilap 1928-ig állt fenn. 1880-ban indult a *Wiener Allgemeine Zeitung*, amely eleinte naponta 3 kiadást adott, végül 1894-ben a keresztényszocialista *Reichspost*.

Lengyelország

Míg az osztrák lapok számára az abszolutizmus fokozatos leküzdése belpolitikai probléma, addig a Dunatáj nem-német vidékein szorosan összefügg a nemzeti függetlenségért folyó küzdelemmel. Így van ez különösen a három külön „Bach-rendszer“ alá vetett lengyel sajtóval. Az Ausztriához tartozó lengyel területen továbbra is fennáll a *Czas*; kitűnő írókat von be munkatársai közé — Siemieński, Szujski. Kalinka —, külön havi mellékletet is ad. Varsóban a Pétervárról visszatért Rzewuski megalapította a *Dziennik Warszawski*t. 4500 előfizetője volt. Vezetőszerepét később a *Gazeta Warszawska*, majd a *Gazeta Polska* veszi át. Az 1863-i felkelés egy sor illegális lapot kelt életre, amelyeket néha litografált formában, néha kefelevonat alakjában terjesztenek. Összesen 25 ilyen forradalmi újság jelent meg, közöttük a forradalmi kormány hivatalos lapja, a *Prawda*.

1863 után a lengyel sajtó két pártra tagozódik: a konzervatív-klerikális „ólengyel“ és a radikális-demokrata „ifjúlengyel“ sajtóra. A vezető lap, a *Kurjer Warszawski*, 1877-ben már naponta kétszer jelenik meg. Nagy sikerét főleg Wsław Szimanowski munkásságának köszönhetette. Az osztrák centralizmus ellen küzdött a lwówi *Gazeta Narodowa* (1854), a porosz kultúrharc ellen a *Dziennik Polski* (1859).

1894-ben jelent meg az illegális *Robotnik*, amelyet csempészáton juttattak az osztrák fennhatóság alatt álló területre. 1895-ben viszont az osztrák területen indult hasonló orgánus *Przegląd Wszechpolski* címmel; egyik szerkesztője, Dmowski, később Paderewski mellett a párisi békeszerződés aláírója.

Az 1905-i orosz forradalom az orosz területen felszabadította a sajtót, 1910—1914 között preventív cenzúra nem volt. Ennek köszönhető, hogy 1913-ban a három részre oszló lengyel sajtó összes orgánusainak száma már 1050.

Csehországban Windischgrätz katonasága még előbb letörte a forradalmat, mint Bécsben. De a cseh ujságok még nem adták fel a harcot: Havlíček lapjában és különösen annak humoros mellékletében szembe száll az oktrojált alkotmánnyal; federalista Ausztriát és — Palackýval egyetértésben — csehek és szlovákok egyesítését követelte. 1850-ben a *Národní Noviny*t végleg betiltották. Havlíček ekkor Kutná Horában hetenként kétszer megjelenő kis lapot indít *Slovan* címmel, amelyben tovább hirdeti a törvényes, de következetes ellenállást. 1851-ben ezt a lapot is betiltják; néhány év múlva Havlíčeket a sokirányú küzdelem megtöri és sirba dönti (1856). A konzervatív irányba tért *Prážské Noviny* mellett a cseh fiatalság csak a *Lumir* című folyóiratban hallathatta hangját: ebben lépett fel a két nagy költő, Neruda és Hálek. A hatvanas évek új osztrák sajtópolitikája adott csak lehetőséget baloldali lapalapításokra; ekkor a cseh sajtóban is elkülönül az „öreg” és a „fiatal” irány, mint Lengyelországban. Az utóbbit képviseli a két Grégr napilapja, a *Národní Listy*, amely 1861-től egészen a második világháborúig fennállt. A lap egyformán támadta az osztrák centralizmust és a cseh feudális nemességet. Irodalmi rovatát hosszú ideig Neruda vezette. 1883-ban indult a *Česka Politika*, amely *Národní Politika* címen a második világháborúig fennállt, 1893-ban a *Lidové Noviny*, 1892-ben a *Právo Lidu*, 1909-ben a *České Slovo*. Még 1887-ben alapította a szlovák származású Jan Herben a *Čas*-t, amelynek fellendülése T. G. Masaryk nevéhez fűződik. A századfordulón Eduard Beneš szerkesztésében napilappá alakult át, mint az ú. n. realista párt lapja. 1910-ben Karel Kramář „ifjú cseh” pártja megvásárolja a *Národní Listy*-t: a világháború kitörésekor ismét ez a legtekintélyesebb cseh lap.

A szlovák sajtó

A szlovák időszakai sajtó a magyar főváros felé tekintett, annál inkább, mert Bécs csatlódást hozott a szlovákok számára is. A magyarországi szláv sajtó egy részének kialakulására hatással volt a pesti Szent István Társulat népszerű vallásos lapjaival. Még 1848-ban indult a *Katholikus Néplap* és német kiadása, a *Katholischer Christ*. 1849 november 7-én *Katolícké Noviny* címen szlovák néplap is indult Pesten; Erdélyi Vazul nagyváradi görögkatolikus püspök kérte a Szent István Társulatot, hogy román néplapot is adjon ki, de ez kellő számú előfizetők hiányában nem indult meg. 1856-ban a kárpátaljai oroszok számára indított lapot a Társulat. A szlovák lap szerkesztője Klempa Simon, majd Ján Palárik, végül O. Radlinský. 1856-ig állt fenn.

Közös kulturális frontot alkotott a pesti lappal a *Cyrrill a Method* című hetilap. Palárik szerkesztésében indult 1850-ben Selmezbányán. 1857-ben a selmezbányai lap a pestit is magába olvasztotta s a *Cyrrill a Method* az újonnan alapított Szent Adalbert-Társaság veszi kezébe. A hatvanas években Eötvös és Deák liberális nemzetiségi politikája mellett foglal állást; a magyar—szlovák közeledést szolgálja az 1861-ben alapított *Priateľ L'udu* is, amelynek nemcsak címe azonos az 1848-as szlovák néplappal, hanem szerkesztője is: Lukač Mačai. Ján Holly versoraival buzdítja egyetértésre a szlovák, magyar, román, horvát és szerb népet. Megállapítja, hogy a németek akarják elidegeníteni egymástól

ezeket a nemzeteket: ők vitték be a köztudatba a „pánszláv veszély“ jel-szavát. Kossuthot a toll és a szabad szó legnagyobb hőségének tartja.

Az ugyancsak 1861-ben indult *Pest'budinské Vedomosti* ismét a Štur-féle politikához tér vissza. Kapcsolatot keres a román, szerb és a ruszin nép vezetőivel. Táborából kerültek ki a turócszentmártoni „memorandum“ szövegezői. A memorandisták lapja az 1868-ban ugyancsak Pesten indult *Slovenské Noviny* is.

A Mikulás St. Feriencik szerkesztésében 1868-ban induló *Národnie Noviny* már Turócszentmártonban jelenik meg. A szlovákság első nagy publicistája, Svetozár Hurban-Vajanský ebben a hetenként háromszor, majd négyszer megjelenő lapban kezdte meg vezércikkeinek sorozatát. Vajanský rokonszenvével a cári Oroszország felé fordul. A magyar parlamenttel szemben hirdetett passzív állásponttal azonban az ifjú szlovákok nem értettek egyet. Az ő lapjuk a Hodža által Rózsahegyen alapított *Slovenské Listy* (1897), majd az ugyancsak Hodža által 1900-ban megindított *Slovenský Denník*, az első szlovák napilap. 1900-ban az összes szlovák hírlapok és folyóiratok száma 31. A vezető szlovák folyóirat a még Vajanský által megindított *Slovenské Pohľady*.

Magyarország

A Szent István-Társulat *Katholikus Néplapja* Magyarországon is csak néhányadmagával élte át az 1849. év válságait; Windischgrätz, majd Haynau uralma alatt a magyar fővárosban eleinte csak az 1845-ben indult német *Pester Zeitung* állhatott fenn, amely a forradalom napjaiban a mindenkori helyzet szerint változtatta nézeteit és szerkesztőjét. Még 1849 november 15-én megindult a magyarnyelvű kormánylap, a *Magyar Hírlap*, majd annak megszűnése után 1852-től a *Budapesti Hírlap*. A homlokukon kétfejű sast viselő, hivatalosan támogatott lapok nem kellettek a közönségnek, ezért még 1850-ben engedélyt adtak a *Pesti Napló* című független napilap kiadására. A *Pesti Napló* — amely 1939-ig állott fenn — 1855-től kezdve Kemény Zsigmondnak, a regényírónak és publicistának szerkesztésében jelent meg és egyik előkészítője volt az 1867-es kiegyezésnek; itt jelent meg Deák Ferenc sokat emlegetett húsvéti cikke 1865-ben. Német nyelven jelent meg, de kezdettől fogva magyar érdekek szolgálatában állt az 1854-ben indult *Pester Lloyd*; az volt a feladata, hogy a külföld számára a magyar események elfogulatlan megítélését tegye lehetővé és hogy a magyarországi nemzetiségeket kivonja Bécs befolyása alól. Két kiváló szerkesztője Falk Miksa, majd a világháború előtt és alatt Vészi József. A *Pester Lloyd*ot csak az 1944. évi német megszállás szüntette meg. Még a kiegyezés előtt indult Jókai Mór lapja, a *Hon*.

A kiegyezés helyreállította a sajtószabadságot és kedvezett a sajtónak az 1848-i demokratikus intézmények nagyrészenek visszaállítása is. Az abszolutizmus nehéz két évtizede alatt az újságkiadók és újságírók felkészültek a rájuk váró feladatokra. A hírlapok és folyóiratok száma az 1849-ben megmaradt 9-ről 1850-ben már 15-re, 1860-ban 56-ra, 1867-ben 119-re, 1880-ban 321-re emelkedett és 1900 körül elérte az 1000-et.

A magyar napilapok megoszlását a kiegyezés után is elsősorban a közjogi kérdésben — tehát a Dunatáj valamennyi nem-német sajtójának előterében álló nemzeti függetlenség kérdésében — elfoglalt

álláspont határozta meg és nem pusztán pártpolitikai szempontok. A *Pesti Napló*val szemben eleinte a *Hon* képviselte a kiegyezés ellenzékét, majd 1875-ben ez vált kormánypártivá és a *Pesti Napló* hirdette a népszerűbb függetlenségi politikát. A két kormánypárti lap, a *Hon* és az *Ellenőr* fúziójából keletkezett a *Nemzet*. A *Fővárosi Lapok* (1864) az irodalmi és művészeti napilap típusát képviselte; Magyarországon ennek a nagy nyugati fővárosokban ismert s a Dunától más városaiban fel nem lelhető laptípusnak csak egy elődje volt, az abszolutizmus éveiben Nagy Ignác szerkesztésében megjelenő *Hölgyfutár* (1850—1864), utóda pedig máig sem akadt. 1878-ban alapította Légrády Károly a *Pesti Hírlapot*; a lap pártokon kívül állt, de függetlenségi s erősen baloldali politikát folytatott. Hamarosan 8000 előfizetőre tett szert, hirdetéseit az anyagilag legjobban megalapozott magyar lappá tették. Szerkesztője, Rákosi Jenő, három évvel a lap alapítása után a szerkesztőség nagy részével kivált a *Pesti Hírlap* kötelékéből és *Budapesti Hírlap* címmel új napilapot indított. A „harmincmillió magyarért” cikkező *Budapesti Hírlap* egy időre népszerűvé vált, de a Dunától népeinek egyetértése felé törekvő fiatalabb írógeneráció szigorú bírálatban részesítette. A *Budapesti Hírlap* az 1920-as években a Bethlen-kormány félhivatalosa volt és a harmincas évek elején megszűnt; a *Pesti Hírlapot* a nyilas-keresztesek uralma szüntette meg 1944-ben.

Meg kell még említeni a Tisza Istvánhoz közelálló *Az Ujságot*, a negyvennyolcas eszmék szolgálatában induló *Magyarországot*, a radikális demokrata *Világot*, valamint az első olcsó délutáni lapot, az *Esti Ujságot* és ennek nagysikerű utódát, a Miklós Andor alapította *Az Estet* (1910), mely a magyar sajtóban először érte el a százezres példányszámot. Megemlíthetjük még *A Nap*, a *Friss Ujság*, a *Déli Hírlap*, valamint a *8 Órai Ujság* című lapokat.

A déli szlávok lapjai

Horvátországban az abszolutizmusnak szegezett ellenállás orgánuma a Bogović által 1852-ben indított *Neven*. A hatvanas évek jelentékeny alapítása Strossmayer püspöknek, a délszláv egyesülés előharcosának lapja, az 1859-ben indult *Pozor*. Zagrebben indult, majd különféle címeken Bécsben és Sisakban jelent meg, végül Levin Rauch bán bukása után *Obzor* címen újra Zagrebbe tette székhelyét (1871). Az *Obzorral* szemben a hivatalos politikát a *Domobran*, *Svijet*, *Hrvatske Novine*, *Narod* és *Ustav* című lapok képviselték. Az *Obzor* 1925-ben Maček pártjához csatlakozott és 1929-ben szűnt meg. 1880-ban indult az Ante Starčević-féle *Hrvatska*, majd a Frank-féle *Hrvatske Pravo*. 1908-ban a két lap *Hrvatska Sloboda* címmel egyesült (1910-től: *Hrvatska*). A nemzeti párt lapja a *Pokret*, majd a *Hrvatski Dnevnik*. 1908-ban indult a *Jugoslavenski Lloyd*, Horvátországnak, majd a világháború utáni Jugoszláviának is legelső gazdasági lapja.

Dalmáciában a legrégebb lap, az 1832-ben indult *Gazeta di Zara*, amely hivatalos jellege ellenére is sokszor bírálta az osztrák kormányzatot, 1850-ben megszűnt. Helyette *Osservatore-Glasnik* címmel olaszhorvátnyelvű lap indult. Később a két cím alatt a lap kettészakadt, s egymás ellen fordult. Az 1862-ben indult olasznyelvű *Nazionale Narodni List* címmel 1869-ben melléklapot indít; később a melléklap válik főlappá, végül a horvát lap marad a győztes és a *Nazionale* egészen eltűnik. Ugyanígy alakul át a *Dalmazia Cattolica* *Katolička Dalmacijá-vá*.

A szlovén sajtó egyetlen orgánuma 1850-ben a még 1843-ban Janez Bleiweis által alapított *Kmetiške in Rokodolske Novice*. Munkatársai közé tartozott Prešeren, a legnagyobb szlovén költő is. A *Novice*, akár a cseh lapok, föderalista alapon veszi fel a harcot a februári pátens és a decemberi alkotmány ellen. A hetvenes években a szlovén sajtó is „ifjú” és „őszlovén” lapokra oszlik. Az ifjú csoport tagja az 1872-ben indult első ljubljana napilap, a *Slovenski Narod*. A második világháborúig fennállt. Az őszlovének lapja az 1865-ben alapított és 1883-ban napilappá vált *Slovenec*. Az első szlovén folyóirat Budapesten indult 1875-ben, *Prijátel* címmel; Augustić Imre országgyűlési gyorsíró szerkesztette.

A 19. század második felében alakultak ki a szerb és a román sajtó végleges központjai; a legutoljára fellépő bolgár sajtó Magyarországon, majd Szerbiában és Romániában keres- először szállást, míg végre 1878 után a szabad Bulgária fővárosába kerül.

A szerb sajtó virágkora az 1860-as években kezdődik. Kiindulópontja — Bécs és Pest után — Újvidékre esik és nagyrészen Danilo Medaković nyomdájához fűződik. Medaković 1848—1849-ben Pesten indít lapot *Vjestnik* címmel; az újság Újvidékre, majd később Karlovacra kerül. A szabadságharc napjaiban Karlovacon, majd Zimonyban *Napredak* című lapot ad ki Medaković. Ez a lap már a Vuk Karadžić-féle új helyesírást használja. Medaković lapja az 1852—1864-ig fennálló újvidéki *Srbskij Dnevnik* is. Az 1848-as *Napredakot* végül ugyanazon a címen 1863-ban folytatja.

Ugyancsak Medaković nyomdájában készítik, de már Svetozar Miletić szerkeszti a Pesten induló, majd Újvidéken folytatódó *Zastavat*, az első szerb napilapot (1866—1925). A *Zastavanak* liberalizmusa a világháború előtt a magyarországi Justh-párt körében is rokonszenvet szerzett. Újvidéken indultak a *Danica* és a *Javor* című irodalmi folyóiratok is Djordje Popović, illetve Jovan Jovanović (Zmáj) szerkesztésében. Jovanović, a szerb romantika nagy költője, Petőfi fordítója, *Zmaj* címmel Pesten indított élclapjától vette írói melléknevét (1861—1871).

1885-ben még egy politikai napilap indult Újvidéken, a Polit-féle *Branik*. De már 1864-től, a *Letopis* átköltözésétől kezdve Belgrád a szerb sajtó súlypontja. Belgrádban indul 1861-ben a *Vidovan* (szerk. Miloš Popović). Az első belgrádi napilap a *Štampa* (1902—1914). A világháború előtt a legjelentősebb szerb lapok a radikális *Samouprava* és *Rad*, a haladóparti *Videlo* és a liberális *Srbska Nezavisnost*. A világháború előtt (1904) indult a későbbi Jugoszlávia két vezető lapja is, a *Pravda* és a *Politika*. Míg az első a „szenzációs” délutáni lap típusát honosította meg, addig a *Sloboda* és Vladislav Hribnikar által alapított *Politika* komoly és önálló hírszolgálatot vezetett be. Először alkalmazott külföldön saját tudósítókat. Első távirati tudósításait a kiadóhivatal kirkatába tették, mert a közönség nem hitt valódiságukban. Az orosz-japán háborúról adott tudósításaival nemcsak a dunatáji, de a német sajtót is felülmulatta. Munkatársai — írók és egyetemi tanárok — az elegáns szerb stílus mintaképét adták.

A román sajtó

A román sajtó súlypontja Erdélyből fokozatosan a Cuza alatt már gyakorlatilag egyesült fejedelemségekbe, majd 1878 után a független Románia fővárosába tolódik át. Az erdélyi román sajtó vezetését

Barițiu helyén, akinek lapja az ötvenes években kormánylap lesz és — mint a Bachtól szubvencionált budapesti lapok — kétfejű sasos címerrel jelenik meg, Saguna püspök veszi át. Saguna hírlapját, az 1853-ban induló és 1865-től már latin betűkkel nyomtatott *Telegraful Românt* Nagyszebenben adják ki. Saguna, a „román Széchenyi“, a románság erkölcsi, anyagi és kulturális felemelését a politikai célok elébe helyezi. De fiatalabb munkatársai ellentétbe kerülnek vele és a *Tribuna* táborához csatlakoznak. A román-magyar közeledést több pesti román hírlap szolgálja, egyiket, a *Concordiat* (1861—1870), Sigismundu Popu szerkeszti, a 48-as *Amicul Poporului* egykori szerkesztője.

A fejedelemségekben a rövid forradalom után a hivatalos lapok monopóliuma áll helyre. 1859-ben indul a bucureștii *Dambovița*; ellenlapja a *Romanul*. A sajtó megújulása a folyóiratokból indul ki. Kogălniceanu, Bălcescu és Hașdeu tudományos folyóiratai — amelyek közül a *Dacia Literara* még 1840-ben indult — készítik elő a talajt. A budapesti, majd nagyváradi *Familia* (1865—1906) a román írók első gyűjtőhelye, itt jönnek Eminescu első versei is. 1867-ben azután megindul a *Convorbiri Literare*, a iașii Junimea közlönye. A Junimeának és folyóiratának irányítója Titu Maiorescu; munkatársai a román szellemi élet vezetői: Alexandri, Odobescu, Negruzzi, Caragiale, Eminescu, Slavici. Eminescu és Slavici bécsi tanulmányútjukon kötnek barátságot; ők az előkészítői a putnai találkozónak, amelynek egyik eredménye az első erdélyi román napilap, a nagyszebeni *Tribuna* alapítása lett (1884—1903). A *Tribuna* szerkesztője, Joan Slavici, már nem a latinos erdélyi, hanem a *Convorbiri Literare* segítségével magas színvonalra emelt tiszta népi román nyelvet használta. A *Tribuna* a románság figyelmét a román szellemi élet új központja: București felé fordította. Ezzel végső eredményképpen lassan önmagát tette feleslegessé s a *Tribuna* utáni erdélyi román lapok román szempontból már csak helyi jelentőségűek és csak a magyarországi belpolitikában fontosak.

Az 1877—78-i felszabadító háború bucureștii napilapok sorozatos alapítására vezet. Már 1877 május 15-én indul a *România Libera*, majd az illusztrált *Rasboiul* s végül az Eminescu által szerkesztett *Timpul*. A román sajtó modernné alakításában nagy jelentősége volt a szocialista *Drepturile Omului*-nak (1885) és a ma is fennálló *Universul*-nak (1882), amelyet egy bucureștii olasz gyógyszerész, Luigi Cazzavillan eredetileg hirdetési lapnak szánva alapított. Olcsó, nagy elterjedésre számító lap volt és hamarosan a dunatáji viszonylatban hihetetlenül magas, 80.000-es példányszámot érte el. A nyolcvanas években indultak a 20. században is élő nagy napilapok, az *Epoca*, a *Lupta* és az *Adeverul*. 1912-ben Romániában 598 időszakos lap volt, közülük 306 Bucureștibben jelent meg; Magyarországon 40 időszakos román lap volt.

A bolgár sajtó kezdetei

A bolgár sajtó kezdetei a 19. század derekáig vezethetők vissza. A lassú fejlődést magyarázza, hogy itt az ottomán uralom párosult a görög papság vallási elnyomásával; ez utóbbi a bolgár művelődés elé halmozott áthághatatlan akadályokat s az írni-olvasni tudók kevés száma miatt közönség alig volt. A bolgár sajtó is hontalanságban kezdi életét, mintegy félszázaddal később, mint a délszláv és a román. Az első bolgár folyóirat az 1842-ben Izmirben indult *Luboslovie*. Az első hírlap, az Ivan

Bogorov által alapított lipcsei *Balgarski Orel* (1846) csak 3 számot ért meg. Ugyancsak Bogorov szerkesztette az isztanbuli *Carigradski Vestniket* (1848—1861). Ez a lap már hirdetések is közöl, de elsősorban — akár az első szerb, szlovák, horvát, szlovén és román folyóiratok — nyelvi kérdésekkel foglalkozik; fokozatosan áttér a görög papság által erőszakolt egyházi szláv írásról az új bolgár írásra. Az Isztanbulban megjelent többi bolgár lap közül kiemelkednek *Slaveikovnak*, a bolgár humanisták fejének lapjai, a *Gaida* című élclap (1863—1867), a *Makedonia* (1866—1872) és a *Turcia* (1864—1873).

A *Carigradski Vestnik* után sorrendben a legelső s egyben az első igazán politikai jelentőségű bolgár lap magyar területen indul: Újvidéken, a szerb Medaković nyomdájában. Az elnyomás elől külföldre menekült bolgárok közül sokan telepedtek le Magyarországon. Magyarországnak a budai egyetemi nyomda által jelentős része volt a bolgár irodalom kezdeteiben: az 1806 és 1810 közötti időből fennmaradt első 10 bolgár könyv közül 9 itt készült. Georgi Stojkov Rakovski, akit „bolgár Kossuthnak” is hívtak, Újvidéken adta ki egyik legjelentékenyebb művét. Rakovski volt a szerkesztője az 1857-ben indult *Balgarska Dnevnicának* is, noha nem az ő nevét találjuk az újságon, hanem Medakovićét; így sikerült csak a Bach-féle osztrák hatóságtól az engedélyt megszereznie. Az újság csak 19. számáig jutott el, a török kormány kívánságára betiltották.

Rakovski ekkor új lapot adott ki Belgrádban, *Dunavski Lebed* címmel (1860—1862), majd végül bolgár—román nyelvű ujságot Bucureștiben: *Badasnost—Viitorulu* (1864). Újvidék és Belgrád után véglegesen Románia ad szállást a bolgár forradalmi sajtónak: 1878-ig Bucureștiben 29, Brailában 19 bolgár lap jelent meg. Bucureștiben indul a bolgár központi bizottság lapja a forradalom másik nagy vezetőjének, Botevnek szerkesztésében: *Duma na Balgarskite Emigranti* (1871). A háború kitörésekor Bucureștiben indul az első bolgár napilap is: *Dnevni Novini* (1877), T. S. Babekov szerkesztésében.

A felszabadult Bulgária eleinte cári tábornokok befolyása alatt állt, majd a trónválság után 1885-től 1894-ig Stambolov diktatúrája alatt, aki bevezette a cenzúrát. A sajtó — eleinte csak Észak-Bulgáriában, majd az egyesülés után a volt Kelet-Ruméliában is — pártok szerint tagozódott és a lapok rövid életűek voltak. 1881-ben 19, 1891-ben 34, 1901-ben 194 ujság volt. Szófiában is kialakult a vezető fővárosi napisajtó. Az önálló Bulgária első napilapjai: *Dragoman* (1886), *Sofijski Dnevnik* (1886) és *Istok* (Russe 1888). Az első pártoktól független információs lap a plovdivi *Balkanska Zora* (1890—1895). Követte a *Večerna Pošta* (1900—1909), a *Dnevnik* (1902) és az *Utro* (1911). Az 1901-ben fennállott 194 időszakos sajtótermék közül 61, az 1911-ben élő 305 közül 123 Szófiában jelent meg.

Az első bolgár folyóirat a Dobrovski által 1850-ben Bécsben alapított *Mirosrenie*; később Bucureștiben jelent meg. Moszkvában adták ki a *Bratski Trud*-ot (1860). Az első bolgár szemle a *Balgarski Knijizi* (1858—1861). Mint a Dunatáj más nemzeteinél, Bulgáriában is megfigyelhető, hogy kiváló írók írják a hírlapok vezércikkeit és többnyire ők a hírlapok és folyóiratok szerkesztői is. Míg máshol — és részben még Lengyel-, Cseh- és Magyarországon is — már a kialakult irodalmi élet adja az időszakos sajtó kulturális talaját, addig a Dunatájon, de különösen annak déli részén az időszakos sajtó a nemzeti nyelvű kultúra első megnyilvánulásai közé tartozik.

Azok a technikai vívmányok, amelyek a nyugati sajtó forradalmi átalakulásához vezetnek, a Dunatáj országaiba megkésve jutnak el. Ennek oka nem a kulturális elmaradottság, hanem a csak fokozatosan felszabaduló sajtó lassúbb fejlődési üteme. Az 1840-es években legnagyobb példányszámú *Pesti Hírlap*nak is csak 5000 előfizetője van. 1850 táján még csak Ausztriában, Lengyel-, Cseh- és Magyarországon jelennek meg az újságok mindennap; a déli szlávok sajtója pedig még éppen csak a kezdet nehézségein jutott túl. A König-féle gyorsajót tehát még alig alkalmazták. Pedig a pesti Kliegl József 1840-ben már bemutatja szedőgépét a Magyar Tudományos Akadémián, amellyel óránként 28.000 betűt tudott kiszedni. Terve nem ment át a gyakorlatba. A gyorsaság még nem volt döntő tényező a sajtó életében. Ha a bécsi posta megkészt és csak este kilenc után futott be, a vele küldött híreket a *Pester Lloyd* másnap reggeli száma már nem hozhatta. Az abszolutizmus éveiben alakultak Bécsben és Budapesten az első modern újságkiadóvállalatok; nagy tőkét, sok existenciát kötöttek magukhoz, de ezzel érzékenyebbé is váltak a Bach-féle cenzúra rendszerrel szemben: a legcsekélyebb büntetés, a háromhónapos betiltás is súlyosan érintette a kiadót és az általa foglalkoztatott szellemi és fizikai munkaerőt. Zang *Presse*-je volt a monarchia első saját nyomdával rendelkező lapja; már kialakult hírszolgálati apparátusa is volt. A *Neue Freie Presse* a közgazdasági hírszolgálatot fejlesztette ki. A pesti származású Scharf hírszolgálati irodát alapított Bécsben és *Correspondance Scharf* című tudósítót adott ki (1862). Míg Ausztriában a hírszolgálatot 1860-tól kezdve a bécsi hivatalos *Telegraphenkorrespondenz* látja el, addig Magyarországon az 1881-ben alapított *Magyar Távirati Iroda* részvénytársaság is csak félhivatalos kapcsolatban áll a kormánnyal, amellyel szemben alkalmilag önállóságát erélyesen is meg tudja védeni. Lengyelországban az első táviratokat a *Kurjer Warszawski* hozza 1868-ban; 1876-tól a varsói lapokat a pétervári távirati iroda látja el hírekkel. A Dunatáj szláv népei hírszolgálat tekintetében teljesen Bécs-től és Pétervártól függnék, Magyarországot kivéve, csak az első világháború után fejlesztik ki saját hírszolgálatukat. Az olcsó áru, eleven hírszolgálatra és a hirdetésekre alapított sajtó első példái a bécsi lapok után a *Pesti Hírlap* és a *bucureştii Universul*. A *Pester Lloyd* 1875-ben már külön táviróvonalat bérelt Bécs és Budapest között; az *Universul* a Dreyfus-pör idején Páris-sal tartott fenn közvetlen táviróösszeköttetést. A közlekedési eszközök fejlesztése lehetővé tette a gyors hírszolgálaton kívül a gyors terjesztést is; ennek ellenére csak a *Kurjer Warszawski* (1877), a *Neue Freie Presse* és a *Pester Lloyd* jelent meg naponta több kiadásban. Igaz, hogy az osztrák örökös tartományokban nagy akadálya volt a hírlapok terjesztésének az utcai árusítás tilalma, amely a világháborúig nem szűnt meg.

Az újságtechnika fontos vívmánya, a képes hírszolgálat, az angol *Penny-Magazine* és a német *Pfennig-Magazin* nyomán Magyarországon talál követőkre, még az 1830-as években a *Garasos Tár* és a *Füllértár* című folyóiratokban. Az előbbi fametszetű, az utóbbi nyomatos képeket hoz. Fametszetű képeket közöl a *Leipziger Illustrierte Zeitung* és a párizsi *Illustration* nyomán a kassai *Ábrázolt Folyóirat* (1848). Képei a pesti márciusi eseményeket és a párizsi februári forradalmat illusztrálják. Az *Ábrázolt Folyóirat* nemcsak Magyarország, de az egész Dunatáj első képes hetilapja. Külföldről kapja eleinte az illusztrációkat az 1854-ben indult

pesti képes hetilap, a *Vasárnapi Ujság* is. Ausztriában a képes hetilap típusa nem bír meghonosodni; megöli a német versenytárs, a *Wiener Illustrierte Zeitung*ot kiszorítja lipcsei rokona. Igaz, hogy helyette létrejött a tipikusan bécsi illusztrált napilap: az *Illustriertes Wiener Extrablatt* (1872). 1859-ben indul a varsói *Tygodnik Ilustrowany*, munkatársai közé tartozik Boleslav Prus, a regényíró. 1910-ben indul az illusztrált napilap: *Ilustrowany Kuryer Codzienny*. A csehek illusztrált folyóirata az 1864-ben indult *Květy*, majd a *Zlatá Praha*. Az első szerb illusztrált lapok Bécsben indultak *Srbadija* (1874—1877) és *Srpska Zoka* (1876—1881) címmel, majd Újvidéken: *Srpske Ilustrovane Novine* (1881—1882). Szófiában *Balgarska Illustracia* címmel 1881—1882-ig állt fenn képes folyóirat; itt jelentek meg Kanitz Fülöp Félixnek, az óbudai származású híres balkánkutatónak képei is, aki mint a lipcsei *Illustrierte Zeitung* „fotoriportere” ismerkedett meg a Balkán népeivel. A Balkánon a képes hírszolgálat nagy jelentőségre tesz szert; a szerb napilapok ma is napról-napra közölnek képeket, vezető egyéniségekről ugyanaz a fénykép néha többször egymásután is megjelenik.

Az 1848-tól a világháborúig terjedő korszakban kap először fontos szerepet a lapok két külön csoportja: a katolikus egyházi és másrésről a szocialista, meg a még egyelőre számbelileg nem jelentékeny kommunista sajtó. Ezek közül csak ritkán kerül még egyik-másik az állami vagy államközi nyilvános élet hangadó orgánumai közé, de új bennük, hogy nagy tömegekhez és nagy tömegek nevében szólnak és a napi eseményeket elsősorban nem nemzeti vagy pártszempontból, hanem világnézeti alapon tárgyalják.

A katolikus sajtó

Bécsben már 1848-ban nagyszámú felekezeti lap volt, amelyek nagyrésze a polgári renden kívül álló néposztályokhoz szólt. A katolikusok főorgánuma a *Sprecher für Staat und Kirche*; rovatái: „Staat”, „Kirche”, „Lazarus” — az utóbbi szociális kérdésekkel, szegénységgel, népneveléssel foglalkozik. Magyarországon a Szent István Társulat hasonló elgondolással hívja életre a *Katolikus Néplapot*, majd annak szlovák és ruszin kiadásait; román néplap kiadásáról is volt szó. 1860-ban katolikus napilap is indul, az *Idők Tanuja*, szerkesztője Lonkay Antal. A katolikus napilapnak előfutárja volt az 1841—1848-ig fennálló *Nemzeti Ujság*, amelyet azonban 1848-ban saját fiatalabb munkatársai is cserben hagytak túlzó konzervativizmusa miatt. Az *Idők Tanuja Magyar Állam*, majd *Alkotmány* címmel egészen az első világháború végéig fennállt s ekkor adott helyet a Központi Sajtóvállalat lapjainak, a *Nemzeti Ujságnak* és az *Új Nemzedéknek*. Szlovákiában 1886-ban indult a *L'udové Noviny*. A horvát katolikus sajtó 1849-ben kezdődik a *Katolički Listtel*, és idetartozik Szlovénia egyik legtekintélyesebb lapja is, a *Slovenec*. Az erdélyi román sajtó első publicistái, Barnuțiu, Barițiu és Cipariu görögkatolikus lelkészek; a *Telegraful Român* szerkesztője Christea, szemináriumi tanár. Az erdélyi görögkatolikus románok enciklopédikus illusztrált folyóirata az *Amicul Familiei* (1878—1890), napilapjuk az *Albina* (1921—1924). A görög patriarchátus ellenséges viselkedése átmenetileg Bulgáriában is uniós mozgalmat idéz fel; ennek vezető lapja, a *Bulgaria* (1859—1863) önálló bolgár egyházat kíván francia pártfogással.

Az egész Dunatáj legelterjedtebb katolikus napilapja az 1894-ben indult osztrák *Reichspost*, amely 35.000-es példányszámot ért el. A Pius-

Verein központi sajtótudósító irodát is tartott fenn, amely 80 lapot látott el hírekkel. 1912-ben Ausztriában 90 katolikus lap volt 500.000 előfizetővel. Szlovéniában a katolikus lapok száma 1936-ban 36, összes példányszámuk 2,182.000. A magyar katolikus egyház könyomatos tudósítója a *Magyar Kurir*. Lengyelország egyik legelterjedtebb időszaki lapja a világháború előtt a *Przewodnik Katolicki* (65.000 példány).

A szocialista sajtó

Bécsben indulnak az első munkáslapok is 1848-ban: *An meine Brüder Arbeiter*, *Konkordia*, *Arbeiter-Kurier*, *Allgemeines Arbeiterblatt*, *Arbeiterzeitung* és *Der Proletarier*. Mind rövidéletű. Két munkásszerkesztő is van: Johann Hermann Hillisch és Anton Schmidt. Pesten Tánicsics Mihály adja ki 1848-ban a *Munkások Ujságát*. Az 1860-as és 1870-es években a monarchiában a Németországból becsempésztett szocialista lapokat olvassák; a *Sozialdemokrat* egyedül a csehországi Aschban 50 példányban terjedt. Reichenbergben 1874-ben az *Arbeiterfreund* szerkesztőit sorra bebörtöNZik. 1868-ban az örökös tartományokban már 7 munkáslap volt, de pártagitációt nem fejtettek ki, csak a munkások jólétét igyekeztek emelni. 1869-től kezdve hódít tért a forradalmi szocializmus; lapjai Brünmben: *Arbeiter-Zeitung*, *Neue Freie Arbeiter-Zeitung*, Bécsben: *Der Volkstribun*, *Allgemeine Volkszeitung*, *Die Volksstimme*; az utóbbi szerkesztője Hermann Hartung. Triestben *L'Operaio* című olasz, Prágában *Česky Delník* címmel cseh szocialista lap indul. 1870-től kezdve már minden munkáslap a szociáldemokrata párté. Címeik: *Volkswille*, *Die Freie Volksstimme* (Bécs), *Gleichheit* (Wiener-Neustadt), *Delnické Noviny*, *Delnické Listy* (Prága), *Sozial-Politisches Volksblatt* (Klagenfurt). A *Volkswille* és a *Die Zeit* már általános hírszolgálatot is hozó politikai lapok. Horvátországban a szocialista sajtó legrégibb orgánuma a *Radnički Prijatelj* (1874—1878), Magyarországon 1877 május 25-től a Külföldi Viktor által alapított és tekintélyét mind a mai napig fenntartó *Népszava*. 1886-ban indul az osztrák szociáldemokrácia vezérének, Victor Adlernek hetilapja, *Die Gleichheit*. 1889-ben a párt két iránya egyesül és kiadja a *Freigeist*et, amelynek a példányszáma eléri a 8000-et. 1912-ben az osztrák tartományokban már 80 szocialista lap van. A párt központi lapja az *Arbeiterzeitung*. 42.000-es példányszámmal; 1889-ben indult, mint hetilap, 1895-ben napilappá alakult. Csehország szociáldemokrata napilapja az 1892-ben indult *Právo Lidu*, Horvátországa a *Sloboda* (1893—1902), majd a *Slobodna Riječ* (1902—1914). A szerb szocialisták lapja, a *Radničke Novine* (1901—1914) a világháború alatt Nišbe költözött. Szerkesztője, Miloš Timotić, a békés megegyezést hirdette. Az első bolgár szocialista folyóirat, a *Duma* (1890—1894); az első kommunista hetilapot Bulgáriában D. Blagoev alapította *Novo Vreme* címmel Plovdivban 1897-ben. A bolgár szocialista lapok száma 1893-ban 2, 1900-ban 3, 1910-ben 5, 1922-ben 10, 1923-ban 9, 1925-ben 11. Az 1908-ban indult *Rabotničeska Balgaria* 1911-ben *Napred* címmel napilappá vált. Szerkesztője Krastin Rakowski.

Amerika

A Dunatáj időszaki sajtójának teljes képéhez hozzátartoznak a Dunatáj népeinek a távoli külföldön, főleg a tengerentúl megjelenő

lapjai. A Dunatáj nagyarányú kivándorlási mozgalmá is az 1850-es években kezdődik s ezzel a „hontalan“ lapoknak egy új típusa születik, a kivándorlók lapjai. A magyar kivándorló-sajtó kezdete szorosan a 48-as emigráció sajtójához csatlakozik: 1853-ban indult az első Egyesült Államokbeli magyar lap, a *Magyar Száműzöttek Lapja* 118 előfizetővel. 1879-ben *Magyar Amerika*, 1884-ben *Amerikai Nemzetőr* címmel indul hetilap New-Yorkban. 1891-ben jelent meg az első amerikai magyar napilap, a clevelandi *Szabadság*, amely ma is él. 1853-tól a második világháborúig közel 200 magyar időszakai sajtótermék volt Észak- és Dél-Amerikában. Az amerikai magyar újságírók közé tartozott Pulitzer is, a *New-York World* kiadója, akinek szerepe a modern amerikai sajtó szervezésében époly nagyjelentőségű, mint Northcliffé Angliában.

1873-ban indult a chicagói *Gazeta Polska*, az első amerikai lengyel napilap. De már 1842-ben is volt lengyel időszakai sajtótermék az Egyesült Államokban. 1934-ig 97 lengyel hírlap és folyóirat indult az Egyesült Államokban, 8 Braziliában, 3 Kanadában, 3 Argentínában; de Japánban, Mandzsuriában, Egyiptomban és Ausztráliában is voltak lengyel lapok. A lengyel emigráns és a kivándorló-sajtó nem választható el élesen; a Dunatáj valamennyi népe közül a lengyeleknek van a legtöbb külföldi újságjuk, úgyszólván a világ valamennyi jelentősebb városában találkozunk velük. 1880—1934 között 274 heyen összesen 1550 lengyel időszakai sajtótermék jelent meg. Külön lengyel lapkiadóvállalatok állanak a hírlapok mögött; így Chicagóban a *Dziennik Chicagoski*, Detroitban a *Dziennik Polski*, Clevelandban a *Monitor* rendelkezik önálló kiadóvállalattal; Chicagóban a katolikus lengyelek egyesületének van külön újságvállalata.

1891-ben egyszerre három horvát hetilap indult Amerikában: *Chicago*, *Napredak* (New-York) és *Napredak* (Hoboken). Jelentek meg horvát újságok Pittsburgban, Clevelandban, Antofogastaban (Chile), Punta Arenában, San Franciscóban, Rosarióban és Alleghanyben. A szlovéneknek összesen 26 külföldi lapjuk volt 1938-ban, ezek közül 5 napilap; a legrégebb a newyorki *Glas Naroda* (1893). A szlovákok külföldi hírlapjainak és folyóiratainak száma 49, a cseheké 60.

4. A két világháború kora

Az első világháború kitörése a központi hatalmak területéhez tartozó országokban jelentékenyen csökkentette a hírlapok és folyóiratok számát. Nem a cenzúra okozta a csökkenést, hanem a szerkesztőségek és nyomdák személyzetének bevonulása, továbbá a hadműveletek hatása, a papírellátás nehézségei, a terjedelem korlátozása. A következő táblázat szemlélteti a háború hatását Magyarországon:

	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
Hírlapok száma	757	707	562	507	496	467	488	305
Folyóiratok száma	1411	1404	1099	1084	1063	1016	818	652
Hírlapok és folyóiratok együtt	2168	2111	1661	1591	1559	1483	1306	957

1913 és 1915 között a veszteség félezer-nél több; attól kezdve évről-évre egyenletesen csökken az időszakai sajtótermékek száma. A hírlapok számának átmeneti csekély emelkedése 1919-ben a forradalom következménye: a sajtószabadság új hírlapalapításokat eredményezett a folyóiratok rovására, amelyeknek számát az előtérben álló aktuális politika még job-

ban csökkentette. 1920-ban ismét tetemes a csökkenés, de ez már nagyrészen a későbbi békeszerződések által elcsatolt területeknek a szomszéd államok által történt megszállására vezethető vissza.

Ugyanilyen volt a helyzet Bulgáriában is, ahol az időszaki sajtó átmeneti válsága már egy évvel előbb, a második balkánháború alatt kezdődött. 1911-ben Szófiában 123, 1914-ben 116 volt a politikai hírlapok száma, a fővároson kívül 179, illetve 123.

Az időszaki sajtótermékek számának csökkenésével párhuzamosan emelkedtek a példányszámok, különösen a háború kezdetén s különösen a „szenzációkat“ közlő információs lapoknál. A budapesti *Az Est* példányszáma elérte a 476.000-et, amelyet nemcsak előtte, de a következő évtizedben sem közelített meg magyar napilap. A példányok előállítását több nyomda között kellett felosztani. Bulgáriában 60.000 volt a háború alatt elért legmagasabb példányszám (*Voennij Izvestia*); igaz, hogy a hivatalos hadilapból a hadseregparancsnokság az arcvonal katonái között naponta közel 20.000 példányt ingyen osztott szét.

A legsúlyosabb megpróbáltatást a Dunatáj népei közül kétségtelenül a lengyelekre mérte a háború. A három részre oszló lengyel sajtó számszerű csökkenése is a legsúlyosabb: 1914 elején 1236 volt a lengyel időszaki sajtótermékek száma; az év végén már csak 399 állott fenn. A folytonos határzárlatok késleltették a hírszolgálatot; az egymást váltó megszállók különben is csak egyoldalú hírszolgáltatást engedélyeztek. Nemcsak a front tulsó oldalán megjelenő lengyel lapoktól volt elzárva a közönség, de például a német megszállt területről az osztrák megszállási övezetbe sem juthattak át az ujságok és viszont. A megszálló csapatok intézték a papírelosztást is. Az osztrák fennhatóság alatti részekben néha egészen megszűnt a lengyel sajtó, így Krakóban már a háború elején. A *Czas* egyideig Bécsben jelent meg. A német Wolff-ügynökség (WTB) 1915 augusztusában külön lengyel távirati irodát nyitott s 1917 májusától lengyel nyomtatott adott ki *Pocztą Polską* cím alatt; a más forrásokból származó s a politikai pártok által bizalmasan terjesztett tudósításokból alig közölhettek valamit az ujságok.

A főváros legtekintélyesebb lapja, a *Kurjer Warszawski*, antantbarát volt s a főváros német megszállása alatt az ú. n. passzívista politikát folytatta. Naponta kétszer jelent meg 20.000 példányban, a háború előtti 50.000-rel szemben. Ismét kialakul a földalatti, illegális sajtó; a vezető lengyel folyóiratnak, a *Myśl Polskan*nak is több száma illegálisan jelent meg.

Piłsudski légióinak a lapja volt a *Wiadomości Polskie*. Czieszynben adták ki, osztrák megszállás alatt és titokban szállították a német megszállt területre. Az osztrák és az orosz hadseregben harcoló lengyelek számára, valamint a franciaországi lengyel csapatok számára is készültek nyomtatott vagy sokszorosított tábori hírlapok.

Dunatáji népek sajtója Nyugaton és Oroszországban

Számban és jelentőségben ekkor érte el csúcspontját a Dunatáj emigráns sajtójának fejlődése. A dunatáji sajtópolitika súlypontja nyugatra tolódott át: a szláv és 1916-tól kezdve a román sajtó központjai nem Varsó, Prága és Belgrád, hanem Páris és London. A világháború végén, a kommunista forradalom diadala után pedig hozzájuk csatlakozik a hontalanná vált dunatáji sajtó harmadik nagy metropólisa: Moszkva.

A nyugateurópai sajtóakciót a lengyelek indítják meg, annál is inkább, mivel a lengyel emigráncssajtó hagyományai 1830 óta nem szakadtak meg: 1863—1864-ben *La Pologne* címmel Bruxellesben hetilap, ugyanakkor *Les Ephemerides Polonaises* címmel Párisban havi folyóirat jelent meg; az 1875-ben Párisban indult *Bulletin Polonais, littéraire, scientifique et artistique* egészen 1922-ig állt fenn. A londoni Polish Bureau már 1913-ban adott ki bulletíneket; itt keletkezett 1915-ben a *Polish News*, amelyet 1917—1918-ban a *Polish Review* követett. 1913-ban indították a svájci lengyelek a *Mitteilungen des polnischen Pressbureaus in Rapperschwylt*; ugyancsak a rapperschwylti iroda 1917-ben *Correspondance Polonaise* című tudósítót adott ki. Lausanneban Kucharzewski, a szabad Lengyelország első kancellárja *L'Aigle Blanc* címmel adott ki folyóiratot (1916—1918); Lausanneban jelent meg az *Echo de Varsovie* és a *Moniteur Polonais* is. Párisi lengyel lapok: *Polonia* (1915—1925), *La Revue de Pologne* (1915—1917), *La Pologne* (1916—1919). Milánóban egy *L'eco della stampa pollacca* című sajtószemle jelent meg. San Franciscóban *Freedom* (1914) és Washingtonban *Free Poland* (1914—1919) címmel adtak ki lapot a lengyelek. Volt lengyel sajtóiroda Bécsben és Berlinben is. Végül tekintélyes számú lengyel lap jelent meg Oroszországban; a varsói ujságok nagyrésze, bár más címekkel, de ugyanazzal a szerkesztői személyezettel egy időben Moszkvában, Pétervárt és Kievben látott napvilágot. Összesen 360 külföldi lengyel lapalapítást jegyez fel a világháború sajtótörténete.

A csehek nyugati összeköttetéseinek alapját Kramář vetette meg. A háború kezdetén az ő kezében van a *Narodni Listy*; a lap a szó valószínűs értelmében a sorok közé rejtette lojális mondatokba burkolt igazi mondanivalóját; némely cikkének valódi értelmét valósággal szókulcsok segítségével fejtették meg a beavatottak. A külföldi cseh sajtóakció vezetője T. G. Masaryk. Az antant minden fővárosában megszervezi a hivatalos cseh sajtószolgálatot, amelynek központja Páris. A párisi információs irodát Crkal Vilmos, a *Narodni Listy* volt munkatársa irányítja. Ennek a mintájára szervezik a lengyel, jugoszláv, román, ukrán és litván sajtóirodákat. Van cseh sajtóiroda Londonban, Rómában és Svájcban is. New-Yorkban cseh—amerikai ujságegyesületet alapítottak; ugyanott a Slav Press Bureau 500 napilapot lát el rendszeresen hírekkel.

Eduárd Beneš már nemcsak információkat ad, de cikkeket is közöl a külföldi lapokban. Önálló cseh folyóiratot is indít Párisban *Český Narod*, majd *Nazdar* címmel. Megszűnésük után indul az *Indépendance Tchèque*, amely 1915-ben összeolvad a *La Nation Tchèque*-kel. Ez utóbbit Ernest Denis, a Sorbonne tanára szerkeszti, majd fennállása harmadik évében Beneš veszi át, míg Denis *Le Monde Slave* címmel új folyóiratot indít. A svájci cseh nacionalisták a Genf melletti francia határvárosban, Annemasseban adják ki a *Československá Samostatnost* című lapot (1915), amelynek jelentősége, hogy a legszigorúbb ellenőrzés ellenére Dánián keresztül Csehországba is rendszeresen eljuttatják.

Az Egyesült Államokban már a háború előtt 60 cseh lap volt; ezek még a kivándorlók orgánumai. Az amerikai propagandát Beneš öccse, Vojtech veszi a kezébe. Angolnyelvű lapjai: *American Bi-Monthly Review*, *Bohemian Review*; csehnyelvű amerikai lapok: *Borec Americký*, *Svornost*, *Slavie*, *Hlas Lidu*, *Pokrok Zapadu* és a szocialista *Dělnické Listy*.

Londonban Masaryk munkatársai a középeurópai kérdés régi

kutatói: Henry Wickham Steed, a Times külpolitikai rovatvezetője és Seton Watson. 1916 októberében megindítják a *New Europe* című folyóiratot, amely minden középeurópai szláv nép felszabadítását tűzi ki célul.

A nyugateurópai sajtóhálózattal egyidőben Oroszországban is megindítja a cseh nemzeti mozgalom a maga lapjait. Oroszországban szervezkednek a cseh légiók. A pétervári *Čechoslovákové* Bogdan Pavlu, Kramař munkatársa szerkeszti, a *Narodni Listy* volt kiadója (1915). 1917-ben Kiebben *Čechoslován*, majd *Czesko-Russkoje Jedinenie* című lap indul. Az utóbbi monarchistairányú és nem tartozik Masaryk pártjához. Kommunista irányú lap a *Prukopnik*.

Akár a csehek, a vezető horvát publicisták egy része is elhagyta a Monarchia területét a háború kitörésekor. A szigorú cenzúra teljesen megbénította a horvát publicisztikát. A megmaradt lapok nagyrésze évekig vezércikk nélkül jelent meg. A koalíció vezetőlapja, a *Hrvatska Riječ* 1918-ig nem mutatja nyíltan antantbarátságát, de részletesen és elismerően ismerteti a csehek tevékenységét. Külpolitikai rovatában a külföldi sajtóvéleményeket antantbarát tendenciával csoportosítja. Hasonlóan járt el az *Agrarier Tagblatt*, a *Jutarnji List* és a klerikális *Novine*. 1917-ben már a Starčević-párt új lapja, a *Hrvatska Država* is délszláv orientációt követ. Az ellenkező felfogást egyedül a *Hrvatska* képviseli.

A háború alatt a belgrádi lapok nagyrésze délre vándorolt, Bitoljba, az albán-görög határ mellé, ahol élénk szerb sajtóélet alakult ki. A hontalanná vált szerb sajtó fontos terméke a Skutariban megjelent *Vesnik* és a történelmi kosovói harctér közelében kiadott *Kosovo*. A Korfuba menekült szerb kormány 1917 április 7-től kezdve jelentette meg a *Srpski Novinet*. A szalonikii front mögött több szerb lap jelent meg; a vezérkarnak külön napilapja volt, a *Ratni Dnevnik*, amely pontos jelentéseket hozott a összes harcterekről.

A monarchiabeli délszláv politikusok egy csoportja Svájcba menekült és Ante Trumbić vezetésével megalapította a Comité Yougoslaveot. A legtevékenyebb és leghatásosabb jugoszláv orgánus a Marković Lázár belgrádi egyetemi tanár szerkesztésében megjelenő genfi *La Serbie* című hetilap. Trumbić Londonban egyesíti a nyugati jugoszláv politikusokat és már 1915-ben angol (*The Southern Slav Bulletin*) és francia (*Bulletin Yougoslave*) közlönyt indít.

A román sajtó a háború kezdetén megoszlott a semlegesség körül folytatott vitában. Az 1915-ben Bucureștiben megjelenő *Tribuna* című folyóiratban (a nagyszebeni, majd aradi *Tribuna* című napilap utóda) adta ki Nagyrománia egyesítésének s ennek érdekében a háborúba való beavatkozásnak jelszavát Gh. Pop. Szembenállt vele az *Universul*; Erdélyben a *Telegraful Românnul* és a *Gazeta Transilvaniei*vel szemben a lugosi *Drapelul* volt a román egyesülés egyetlen szószólója. Romániába költözött erdélyi újságírók a Filipescu-féle *Epocă*-nál helyezkedtek el, amely 1915 júniusában külön erdélyi rovatot nyitott. 1915 október 8-tól Bucureștiben jelent meg Jon Moța lapja, az előbb szászvárosi *Libertatea*, mellékletével, a *Foaia Interesantă*val.

1916 augusztusában, amikor Románia belépett a háborúba, *Gazeta Ostășilor* című hadilapot indítottak, amely a visszavonulás miatt hamarosan megszűnt. A szerkesztőbizottság Iorgă, Sadoveanu és Minulescu mellett az erdélyi Gogából és Ghibuból állt. Iașiban a vezérkar *România*

című lapot adott ki, Sadoveanu és Goga szerkesztésében (1917—1918). Az oroszországi román hadifoglyok és menekültek az orosz forradalom kitörése után különösen Beszarábiában fejtettek ki élénk sajtótevékenységet; Chisinăuban 1917 október 1-én *Ardealul* című hetilap indult, amely a román csapatok Beszarábiába való bevonulása után (1918 jan.) napilappá alakult át, *România Noua* címmel; alcíme „Organ de propaganda pentru Unirea tuturor Românilor”. Szerkesztői között az erdélyi románokat O. Ghibu képviselte. Miután a gyulafehérvári gyűlés a háború kimenetele folytán a román kívánságoknak nagyrészt a lap elgondolásainak megfelelően megvalósította, a *România Noua* 1918 december 2-án megszűnt. — Orosz területen indult meg a *Desăptarea* és a *Nistrul* című lap, amelyeket erdélyiek szerkesztettek.

Kievben az osztrák-magyar származású román önkéntesek számára *România Mare* címmel indult hetilap (1917 jún.—1918 jan.). Moszkvában a szovjet kormánnyal egyetértésben *Foia Taranului* című ujság indult Ariton Pescariu erdélyi tanár szerkesztésében; a román nemzeti bank Moszkvába menekített bankjegy-nyomdájában nyomtatták. 1919 április 19-én megszűnt és a *Socialismul* című lapnak adott helyet. Irkucktan is jelent meg román lap, a *Neamul Românesc*.

A szászvárosi, majd bucureștii *Libertatea* mellékletével, a *Foia Interesantă*val 1917-ben az amerikai Egyesült Államokban, Clevelandben folytatta megjelenését, az amerikai románok körében folytatandó propagandát itt a román kormány megbízásából V. Lucaciu és Vasile Stoica irányították. Párisban a románok érdekeit a latin testvériséget hirdető *Revue des Nations Latines* képviselte.

A magyar forradalom

A magyar időszakai sajtónak a világháború előkészítésében nem volt része; a lapok legnagyobb része ellenzéki és az Ausztriától való teljes függetlenség kivívására törekvő közjogi harc szolgálatába áll. A nagypeldányszámú fővárosi információs lapok természetesen kihasználták a háborús konjunktúrát kiszínezték, néha sovíniszta túlzással írt haditudósításaikban. A katonai kérdések népszerűsítésére a kormány *Külügy-Hadügy* címmel külön hetilapot indított (1914—1918). A magyar tábori és katonai ujságok száma — eddigi ismereteink szerint — 67 volt; legnevezetesebb a przemysli *Tábori Ujság* (1914). Jelentek meg hadifogoly-ujságok Oroszország több táborában és Szibériában is.

A magyar haladó értelmiség ebben az időben már mind nagyobb aggodalommal figyeli a torlódó eseményeket, a Monarchia képviselte rendszer mind nyilvánvalóbbá váló agóniáját. Még az első világháború előtt indult s később mind nagyobb jelentőségre tett szert a fiatalabb magyar írónemzedék két jelentős orgánuma: a *Nyugat* című irodalmi folyóirat és a *Husadik Század* című politikai és társadalmi szemle. Az Ignó, Fenyő Miksa és Osváth Ernő szerkesztette *Nyugat* köré csoportosultak a kor legnevesebb írói: Kosztolányi Dezső, Babits Mihály és Móricz Zsigmond, de főképp Ady Endre. Ady Endre költészete a huszadik század magyar és általában dunatáji irodalmában egyedülálló érték; elhomályosította Adynak, a haladó radikalizmus éppen olyan nagyjelentőségű publicistájának emlékezetét. A tudós alaposságával boncolja a nemzetközi politika problémáit Jászi Oszkár, a *Husadik Század* szerkesztője. A baloldali sajtó mindinkább a nyugati demokráciák esz-

méiért lelkesedő magyar hagyományt óhajtja felújítani a magyar politikában, így elsősorban a *Világ*, továbbá az 1915-ben Károlyi Mihály bizalmas barátjának, Hatvany Lajosnak tulajdonába került legrégebb napilap, a *Pesti Napló*, valamint a szocialista *Népszava*. A *Világ* hasábjain jutnak szóhoz a nemzetiségi politikusok is, így a jugoszlavizmusról Georg Demetrović és Mirko Tausk-Tvrtković horvát politikusok írnak.

Az 1918 októberi forradalomban nagy részük volt a baloldali ujságíróknak; a budapesti Nemzeti Tanács jórészt publicistákból állt. Az 1918: II. t.-c., a Népköztársaság legelső törvényalkotásainak egyike, ki is mondja a teljes sajtószabadság helyreállítását. Ennek köszönhető, hogy az egyre fokozódó papírínség, pénz- és munkaerőhiány ellenére a politikai lapok száma átmenetileg emelkedik. A szocialista *Népszava* mellett 1918 december 10-én megjelenik az első magyar kommunista napilap, a *Vörös Ujság*: Kun Béla adja ki, aki előtte Moszkvában *Szociális Forradalom* címmel szerkesztett magyar lapot. 1919 március 21-én kikiáltják a Tanácsköztársaságot. Előbb a konzervatív és katolikus lapok szűnnek meg, majd május 24-én a *Népszava* és a *Vörös Ujság* kivételével minden lap megszűnik, csak a *Pester Lloyd*-ot adják ki továbbra is a külföld tájékoztatására. A budapesti baloldal vezető egyéniségei 1919 augusztusában, a román megszállás elől külföldre menekülnek, s vezetésükkel létrejön az 1849 óta legnagyobb arányú magyar emigráns-sajtó. 1919–1925 között összesen 45 magyar emigráns lap jelenik meg; legnagyobb részük Bécsben és Párisban. Az emigráció legtekintélyesebb lapjai: *Bécsi Magyar Ujság* (1920–1923; szerkesztői Róna Lajos, Lázár Jenő és Jászi Oszkár), *Jövő* (1921–1923), *Párisi Ujság* (1923), *Párisi Munkás* (1923), *Köztársaság* (Páris, 1925), végül az amerikai *Uj Előre*. Bécsben a magyar emigránsok szoros kapcsolatban vannak az osztrák szocialista sajtóval, amelynek egyik legrégebb munkása, Karl Renner, az új osztrák szövetséges köztársaság kancellárja. A Dunatáj politikai rendezésében Jászi felfogása Renneréhez áll legközelebb. Az emigráció legjelentősebb folyóirata Az *Ember*, Göndör Ferenc lapja, amely még 1918-ban Budapesten létesült, később áttették szerkesztőségét Bécsbe, majd New-Yorkba, ahol ma is nyomják. Oroszországban *Vörös Ujság* címmel két magyar újság is jelent meg: egyik Moszkvában, a másik Omszkban.

Lengyelország

Az 1920-as és 1930-as évek dunatáji sajtóját területileg és részben tartalmilag is a békeszerződések teremtetten új helyzet határozza meg. A helyreállított Lengyelország és az Osztrák-Magyar Monarchia felosztása folytán keletkezett új államok sajtója gyors fellendülést mutat. Az azelőtt betiltott lapok feltámadnak, az illegális lapok szabadon, nyomtatásban látnak napvilágot Lengyelországban. 1918 novemberében 575 a lengyel időszaki sajtótermékek száma, 1919-ben már 1056, 1920-ban 1290, 1921-ben 1401, 1922-ben 1534, 1926-ban 1771 és 1935-ben 2854. 830 a fővárosban, Varsóban jelenik meg, köztük 30 napilap. A lengyelnyelvűek (2158) mellett legtekintélyesebb számmal német (115), ukrán (105) és jiddisch (106) lapokat olvasnak Lengyelország területén. A legrégebb lengyel újság, az 1774-ben alapított *Gazeta Warszawska* 1935-ig ellenzéki, nacionalista-demokrata irányú. 1935-ben megszűnt s helyét a *Warszaski Dziennik Narodowy* foglalta el. (Példányszáma 15.000 volt.) Eredményes hirdetéseinek köszönhetően független állását a nemzeti-

katolikus irányú *Kurjer Warszawski*, Lengyelország második legrégebb lapja. (Ind. 1821.) Naponta kétszer jelent meg 60.000 példányban. Példányszám tekintetében vezetőhelyet foglalt el a katolikus irányú olcsó információs lap, a *Maly Dziennik*. (1935. Példányszám: 125.000.) A néhézipar lapja a *Kuryer Polski* (1897. 10.000 péld.). *Polska Zbrojna* címmel 1921 óta külön napilapjuk volt a katonai köröknek (30.000). A szociáldemokrata párt lapja a még 1896-ban indult *Robotnik* (15.000), amely címfejkidásaival 1935 óta a vidéki városok szocialista napilapjait is pótolja. A sajtó súlypontja a fővárosba helyeződött át: ideköltözött (1935) a legrégebb „vidéki” lap, a konzervatív nagybirtokosok orgánuma, a Krakóban 1848-ban indult *Czas is* (10.000). Az egyetlen országos jelentőségű lap, amely a fővároson kívül jelenik meg, a krakói *Ilustrowany Kuryer Codzienny* (80.000). Varsó után a következő városok állnak a lapkiadás élén:

	összes sajtótermékek száma	napilapok	lengyel n y e	német l v e	ukrán n
Poznan	174	11	154	20	—
Lwów	161	10	105	2	48
Krakó	108	5	101	7 másnyelvű.	

Csehszlovákia

A csehszlovák sajtó a köztársaság megalakulásától kezdve pártok szerint tagozódott. Csehszlovákiában 1932-ben 4547 időszakai sajtótermék létezett. A még Palacký és Grégr alapította *Narodni Listy* a nemzeti demokratapárt orgánuma (50.000 pld.) Cseh agrárius párti a *Venkov*. (Ind. 1917; 70.000 péld.) és estilapja, a *Večer*. Cseh nemzeti szocialista a *České Slovo*. (Ind. 1918; 38.000); a katolikus néppárt lapja az 1893-ban alapított *Lidové Listy* (100.000); az utóbbi naponta kétszer jelenik meg. Szocialista az 1892 óta fennálló és szintén naponta kétszer megjelenő *Právo Lidu* (reggel 35.000, este 118.000), kommunista a *Rudé Právo* (ind. 1920, 24.000 pld.) és a *Rudy Večerník*.

Prága után a köztársaság második sajtóközpontja Bratislava (Pozsony). Itt jelent meg az agrárius *Slovenský Denník* (1918; példányszám 40.000), a szlovák néppárt lapja, a *Slovák* (1920; 45.000), a szocialista *Robotnické Noviny* és a kommunista *Slovenské Zvesti*. 1929-ig Bratislavában jelent meg a többi között a Dunatáj legrégebb lapja, a *Pressburger Zeitung*. De ezzel Bratislava (Pozsony) nem szerezte teljesen vissza 18. századi vezetőszerepét a sajtó életében; Szlovákiában is a prágai lapok terjedtek, Prágában és nem Bratislavában jelentek meg a vezető kisebbségi lapok is, így a magyar kisebbség nagy napilapja, a *Prágai Magyar Hírlap* (25.000). 10 németnyelvű napilap jelent meg Prágában. az összes csehszlovákiai németnyelvű lapok száma 263 volt.

Románia

Romániában 1925-ben 2253 időszakai sajtótermék volt. Ezek közül 299 napilap; 27 napilap jelent meg Bucureștiben. A baloldal régi lapjai: *Adeverul* (1888, 100.000 péld.), *Dimineața* (1904, 90.000), *Viitorul* (1907, 20.000); újak: *Lupta* (1921, 30.000) és *Dreptatea* (1926, 15.000). A jobboldal lapjai a régi *Universul* (140.000), továbbá a háború utáni évtizedekben keletkezett *Curentul* (40.000), *Tara Noastra* (12.000), *Porunca Vremii* (60.000). A nemzeti párt lapja a Jorga-féle *Neamul Românesc* (1906, 4.000). Jelent meg egész sor olcsó bulvárlap, az úgynevezett „sárga”-lapok.

Jugoszlávia

A jugoszláv időszaki sajtótermékek száma 1937-ben 1231. (1929-ben még csak 703). A lapok összes példányszáma napi 1,000.000. A napilapok száma csökkent (1904-ben csupán Belgrádban 72 napilap volt!), de ez a színvonal emelkedésével járt. A belgrádi sajtó három legfontosabb orgánuma a régi *Politika* (100.000), a *Pravda* (38.000) és a *Vreme* (65.000). A *Pravda* 1904-ben indult; a világháború előtt az olcsó „szenzációk“ lapja; a háború után a külügyminisztériumhoz állt közel. A lap a Sokić-család tulajdona. 1918 október 19-én elsőnek jelent meg a felszabadult Belgrádban, ahonnan az előző éjjelen vonultak ki a németek. A *Vreme* 1921-ben indult, 1936-tól Stojadinović miniszterelnök lapja volt. Mind a három lap élénken illusztrált; a technikai előállításban a *Vreme* vezet. Az 1929-ben bevezetett királydiktatúra megszüntette a háború után indult nagyszámú szocialista és kommunista lapot. A horvát sajtó központja Zagreb; napilapjai: *Jutarnji List*, *Obzor* és *Večer*. Gazdasági napilap a *Jugoslavenki Lloyd*; mint ilyen, egész Jugoszláviában vezető szerepet tölt be. — Szlovénia lapjai a *Jutro* (1919; 25.000 péld.), a *Slovenec* (1871; 30.000) és a *Slovenski Narod* (1868; 6000).

Bulgária

A bolgár sajtó a világháború után pártlapok tömegét hozta létre; a lapok élete az uralmon lévő párt jóindulatától függött és egy-egy kormányváltás a lapok sorát végezte ki egyik napról a másikra. Az 1919-től 1922-ig uralmon lévő parasztpárt lapjai: *Pobeda*, *Narodo Vlastie*, *Mladesko Sname*, *Borba*, *Selska Balgaria*, *Vreme*. Mellettük leggazdagabb a kommunista sajtó; lapjai: *Rabotničeski Vestnik*, *Iskra*, *Epocha*, *Mladez*, *Ravenstov*, *Večerno Echo*. Az 1923-i államcsíny után a két párt megszűnik s lapjaik egyrésze illegálisan él tovább. Az 1934-iki államcsíny a király kezében összpontosítja a hatalmat és egységessé teszi a sajtót; a sajtó külső hatásra létrejött „egyégére“ jellemző, hogy a kormány szócsöve, a *Novi Dni* 1936-ban megszűnt: minden lap kormánypolitikát folytatott, félhivatalosra nem volt szükség. A bolgár időszaki sajtó fejlődését a következő számok mutatják:

	1879	1881	1891	1901	1911	1920	1922	1923	1934	1942
időszaki sajtótermék	25	27	57	253	432	387	567	526	500	523

1942-ben a következők a szófiai napilapok: *Utro* (1912; 150.000), *Zora* (1919; 120.000), *Zaria* (1912; 30.000), *Dnevnik* (1902; 25.000), *Dnes* (1936; 20.000) *Mir* (1902; 15.000). Érdekes jelenség volt Bulgáriában az orosz lapok nagy példányszáma; így Szófiában az *Izvesztija* és a *Pravda* 10.000 példányban keltek el.

Magyarország

A magyar hírlapok és folyóiratok összes száma 1934-ben 1477 volt. Ezeknek közel kétharmadrésze Budapesten jelent meg: 1003. Budapest után sorrendben Debrecen, Szeged, Miskolc és Győr következik 30, 26, 19, illetve 18 lappal. Az időszaki sajtótermékek száma különösen a világháborút követő inflációs válság megszűnése után mutat erősebb emelke-

dést: 1926-ban 934, 1930-ban 1230, 1934-ben 1477, 1938-ban 1934 hírlap és folyóirat jelent meg. A Bethlen-kormány félhivatalosa, a még Rákosi Jenő alapította *Budapesti Hírlap* 1933-ban megszűnt. Helyette a Gömbös-kormány három szubvencionált lapot hívott életre: a *Függetlenség* (160.000 pld.) és az *Új Magyarország* (40.000) című reggeli, valamint az *Esti Ujság* című délutáni lapot. A *Magyarország* később a nyilaskeresztes párt kezébe került, Pethő Sándor pedig *Magyar Nemzet* címmel alapított 1939-ben új lapot, amelyben megkezdte a méltóságteljes, de szívós ellenállást a jobboldali szélsőséggel szemben. Pethő tragikus halála után a lapot Szekfű Gyula, a magyar értelmiség előtt nagy tekintéllyel rendelkező történetíró irányította. A nyilaskeresztesek *Pesti Ujság*, *Magyar Szó* és *Összetartás* címmel adtak ki napilapokat. A baloldali lapok közül a 20-as évek elején megszűnt a *Világ*, az egykor Tisza Istvánhoz közelálló *Az Ujság* 1923-ban, rövid betiltás után, csak *Ujság* címmel folytathatta megjelenését (25.000 péld.). A legnagyobb példányszámú ellenzéki lapok az ú. n. Est-konszern lapjai: *Az Est* (60.000), *Pesti Napló* (50.000) és *Magyarország* (30.000). Az utóbbi még 1893-ban indult; főszerkesztője a harmincas évek elején Zilahy Lajos; a lap közelállt a Gaál Gaszton által alapított Független Kisgazdapárthoz, a mai miniszterelnök pártjához. A legelterjedtebb a reggeli információs lap, a Légrády testvérek kezén levő *Pesti Hírlap* (100.000). Délutáni ellenzéki lapok: *A Mai Nap* (25.000), *8 Órai Ujság* (44.000), *Esti Kurír* (45.000). Mindhárom újabb alapítás: 1923-ban, 1914-ben, illetve 1922-ben indultak. A szociáldemokraták megtartották nivós lapjukat, a *Népszavát* (80.000). A világháború alatt alapított katolikus Központi Sajtóvállalat lapjai: *Nemzeti Ujság* (30.000) és *Uj Nemzedék* (65.000). A legkésőbb megjelenő estilap a *Kis Ujság*, szerkesztője Dessewffy Gyula.

Ausztria

Az osztrák sajtó gazdasági helyzete a világháború utáni években is nehéz volt. A kolportázstilalmat megszüntették, ezzel szemben visszaállították a hirdetési adót. Az osztrák időszakai sajtótermékek száma 1929-ben 1250 volt; a 49 napilap közül 25 Bécsben jelent meg. A Dollfuss-kormány félhivatalos lapja a még 1874-ben indult *Neuigkeits-Weltblatt* (40.000 pld.). A kormányhoz közeláll a katolikus *Reichspost* (30.000). Liberális irányú és legitimista a *Neues Wiener Journal* (90.000), polgári liberális a *Neue Freie Presse* (58.000). Németbarát a *Wiener Neueste Nachrichten* (30.000). A bulvársajtót képviseli a naponta kétszer megjelenő *Telegraf* (120.000) és egy sor olcsó, nagypeldányszámú néplap: *Volkszeitung*, *Illustrierte Kronenzeitung*, *Das Kleine Volksblatt*. A szocialista és kommunista pártot a Dollfuss-kormány feloszlatta, lapjaik megszűntek.

A címek vagy számadatok felsorolására szorítkozó statisztikai áttekintés nem ad teljesen hű képet a második világháborút megelőző két évtized dunatáji sajtójáról. A napi példányszámra vonatkozó adatok hozzávetőlegesek, nehezen ellenőrizhetők és többnyire a hirdetésekhez fűződő érdekek miatt túlzottak. Csupán Romániában kötelezi törvényes intézkedés a lapokat, hogy az ellenőrzött példányszámot évenként egyszer hozzák nyilvánosságra. Számadatok alapján tehát nehezen bírálható el a dunatáji lapok elterjedése és jelentősége. De nem ad pontos képet az egyes országok időszakai sajtótermékeinek számát kimutató állománystatisztika sem, mert vagy csak a hírlapokat veszik figyelembe a folyóiratok kizárá-

sával, vagy csak a politikai időszaki lapokat. Legelfogadhatóbb a magyar statisztikusok álláspontja, akik az évenként legalább kétszer rendszeresen megjelenő nyomtatványokat vonják be vizsgálatukba. Egy ilyen alapon készült magyar összeállítás a Dunatáj időszaki sajtótermékeinek összes számát 1934-ben 12.180-ra teszi. Az egyes országok állományát a következő számok mutatják: Csehszlovákia 4547, Románia 1862, Lengyelország 1831, Magyarország 1476, Ausztria 1250, Bulgária 618, Jugoszlávia 596. Az újságokat a lakosság lélekszámával arányosítva, a következő sorrend alakul ki: 1. Csehszlovákia, ahol egy millió lélekre 307 hírlap, illetve folyóirat jut. 2. Ausztria 187, 3. Magyarország 166, 4. Bulgária 104, 5. Románia 99, 6. Lengyelország 56, 7. Jugoszlávia 42 újsággal 1—1 millió lakos számára. Csehszlovákia a világsajtóhoz viszonyítva is kedvező helyet foglal el: csak Dánia, Norvégia, Svájc és Belgium előzi meg. Ausztria a 11., Magyarország a 14. helyen áll.

Gazdasági és műszaki szervezet

Az újságok elterjedését és különösen a nagy példányszámú újságok szaporodását szemléltető statisztikai adatok némi ízelítőt adnak a középeurópai sajtó műszaki és gazdasági fejlődéséről. A Dunatáj sajtójának kezdeteinél — az ausztriai, csehországi és magyarországi németnyelvű, a *Wiener Zeitung*ot utánzó lapokat leszámítva — a lapalapítások oktató-nevelő, majd nemzeti-politikai célokból indulnak ki. Ráth Mátyás, Kossuth, Havlicsek, Gaj, Asachi egyformán Gorczynnak, a *Merkurjusz Polski* alapítójának szavaival indokolhatták volna meg, miért fogtak vállalkozásukba: „hac patria bene merebor“. Még a 19. és 20. század dunatái párt-sajtója is ingatag üzleti alapokon nyugszik — természetesen ez már nem mindig a lapkiadók idealizmusának tudható be. A bolgár, román és a szerb sajtó sokszor megmutatta a pártok rövid diadalához kötött orgánumok törékenységet; a hirdetési üzletre és nagy példányszámra alapított nyugati — elsősorban az angol — sajtó következetesebben és energikusabban tudta képviselni álláspontját a közélet fórumán is. A dunatái sajtó csak néhány gazdaságilag teljesen saját erőire támaszkodó lapot tud felmutatni; ilyenek például a *Neue Freie Presse*, a *Pesti Hírlap*, meg az *Universul*. A huszadik század első évtizedében kezd tért hódítani az olcsó tömegsajtó, amely független színvétellel elsősorban példányszámát és hirdetéseit igyekszik gyarapítani. A világháború után az üzleti vállalkozás a lengyel sajtót már egészen áttekinthetetlen szövevénné bonyolítja. A varsói napilapok egy része számtalan vidéki címfejkidást ad, vagy csak csekély részben a helyi körülményekhez alkalmazott melléklapokat. Az olcsó napilapok terjesztését külön kiadóvállalatok, részben konszern-alakulatok veszik a kezükbe; érdekeltségükhöz napilapokon kívül képes hetilapok, sport, színházi és filmújságok tartoznak, néha színvonalas folyóiratok is. A *Prasa Polska* konszern tulajdonában vannak a piros címbetűikről „Prasa Czerwona“ néven ismert újságok, az *Express Poranny*, meg a *Kurjer Czerwony*, valamint az egészen olcsó, 10 groszyba kerülő, *Dobry Wieczór* és *Dzień Dobry*. Mutált vidéki kiadásaiuk egész sor városban jelennek meg. A vállalat többszínnyomásos nyomtatványok rotációs sokszorosítását lehetővé tevő szabadalom birtokában van, amelyet nemcsak saját illusztrált időszaki lapjainak előállítására használ fel, de külföldi megrendelőknél is szállít. Vele szemben áll az ABC-konszern két varsói s ismét

egy sor vidéki lappal. A címfejet változtató, vagy mutált lapok technikai lehetőségeit a lengyel sajtó használja ki a legteljesebben; jellemző, hogy a szociáldemokraták lapja is ezt az előállítási módot választotta vidéki kiadásai számára és a katolikus sajtó is hasznára fordította.

Ausztriában a Steyrermühl-papírgyár kötött magához egész sor ujságot, hogy ezzel piacát állandóan biztosítsa. Csehszlovákiában a Stříbrný- és a Melantrich-konzern lapjai állnak egymással éles versenyben. Magyarországon Az Est-lapok vállalata reggel, délben és este adta ki különböző című napilapjait és saját céljára vásárolta meg az Athenaeum-nyomdát. Sem az Est-lapok, sem a Légrády Testvérek nagy példányszámú *Pesti Hírlapja* nem sorolható azonban a kizárólagos tömegsajtó fogalma alá: az előbbi reggeli lapjában vezető politikusok vezércikkeinek ad helyet és a liberális-demokrata irány egyik jelentős képviselője, az utóbbi irodalmi rovatát kiváló írók vezetik. Mindkettő folyóiratokat és könyveket is ad ki. Kétségtelen, hogy Magyarországon az olvasókért folyó verseny kevésbé van kiélezve: az olvasók a felfogásukhoz közelálló lapot veszik meg, annál inkább, mert a lapok ára egyöntetűen van megállapítva. Az 1933-ban alapított jobboldali kormánylapok közül a *Függetlenség* eleinte szubvenciója segítségével a többi lapnál olcsóbban adta példányait; de jellemző, hogy a másirányú lapok ellenzése árának felemelésére kényszerítette kiadóit. A zágrábi sajtó két nagy kiadványát, a „Tipografija“ és a „Jugoštampa“ köré tömörül.

A hírszolgálat fejlődésére jellemző, hogy pl. a Magyar Távirati Iroda budapesti előfizetői a chicagói tőzsde zárókurzusait 20, a londoniét 15 perccel a hivatalos árfolyam táblázat lezárása után kapják kézhez. A távbeszélőhálózat Bécs—Budapest közti főkábele 182 áramkörrel rendelkezett; Budapest és Szeged között 125-tel. A földalatti vezetékek számos ponton veszik fel a kapcsolatot a Balkán országainak részben még épülőfélben levő hálózatával, úgyhogy az egész balkáni és közelkeleti közlekedés felvételére és közvetítésére alkalmasak. Az egyes államok hírszolgálati vállalatai a kormányokkal különböző viszonyban állnak: a félhivatalos, önálló részvénytársasági szervezetű Magyar Távirati Irodával szemben (alapították: 1881) az osztrák köztársaságban a hírközvetítés az Amtliche Nachrichtenstelle monopóliuma. Ez a hivatalos kormány szerv 1934-ben ünnepelte 75 éves fennállását. A Magyar Távirati Irodával közös érdekeltiséghez tartozott a Magyar Telefonhírmondó és Rádió R.-T., valamint az aktuális híradókat készítő Magyar Film-Iroda. (1945-ben a vállalat „Központi Híradó R.-T.“ névvel új szervezetet kapott.) Lengyelország hivatalos hírszolgálati intézménye, a Polska Agencja Telegraficzna (PAT), 1918-ban alakult. Mellette egy sor magántudósító állt fenn; így az Iskra, az Agencja Telegraficzna Express (ATE); volt katolikus és zsidó laptudósító is. Prágában a szintén állami Československá Tisková Kancelář (ČTK) a hivatalos hírszolgálati iroda. (1918.) Külön félhivatalos híriroda a Centrale Européenne Presse (Centropress), amely a dunatáji szláv sajtót látja el külpolitikai hírekkel. Ez utóbbi a külügyminisztériumhoz áll közel. Romániában, mint Magyarországon, félhivatalos intézmény, szubvencionált részvénytársaság az 1921-ben alapított Agence Orient-Radio (Rador). A külpolitikai hírek egy részét a lapok a prágai Centropresse útján kapják. A szerb hivatalos hírszolgálatot 1919 óta az Agence Avala látja el (a világháború előtt Agence Télégraphique Serbe); 1919-ben részvénytársasággá alakult, állami rész-

vénnytöbbséggel. Az Avala tulajdona a rádióleadóállomás is. 1941-ben az usztasa-uralom Zagrebben Croatia néven önálló távirati irodát alapított. A BTA jellel rövidített bolgár távirati agenturát még 1898-ban alapították a külügyminisztérium fennhatósága alatt.

Összekötő hírlapok

A dunatáji államok hírszolgálati irodái természetesen összeköttetésben vannak a nagy államok hírszolgálati szerveivel, elsősorban a Reuter- és az Havas-irodával. A hírek nemzetközi piacán ezért igyekeznek maguknak minél jobb helyet biztosítani. A külföld megfelelő tájékoztatására és rokonszenvének megnyerésére valamennyi dunatáji országban adnak ki német, francia és angolnyelvű folyóiratokat. Lengyelország félhivatalos francianyelvű napilapja 1925 óta a varsói *Messenger Polonais*; a gazdasági válság éveiben a hetenként kétszer megjelenő *Echo de Varsovie* váltotta fel. Államilag támogatott németnyelvű lap a *Prager Presse*; főszerkesztője Arne Laurin, kiadója az Orbis-vállalat. Vezércikkei figyelemreméltóak, eleven, jól szerkesztett újság, kiváló gazdasági rovattal. Kezdetől fogva cseh nemzeti érdekeket szolgált a még 1875-ben alapított *Prager Tagblatt*, valamint az *Europe Centrale*. Gazdasági rovata teszi belföldön is az egyik legelterjedtebb lappá a *Pester Lloydot*, a magyar kormány külügyi félhivatalosát. Ez a németnyelvű lap az egyetlen, amely Budapesten naponta két kiadásban jelenik meg. Románia francianyelvű napilapja — akár a *Pester Lloyd* Magyarországon — az ország egyik legrégebben fennálló hírlapja, az *Indépendance Roumaine*. A románok és a délszlávok a német helyett már egységesen a franciát helyezik előtérbe a közvetítő nyelvek között: a *Parole Bulgare* még 1913-ban indult, eredeti címe: *La Bulgarie*. A cseh és magyar példákhoz hasonlóan, gondosan ápolja közgazdasági rovatát. Jugoszláv érdekeket szolgál idegen nyelven az *Echo de Belgrade* című hetilap, a *South Slav Herald* című kéthetenként és a *Balkan Herald* című havonként megjelenő folyóirat. De nemzeti érdekeket szolgálnak Horvátországban a *Morgenblatt* (előbb *Agramer Zeitung*) és Szlovéniában a *Mariborer Zeitung*.

Az idegen nyelven folytatott „propagandát” szolgáló lapok specifikusan dunatáji típusának őse a már említett 18. századbeli *Mercurius Hungaricus*; közvetlen utódai a Kościuszkó-féle lengyel felkelés lapjai, a *Journal historique des événements de Varsovie* és a *Bulletin National Hebdomadaire*. Nem politikai, hanem kulturális közvetítő szerepet vállaltak Lengyelországban és Magyarországon a felvilágosodás francia és németnyelvű folyóiratai, így a *Merkur von Ungarn*, amelynek szerkesztője már nyíltan hirdeti, hogy nem anyanyelve a német s csak azért használja, mert a hazán kívül is meg akarja értetni magát. Az idegennyelvű folyóiratoknak a dunatáji nemzetek megismertetése mellett kezdetől fogva még egy jelentőségük volt: külföldön belőlük merítették a Dunatáj, meg az egész Kelet-Európa híreit. 1810-ben írja Szatsvay Sándor egy jelentésében, hogy a nagyszebeni *Siebenbürger Zeitung*ból 500 példány is járhatna külföldre, ha jobban szerkesztenék.

Az első román hírlapok kezdetől fogva franciául hozták cikkeik egy részét. A francia nyelv nemzetközi jelentőségét elsősorban a románok és a magyarok ismerték fel. A Pesten 1839-ben megjelenő *Anastasia* már valóságos nemzetközi folyóirat: „Európa minden művelt nyelvén”

akarják szerkeszteni. Első száma francianyelvű cikket hozott. Az 1878-i háború idején indult román lapok között két francianyelvű is volt: az Emile Galli által alapított *L'Orient* és a Frédéric Damé által megkezdett *L'Indépendance Roumaine*. Az utóbbi a második világháborút megelőző évtizedekben a nemzeti liberális párt lapja volt és szovjetbarát irányzatú. Magyarországon 1880-ban indult a *Gazette de Hongrie* című hetilap, alapítója Pázmándy Dénes függetlenségi párti politikus. 1908-ban a kolozsvári *Ellenzék* de Gérando Félix közreműködésével francianyelvű félhavi mellékletet adott. 1908-ban indult a *Revue de Hongrie*, amely *Nouvelle Revue de Hongrie*-ra változott címmel egészen a második világháborúig jelent meg; 1945 óta *Revue de la Hongrie Nouvelle* címmel jelenik meg. Az első és egyetlen budapesti francianyelvű napilap az *Echo du Danube* (1922—1924). Az angol-magyar kapcsolatokat szolgálta a *Hungarian Quarterly* című folyóirat.

A déli szlávok első összekötő hírlapjának tekinthetjük a francia megszállás alatt Ljubljánban Charles Nodier szerkesztésében megjelent *Télégraphe Officiel* (1809—1813).

A külföldi összeköttetéseket ápoló dunatáji sajtótermékek külön csoportját teszik azok az időszaki lapok — elsősorban folyóiratok — amelyek az egyes dunatáji népek kölcsönös kapcsolatait, kulturális és politikai közeledését szolgálják. A XIX. század elején ezt a szerepet a németnyelvű folyóiratok és divatlapok töltötték be, mint a budapesti *Pannonia*, a prágai *Ost und West* (1841—1848) és a zágrábi *Luna*. A cseh és a szerb nyelvi és irodalmi mozgalmakat ismertette a budapesti *Tudományos Gyűjtemény*. 1848-ban Bécsben *Ungarn und Deutschland* című folyóirat indult. A szláv népek egymásközi megértését bécsi és prágai folyóiratok egész sora szolgálta: *Slavische Centralblätter* (Prága, 1848—1849), *Die Union* (Prága, 1849—1851), *Politik* (Prága, 1862). A két utóbbi napilap volt. Bécsben jelent meg a *Slavische Blätter* (1866) és az orosznyelvű *Slavjanskaja Zarja* (1867—1868); 1872—1873 között Prágában hetenként kétszer négy nyelvű (cseh-lengyel-szlovén-rutén) folyóirat jelent meg: *Slovensky Svět*. Cseh-lengyel-rutén-orosz-szerb-horvát nyelvű lapot is terveztek. *Correspondance Slave* címmel hetenként háromszor francianyelvű lap jelent meg Prágában 1869-ben. A szláv kapcsolatokat ápolta a világháború alatti emigráns-sajtó egy része is. A világháború után a magyar-cseh kulturális kapcsolatok számára teret nyitnak a *Var*, *Plán*, *Red* és *Tvorba* című prágai folyóiratok; Pável Ágoston és Vilko Novak *Hungarica in Slovenia* és *Slovenica in Hungaria* címmel cikksorozatot írnak a *Dunántúli Szemle*, illetve a *Slovenec* és a *Čas* című folyóiratokba. A Dunatáj közös humanista kultúrájának jegyében ápolják a Dunatáj szellemi egységének helyreállítására irányuló erőfeszítéseket a prágai *Uj Szellem* (1937—1938) a *Nyugat*, *Szép Szó*, *Gondolat*, *Századunk*, *Korunk* (Kolozsvár) és a budapesti *Apolló* (1934—1938) című folyóiratok. A kisebbségi kérdéseket a kölcsönös megértés szellemében vitatják meg a Csuka Zoltán szerkesztette budapesti *Láthatár* (1933—1944) cikkírói. A magyar-jugoszláv kapcsolatok ápolását szolgálja a kifejező című szabadkai *Híd*. Kolozsvárt 1924-ben *Cultura* címmel román-magyar-német-francianyelvű folyóirat indult az erdélyi népek megértésének munkálására; szerkesztői az egyetem tanárai, a magyar részé Kristóf György. Nagyváradon Kereszturi Sándor szerkesztette a kétnyelvű *Aurórát*.

Az egyes nemzetek sajtójának együttműködését szolgálják a világháború után megkötött sajtóegyezmények és ujságírói szövetségek. Valamennyinek kiindulópontja a még 1898-ban Prágában tartott első szláv ujságírói kongresszus. A kongresszus ötletét Jozef Kuffner, a *Národni Listy* egyik szerkesztője vetette fel. 1930-ban a „kisantant” külön sajtótitkárságot létesített. Külön sajtóantant fűzi egymáshoz a cseh és a bolgár sajtót, valamint a csehek és a balti államok ujságait. Románia a „kis sajtóantanton” kívül résztvesz a Balkánpaktum sajtóantantjában, a balkánsajtó szövetségében és 1936-ban Lengyelországgal is kötött sajtóegyezményt. Tagja Románia az 1922-ben Lyonban alapított „Presse Latine”-nak, amely 1927-ben Bukarestben tartotta kongresszusát. Jugoszlávia résztvesz a kis sajtóantantban, a Balkánpaktum sajtóantantjában és a Balkánsajtó szövetségében. 1926 óta lengyel-jugoszláv és 1936 óta jugoszláv-bolgár sajtóantant is volt. 1930-ban kötötték meg a bolgár-lengyel és 1935-ben a bolgár-cseh sajtóegyezményt, Bulgária tagja ezenkívül a Balkánsajtó szövetségének is. Az 1939-ben megkötött jugoszláv-magyar barátsági egyezmény nyomán kezdtek már kibontakozni a jugoszláv-magyar sajtóegyüttműködés körvonalai is; előkészítették jugoszláv és magyar ujságírók kölcsönös látogatásai, meg a belgrádi magyar nyomtatványkiállítás (1940).

Lengyelország csaknem valamennyi szomszédjával kötött sajtóegyezményt: 1926-ban Csehszlovákiával, Romániával és Jugoszláviával, 1928-ban Észtországgal, 1930-ban Bulgáriával, 1933-ban Lettországgal, 1934-ben Németországgal. A sajtóegyezmények célja a hírek gyors kicserélése, a kölcsönös kapcsolatok kimélyítése, külön tudósítók kiküldése és ellenséges irányú közlemények kiküszöbölése. Az egyezmény végrehajtását a szerződő országok mindegyikében külön bizottság biztosítja, amely az egyes lapokat információkkal látja el.

A Dunatáj népiségi viszonyaival magyarázható, hogy majdnem valamennyi dunatáji népnek vannak olyan lapjai, amelyek országhatárain kívül jelennek meg. Lengyel lapok voltak a két háború között Németországban, Csehszlovákiában, Ausztriában, Romániában és Litvániában. Csehszlovákiában 1934-ben 263 német időszakai sajtótermék jelent meg. A német kisebbség számára nemcsak saját pártszervezeteik, de a cseh kormány is adott ki lapokat. Míg a magyaroknak a 18. században indult bécsi lapokon, az 1848-as, meg 1919-es emigráció lapjain és az amerikai kivándorlók ujságjain kívül nem voltak külföldi időszakai sajtótermékeik, addig az 1920-ban megkötött békeszerződés folytán számos olyan város került más dunatáji államok fennhatósága alá, amelyekben már több évtizedes — Kolozsvár és Pozsony esetében közel másfélszázados — magyar sajtókultúra volt. 1920 előtt Magyarország időszakai sajtótermékeinek 15.7%-a a Romániához, 8.9%-a a Csehszlovákiához és 5.8%-a a Jugoszláviához csatolt területen jelent meg. A magyar kisebbségek 1920-ban elszakadtak a fővárosi sajtótól: a magyarországi lapok behozatala elé súlyos akadályok gördültek; Romániába hosszú ideig a magyar tudományos folyóiratokat sem volt szabad bevinni; Jugoszláviába 1935-ig volt tilos a magyar lapok bevitele, 1935 után összesen 12 politikával nem foglalkozó folyóiratot engedtek be. A magyar posta 1934-ben összesen 106,520.164 hírlap- és folyóiratpéldányt szállított. A külföldre kiküldött ujságok példányszámát tekintve, Olasz-

ország és Ausztria vezetett 581.839, illetve 418.349 példánnyal. Ezeknél az országoknál — amelyekben pedig magyarok egyáltalán nem, illetve csak aránylag csekély számban laknak — lényegesen kevesebb magyar lapot vett át Csehszlovákia (273.099), Románia (396.266) és Jugoszlávia (210.626). A magyar lakosság számára a helyi lapoknak kellett tehát a fővárosi sajtót is pótolniuk, sőt részben a megfogyatkozott magyar könyvtermelést is; annál inkább, mert könyvek behozatala is csak nehezen és nagy áron volt lehetséges. Romániában például a magyar időszaki sajtótermékek évenkénti évfolyamszáma megközelítette a könyvekét: az egész romániai magyar nyomdatermelés 52.24%-a esett könyvekre, 47.76%-a időszaki nyomtatványokra, holott ugyanez az arányszám Romániában ugyanakkor 78.25, illetve 21.75%, Magyarországon 80.24, illetve 19.76% volt. A csehszlovákiai magyar sajtó vezető lapja a *Prágai Magyar Hírlap*; az erdélyi magyar lapok továbbra is vezető szerepet töltöttek be Kolozsvár sajtókultúrájában; itt jelent meg a két legfontosabb magyar napilap: *Ellenzék* (1880) és *Keleti Újság* (1918; példányszáma: 16.000). Jugoszlávia magyar napilapja az újvidéki (Novisad) *Reggeli Újság* (1929-ig Délbácska; 10.000 pld.) és a szabadkai (Subotica) *Napló* (1929-ig Bácsmegyei Napló). Mellettük egy sor napi- és hetilap és számos folyóirat állt fenn. Összesen 140 volt a romániai, 134 a csehszlovákiai és 20 a jugoszláviai magyar időszaki nyomtatványok száma (1935).

Földalatti sajtómozgalom

A pusztán statisztikai adatok nem adnak felvilágosítást egy-egy időszaki lap igazi horderejéről. A jövő fejlődés szempontjából egy-egy rövidéletű, esetleg nem is a fővárosban megjelenő sajtóterméknek nagyobb a jelentősége, mint a nagy tömegek által gépiesen megvásárolt nagypéldányszámú „szenzációs” lapnak, vagy a napipolitika által előtérbe helyezett pártlapnak. Valamennyi dunatáji államnak volt az elmúlt két évtizedben illegális, földalatti sajtója, amely elsősorban az egyes országokban — Csehszlovákiát kivéve — sorra betiltott kommunista pártmozgalmat képviselte. Kis példányszámban jelentek meg, de kézzől-kézre adva, sokan olvasták. Ezek a lapok igen ritkák, nagyrészüket nem is maradt fenn. A forradalmi sajtó kis példányszámú orgánumai Csehszlovákiában a *Linksfront* és a *Leva Front*, a csehszlovák proletárforradalmár írók német, illetőleg cseh tagozatának lapjai. Pozsonyi lapjuk a *Das Neue Wort*; szerkesztője Barta Lajos. Bulgária illusztrált kommunista hetilapja a szófiai *Echo*. Csehszlovákiában, Ausztriában és Lengyelországban kommunista katona-újságok is vannak: *Vojak*, *Der Rote Soldat* és *Noviny Zolnierski*, ill. *Koszary*. Forradalmi irányú folyóiratok a szófiai *Nakowalni* és *Relief*. Moszkvában jelenik meg a lengyelnyelvű *Kultura Mass* és a magyar *Sarló és Kalapács*. A legmagasabb színvonalú magyar kommunista folyóirat a moszkvai *Uj Hang*. Adtak ki magyarnyelvű kommunista folyóiratot Nagyszombatban (Trnava) is *Szovjetföld* címmel, szerkesztője Farkas István (1935—1936).

A pártlapok mellett egyes „szimpatizáló” írói csoportok is adnak ki lapokat; Lengyelországban az egyik ilyen csoport a varsói *Miesiecznik Literacki*, másik a lwóvi *Wikna* köré csoportosul. Magyarországon *Társadalmi Szemle* és *100%*, Belgrádban *Nowa Literatura* címmel adtak ki folyóiratot. Az utóbbi szerkesztője Paul Bihaly és dr. Gavela. Mind a

budapesti, mind a belgrádi lapot betiltották. A csehszlovák szélső baloldali lapja a *Tworba*, a románé az *Integral* és a bolgároké a *Novoss*.

A főlzabadulásig

A demokratikus baloldal számos, elszántan ellenzéki lapja a legtöbb dunatáji országban korlátozó rendelkezések súlya alatt élt. Az illegális lapok száma egyre szaporodott. A sűrűn megjelenő újabb sajtótörvények és rendeletek és az azokban foglalt szigorított rendszabályok már a Dunatáj új válságának előjelei. Ennek ellenére a szocialista sajtó még mindig rendelkezett olyan jelentékeny orgánumokkal, mint a budapesti *Népszava*, amelynek 1942 karácsonyi számában bontakoztak ki a magyar népi front körvonalai, minden szellemi erőt mozgósítva az esztelen háborúval szemben a lap szocialista szerkesztőjétől a katolikus Szekfü Gyuláig.

A második világháború éveinek sajtójáról még csak igen vázlatos képet adhatunk. Valamennyi német megszállás alá került ország helyzetére jellemzők a lengyelországi sajtóviszonyok. Az úgynevezett „főkormányzóság” sajtóját a megszállók külön „sajtófőnök” alá rendelik. Lengyelország számára egy német és egy lengyel lapot adnak ki: a *Krakauer Zeitung*ot és a *Goniec Krakowski*t. Ezeknek mutált változatai a *Warschauer Zeitung* és a *Lemberger Zeitung*, illetve a *Novy Kurier Warszawski* és a *Gazeta Lwowska*. Összesen kilenc lengyelnyelvű napilap jelent meg a németek engedélyével, amelyeknek havi összes példányszáma 1942-ben 364.000 volt. Az irányított sajtó helyett az illegális lapokat olvasta mindenki, aki hozzájuk férhetett. 250—300 volt az illegális újságok száma; a *Kronika Okupacji* című folyóirat sokszor 12.000-ig vitte fel példányainak a számát.

Az 1944-ben és 1945-ben bekövetkezett főlzabadulás után a dunatáji időszaki sajtó nagyrésze új címeket visel homlokán. De az új címek régi emlékeket idéznek: ezeknek a lapoknak nagyrésze már a német megszállás alatt is napvilágot látott illegálisan. Új szint képviselnek a Vörös Hadsereg lapjai, mint a budapesti *Új Szó* és a krakói *Nova Zycie*. Valamennyi dunatáji lap magán viseli a pusztító háború hátrahagyott romjainak, még el nem tüntetett emlékeinek nyomasztó árnyékát.

Mint annyiszor közel háromszáz éves történelme alatt, a Dunatáj sajtója új utakon indul el.